

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10013

YEHOASHES TANAKH-
IBERZETSUNG

Judah Rosenthal

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ד"ר יהודה ראזענטאל

יהוֹאֲשֵׁעַם תַּנְךְ-אִיבֵּער זעצונג

אן אַנאַליטישע אויספֿאַרשונג

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — ירוּזאַ

ניו-יאָרק

1951

סעפאראטער אָפּרוק פֿון יוואָבילעטער, ב' XXXIV, 1950.

JUDAH ROSENTHAL

**THE YIDDISH TRANSLATION OF THE
BIBLE BY YEHOASH**

Printed in U.S.A.

געהייליקט דעם ליכטיקן אַנדענק פֿון דעם
פֿרייזטיק פֿאַרשטאַרבענעם תּנך־פֿאַרשער
פֿראַפֿי שמואל י. פֿייגין ז"ל.

הקדמה

די תּנך־איבערזעצונג פֿון יהוּאַשן איז שוין פֿאַכמעניש אַנאַליזירט געוואָרן
פֿון פֿאַרשיידענע שטאַנדפּונקטן. באַלד נאָכן אַרויסגיין פֿון דער חומש־איבער־
זעצונג האָט יוסף ריידער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ קורצע אָבער פֿאַכמענישע רעצענזיע.¹
נאָכן אַרויסגיין פֿון דער נביאים־איבערזעצונג האָט שמואל י. פֿייגין פֿאַרעפֿנטלעכט
אַ לענגערע אויספֿירלעכע און גרינטלעכע אַרבעט וועגן דעם ווערק.² חיים ספּיוואַק
האָט נאָך אין 1928 פֿאַרעפֿנטלעכט אַ פֿילאָלאָגישע שטודיע וועגן יהוּאַשעס חומש־
איבערזעצונג.³ ער האָט אויפֿגעציילט אַלע אַלטע (אַרכאַישע) און נייע ווערטער
וואָס יהוּאַש האָט אַרײַנגעפֿירט. נאָך דעם ווי די כתובֿים־איבערזעצונג איז אַרויס
האָט יצחק ריבקינד פֿאַרעפֿנטלעכט אַ פּוילדיקע אָפּשאַצונג.⁴

מיט דער פֿאַרעפֿנטלעכונג פֿון דער נייער אויסגאַבע פֿון טעקסט צוזאַמען מיט
דער ייִדישער איבערזעצונג איז מקוים געוואָרן יהוּאַשעס ווונטש און חלום, אַז
זײַן איבערזעצונג זאָל דינען ווי אַ תּרגום צום טעקסט.⁵ דער העברעיִשער טעקסט
פֿון תּנך איז זייער זאַרגעוודיק איבערגעקוקט געוואָרן פֿון הרבֿ חיים־מרדכי ברע־
כער, אַ גרויסער קענער פֿון דער מסורה. צום סוף פֿון יעדן באַנד האָט הרבֿ
ברעכער מוסיף געווען הערות, וואָס ווײַזן אויף זײַן גרויס בקיאות. די פֿאַרעפֿנט־
לעכונג פֿון דער נייער אויסגאַבע איז אַ גענוגדיקע סיבה אויף ס'נײַ צו אַנאָ־
ליזירן דאָס דאָזיקע גרויסע ווערק.

¹ יוסף ריידער, „תּרגום התורה ליהוּאַש“, שבילי החנוך, שנה ב (כסלו־טבת, תּרפּח), ז' שיד
א"ו.

² שמואל י. פֿייגין, „יהוּאַשעס ייִדישע איבערזעצונג פֿון תּנך“, צוקונפֿט, 1930, ז' 355 א"ו.
³ חיים ספּיוואַק, „אַלטע און נייע ווערטער אין יהוּאַשעס ייִדישן חומש“, פֿילאָלאָגישע

שריפֿט, ינוואָ, ב' II (ווילנע, 1928), ז' 55 א"ו.

⁴ יצחק ריבקינד, „יהוּאַשעס תּנך־איבערזעצונג אין ליכט פֿון דער צײַט“, צוקונפֿט, 1937,
ז' 83 א"ו. זען אויך די רעצענזיע פֿון:

Harry Orlinsky, "Yehoash's Yiddish Translation of the Bible," *Journal of
Biblical Literature*, LX (1941), 173 ff.

אַ פֿולשטענדיקע ביבליאָגראַפֿיע פֿון רעצענזיעס פֿון יהוּאַשעס תּנך־איבערזעצונג קאָן
מען געפֿינען בײַ בערטיש וויטקעוויץ: יהוּאַש. אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון זײַנע שריפֿטן (קלײַנלאַנד,
1944), ז' 209 א"ו, 327 א"ו.

⁵ „אַ הילפֿבוך אין דעם שטודיום פֿון דעם העברעיִשן אַריגינאַל“. זען זײַן הקדמה צו
דער ערשטער אויסגאַבע פֿון ישעיהו, 1910.

אָפֿילו ווען מען זאָל נישט מסכים זײַן מיט דער מיינונג פֿון איינעם פֿון יהוּאַשעס גרויסע פֿאַרערערס, פֿון חיים ספּיוואַק, וואָס האָט געשריבן אַז יהוּאַש איז געווען "דער גרעסטער פֿון אַלע תּגד־איבערזעצערס פֿון אַלע צײַטן".⁶ מוז מען דאָך צוגעבן אַז יהוּאַשעס ווערק איז געווען אַ קאַלאַסאַלער אויפֿטו. תּגד־איבערזעצונגען, סײַ ייִדישע און סײַ נישט־ייִדישע, גייען אַרויס אין אונדזער צײַט זייער אָפֿט און זײַנען שוין נישט עפֿאַכע שאַפֿנדיקע געשעענישן ווי אין דער פֿאַרגאַנגענהייט. יהוּאַשעס איבערזעצונג איז אָבער די ערשטע ייִדישע וויסנשאַפֿטלעכע איבערזעצונג פֿון גאַנצן תּגד. זי פֿאַרנעמט צוליב דעם אַ באַ־זונדער פּלאַץ אין דער ייִדישער ליטעראַטור און פֿאַרדינט אַ ספּעציעלע באַהאַנדלונג.

וועגן די חבלי לידה פֿון דער דאָזיקער איבערזעצונג, איבער וועלכער יהוּאַש האָט געאַרבעט כּמעט צוואַנציק יאָר, אינפֿאַרמירט אונדז צום בעסטן זײַן קאַרעס־פֿאַנדעניץ מיט ש. ינגערן. עס איז צוליב דעם וויכטיק צו ציטירן גרעסערע אויס־צוגן פֿון איר.

אין אַ בריוו פֿון 18טן אויגוסט 1921 שרייבט יהוּאַש צו נוגערן:

... געאַרבעט האָב איך אַ גאַנצן זומער מער ווי ווען עס איז אין מיין לעבן. פֿון אין דער פֿרי ביז שפּעט, זייער שפּעט, אין דער נאַכט. און איך גלייב אין דער אַרבעט און איך האָב ליב די זאָך, איבער וועלכער איך אַרבעט. שפּיר איך דאָך די גאַנצע צײַט, אַז דאָס איז אַן אונטערדריקונג אָדער אַ טייטונג פֿון אַנדערע פֿרישע ספּאַנטאַנע זאַכן, און דאָ גנבֿענען זיך אַרײַן אזוי ווי נאָגנדיקע ווערעם ספּאָות, פֿראַגעס, אומזיכערקייטן, און די אַרבעט איז אַ ים, אַ ים פֿון לויטער דעטאַלן. ווינציג איז מיר פֿאַרגינגען מיט דעם גאַנצן וואָלד זיך פֿאַרנעמען, הנאה האָבן פֿון דעם פֿאַרצווייגטן רייכטום, אין דער פּילבלעמערקייט פֿון דעם גאַנצן. עס איז שטענדיק אַן איבערקוקן און איבערוזוכן און צו רעכט מאַכן צווייג פֿאַר צווייג, בלאַט פֿאַר בלאַט, איטלעך פֿעדערל אין אַ בלאַט.

אַפֿשר וויל איך איבער הויפט שאַפֿן אַ זאָך וואָס איז נישט מעגלעך. ניט שווער איז צו מאַכן אַ שיינעם פֿריי איבערגעזעצטן תּגד און נישט זייער שווער איז אויסצוטייטשן דעם תּגד וויסנשאַפֿטלעך גענוי לויט די לעצטע פֿאַרשונגען. אָבער צו קאָמבינירן די ביידע איז אַפֿשר איבער מיניע פּוחות. איך האָב צוליב דעם פּבּוּד פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, וועלכער מען וואַרפֿט געוויינטלעך פֿאַר, און מיט רעכט, איר אייבערפֿלעכלעכקייט, איר פּאַפּולאַריזאַטאָרישע אומגרינטלעכקייט, צוליב דעם פּבּוּד פֿון אונדזער ליטעראַטור האָב איך געוואָלט שאַפֿן אַ גרינטלעכע זאָך, אַ ביבל וואָס זאָל אין אירע אויסטייטשונגען שטיין אין איין ראַנג מיט די בעסטע און נייסטע פֿון אַלע לשונות, און צו דער אייגענער צײַט וויל איך אַ שיינעם תּגד, אין אַ שיינעם ייִדיש, וואָס זאָל קענען פֿאַרבלייבן דער קלאַסישער הויפטשאַץ פֿון דער שפּראַך פֿאַר קומענדיקע דורות. גענויקייט, שיינקייט און לעזעוודיקייט — די דריי וויל איך דערגרייכן. איך מאַך איצט אַ לעצטע רעוויזיע. דאָס וועט נעמען נאָך אַ פֿאַר חדשים.

... צײַטנווייז נעם איך אַ בוך פֿון תּגד אין האַנט און לייען און מיר דאַכט אַז איך האָב געפֿונען דעם טאָן און דעם אויפֿן און אַז מיר איז געלונגען. און צו אַנדערע צײַטן וואָלט איך זיך אַליין געקענט צעבניסן און מיר דאַכט זיך אַז איך האָב נישט דערגרייכט און מיר איז נישט געלונגען. וואָלט איך איצט געדאַרפֿט אָנהייבן די אַרבעט, וואָלט איך דאָס בשום אויפֿן ניט געמאַן. דאָס ווייס איך.

... ווען איך וועל לעבן לאַנג גענוג, וועל איך אַליין אויך אַפֿשר פּרובירן אויספּעלען מיניע טראַכטענישן און טרוימענישן וועגן תּגד.

⁶ חיים ספּיוואַק, דצ״וו, ז' 56.

וואָרעם דער תנך איז מער ווי אַ בוך. עס איז דאָס לעבן. עס איז נעוואָרן וואָס מענטשן האָבן נעוואָלט עס זאָל ווערן. עס איז נישט דער אַקס, נאָר אויך דער ראָד, ניט דער קערן אין דער ערד, נאָר אויך דאָס גאַנצע פֿעלד און די גאַנצע ערד און ער שפּראַצט.⁷

דעם 15טן אָקטאָבער 1922 שרײַבט יהוּאַש פֿאַרצווייפֿלט: „וועגן מײַן אומ-גליקלעכער איבערזעצונג האָב איך אַ סך יסורים. אפֿשר איז די גאַנצע זאַך אַ פֿאַרשוועכונג“.

דעם 20סטן סעפטעמבער 1926 שרײַבט ער צו זײַן פֿרײַנד בערטיש ווייט קעווייך:

מייערער בערטיש: איך בין צעבראָכן פֿיזיש און ווער אַלץ שוואַכער. אינעווייניק איז מיר ליכטיק. איך האָב נאָר איין אינטערעס און דאָס איז צו ענדיקן די אַרבעט. אפֿשר מער אין דעם ענדיקן ווי אין דער אַרבעט גופּא.⁸

איבער די מעטאָדן, וואָס ער האָט אָנגעווענדט בײַ דער איבערזעצונג, האָט זיך יהוּאַש ווייניק אַרויסגעזאָגט. אין אַ בריוו צו ניגערן פֿון 21סטן אָקטאָבער 1922 שרײַבט ער:

דערקלערן כאַטש אין אַ פֿאָר ווערטער מײַנע מעטאָדן און פֿללײם האָב איך אָוודאי געדאַרפֿט. אָבער איך בין איצטער פֿאַרטרונקען אין אַרבעט איבער מײַנע נאָטיצן און בכלל שלײַפֿן און פֿאַלירן, און די געזונט איז צרהדיק. מוז מען זיך עקאָנאָמיזירן, אפֿשר שפּעטער.⁹

אָבער שפּעטער איז ער שוין צו דעם נישט געקומען.

חײַז אין דער דערמאָנטער קאַרעספּאָנדענץ מיט ניגערן האָט יהוּאַש זיך עטלעכע מאל זייער קורץ אַרויסגעזאָגט וועגן זײַן איבערזעצונג: אין דער הקדמה צו דער ערשטער איבערזעצונג פֿון ישעיה (ניו-יאָרק, 1910); אין דער הקדמה צו דער נײַער אױסגאַבע פֿון גאַנצן תנך; אין אַ בריוו צו די ליטעראַרישע בלעטטער און אין אַ רעפּעראַט וועגן תנך, אַפּגעדרוקט אין די ליטעראַרישע בלעטטער א"ב „דער תנך — דאָס מענטשלעכע בוך, דער בונד צווישן פֿעלקער“.

אין דער הקדמה צו דער ערשטער איבערזעצונג פֿון ישעיה, וואָס ער האָט שפּעטער געפּסלט. האָט יהוּאַש געשריבן אַז ער שטעלט זיך די ווינטערדיקע צוויי אויפֿגאַבעס: ראשית, אויפֿצוויגלעך דעם ספֿר הספֿרים, וואָס איז

פֿאַר פֿיל פֿון אונזערע ברידער און שוועסטער, פֿאַר די יעניקע וואָס פֿאַרשטייען נישט העברעיִש גענוג צו לעזן דעם תנך אין אַריגינאַל און זײַנען צו פֿאַרגעשריבן זיך צו באַנוצן מיט די אַלטמאָדישע ייִדיש-טייטשע איבערזעצונגען, געווען בין איצט אַ פֿאַרויגלט בוך. . . [שנית] קען די איבערזעצונג, אויסער איר אויבן דערמאָנטן צוועק, אויך באַנוצט ווערן אַלס אַ הילפֿבוך אין דעם שטודיום פֿון דעם העברעיִשן אַריגינאַל.¹⁰

אין דער הקדמה צו דער נײַער איבערזעצונג פֿון תנך שרײַבט יהוּאַש:

די שאַפֿונג פֿון אַ ייִדישן תנך איז בני מיר געווען דער הלום פֿון אַ לעבן. דאָס איז געווען אַ טאָפּעלע ליכשאַפֿט. פֿון איין זײַט צו דעם שענסטן מענטשלעכסטן בוך פֿון ייִדישן פֿאַלק און פֿון אַלע פֿעלקער און פֿון דער אַנדערער זײַט צו אונדזער ייִדישן לשון. . . איך האָב צו זיך געזאָגט: אַ תנך אין ייִדיש, אַ תנך וואָס זאָל אָנגענומען ווערן ווי אַ

⁷ ש. ניגער, „ה'ואשעס בריוו“, יארבוך פֿון אמפּטייל, ב' ו (ניו-יאָרק, 1938), ז' 322 א"ו.

⁸ יהוּאַשעס בריוו צו וויטקעוויצן זײַנען געדרוקט אין ג. ב. מינקאָוס באַד, באַנד 3, נומער 43 (חײַנטער 1936-1937).

⁹ זען הערה 7.

¹⁰ זען הערה 5.

קלאסישער אויטאריטאטיווער טעקסט פֿון אלע קלאסן, אלע געזינגענע און אַנשויונגענע מוז ראשית כל זײַן געטרײַ צו דעם אַריגינאַל. ניט פֿעלשן, ניט מאַדיפֿיצירן, ניט פֿאַראַפֿראַזירן, ניט אויסמיטשן מיט פֿוננות, וואָס די פֿוננות זאָלן ניט זײַן, נאָר איבערגעבן דעם העברעיִשן טעקסט געטרײַ און גענוי לױט די בעסטע אויסמיטשונגען פֿון די אַלטע און די נייע. דער ייִדישער תּנך זאָל ניט צולייגן אָדער מינערן דאָס מינדסטע, אויף ווי ווייט אַזא זאָך איז מעגלעך, ווען מען גיסט איבער פֿון איין שפּראַך — פֿלי אין אַ צווייטער.¹¹

עס וועט זײַן אונדזער אויפֿגאַבע אויסצופֿאַרשן און פֿעסטצושטעלן צי יהוָש האָט זײַן ציל דערגרייכט, צי ער איז געבליבן געטרײַ די פֿללים וואָס ער האָט אויפֿגעשטעלט.

און איצט נאָך אַ גרעסערער אויסצוג פֿון זײַן בריוו צו דעם רעדאַקטאָר פֿון די ליטעראַרישע בלעטער:

... עס איז ניטאָ קיין צייט זיך אוועקצוועצן און שרײַבן, פֿאַר וואָס און ווי אַזוי איך האָב געאַרבעט אויף מיין ייִדישן תּנך ... שױן דער ציל אַלײן, וואָס-איך האָב זיך געשטעלט: צו שאַפֿן אַ תּנך וואָס זאָל פֿון איין זייט זײַן אָנגעזאַפט און אָנגעפֿרוכטיקט מיט אלע זאַפֿטן און רײַכ-קייט פֿון דעם פֿאַלקל־ישן אין אלע זײַנע דיאַלעקטן, און פֿון דער אַנדערער זײַט — די נײַסטע, טעקסט־געטרײַסטע און גענויסטע איבערגעבונג פֿון דעם העברעיִשן אַריגינאַל; פֿון איין זײַט אַ מוסטערבוך פֿון אונדזער לשון און פֿון דער אַנדערער — דער שטאַלץ פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, אַז דווקא אין איר געפֿינט זיך דער בעסטער תּנך פֿון דער וועלט (ווי חוצפּהדיק!). אַ תּנך, וווּ אלע פֿאַרגלײווערטקייטן זאָלן ווידער ליטוידירט ווערן, וווּ דער אַריגינעלער ריטעם זאָל פֿאַכן ווי אַ לעבעדיקער ווינט דורך די ווערטער און דורך די שורות — שױן דאָס אַלײן, זאָג איך, וועט אײַך אַנטײַטן, חײַפֿל עס איז דאָ צו רעדן וועגן דעם ענין. אָבער איך האָב נישט די צייט און נאָך ווינציקער דעם השׂם. צו ערשט וויל איך אַרויס-געבן מיין תּנך, דערנאָך מײַנע נאָטיצן (על פי רובֿ טעקסטועלע, אַן ערך פֿינף־זעקס טויזנט) און דאָן, אויב עס וועט זײַן צײַט און השׂם, וועט קומען די הקדמה ... ווען מען האָט אַזוי לאַנג און אַזוי אינטענסיוו און מיט אַזוי פֿיל ליבשאַפֿט געאַרבעט אויף עפּעס, האַלט מען שױן נישט מער דעם אויער אָנגעשטעלט אויף אַ מה יאמרו?

איך ווייס שױן אויך, אַז איך בין אויפֿן ריכטיקן וועג. אַז איך וועל דערגרייכן צו דער מדרגה ווױהיין איך האָב געוואָלט דערגרייכן, דאָס גלייבט זיך מיר קוים. דערויף וואָלט זיך אפֿשר געפֿאָדערט מער ווי איין לעבן.¹²

אַ פֿאַר זאַצן פֿון יהוָשעס רעפֿעראַט, „דער תּנך — דאָס מענטשלעכע בוך, דער בונד צווישן פֿעלקער“, העלפֿן אונדו פֿאַרשטיין די פֿראַבלעמאַטיק פֿון זײַן שפּראַך. אין דעם דאָזיקן רעפֿעראַט האָט ער געזאָגט אין נאָמען פֿון אַן ענגלישן געלערנטן, מיט וועלכן ער האָט זיך דערקלערט סאַלידאַריש:

קיין בוך איז נישט אַזוי בייגיק און גרייט איבערגעגאַסן צו ווערן אין אַן אַנדער לשון ווי דער תּנך ... די סיבה איז ...: צו דער ביבל האָבן זיך אלע לשונות צוגעפאַסט, ווערטער האָבן זיך געקערמפּעוועט און געדרייט און געשטאַלטיקט לױט דער ביבל. די ביבל האָט זיך קיין מאָל נישט געאַרפֿט צופאַסן, זי איז געווען דער עיקר.¹³

¹¹ תורה נביאים וכתובים עם תרגום יידיש פֿון יהוָש. שנת תש"א, גיראַרק. 2 בענד.

¹² ליטעראַרישע בלעטער, צווייטער יאַרגאַנג, נומ' 45, 13טן מאָרץ 1925.

¹³ דאַרט, ג' 47'46 פֿון 20סטן און 27סטן מאָרץ 1925.

ווי מיר וועלן האָבן די געלעגנהייט צו זען, האָט אויך יהואש זיין יידיש צו־געפאָסט צום תנך.

ווי געזאָגט, וועט אונדזער אויפגאָבע זיין צו אָנאַליזירן און אויסצופאָרשן צי יהואשן האָט זיך איינגעגעבן צו שאַפֿן אַן איבערזעצונג וואָס קאָן אָנגענומען ווערן פֿון אַלע קלאַסן און פֿון אַלע ריכטונגען ווי אַן אויטאָריטאַטיווע, וואָס קען זיך פֿאַרגלייכן מיט די בעסטע איבערזעצונגען אין אַנדערע שפּראַכן. אונדז וועט אינטערעסירן יהואש דער מַפְרֶש המקרא, ווייל יעדער איבערזעצער איז גלײַכ־צײַטיק אַ מַפְרֶש. אָפּצושאַצן יהואשעס ווערק ווי אַ קונסטווערק איז אַ זאַך פֿון ליטעראַטור־קריטיקערס.

שוין מקדמונים האָבן די איבערזעצערס תּוֹפֶס געווען, אַז מען קען נישט אויף הונדערט פּראָצענט איבערליידיקן מפּלי אל כּלי. דאָס אייניקל פֿון יהושע בן סירא, דער איבערזעצער פֿון זײַנע זיידנס בוך פֿון העברעיִש אויף גריכיש, פֿאַרענטפֿערט זיך פֿאַר די לײַענערס, וואָס וועלן אָפּשר געפֿינען טעותים אין זײַן איבערזעצונג, מיט דעם וואָס קיין שום איבערזעצונג קאָן נישט יוצא זײַן אָקעגן דעם אָריגינאַל, און ער בעט די לײַענערס אַז זײ זאָלן זיך באַצײען מיט חסד צו זײַן אַרבעט. ער שרײַבט אין זײַן הקדמה:

איך בעט אייך מײַן בוך צו לײַענען מיט קאָפּ און אַן פֿאַראַרטײַל און מײַך דן זײַן לִפְּנֵי זְכוּת אײַן פֿאַלן, וווּ נישט געקוקט אויף מײַן מו, האָב איך איינצלע פּראָזעס נישט ווי געהעריק איבערגעזעצט. ווייל אַ זאַך וואָס איז לכתחילה אויסגעדריקט אין העברעיִש קאָן נישט האָבן דעם זעלבן טעם, ווען זי איז איבערגעזעצט אויף אַן אַנדער שפּראַך. אָבער נישט נאָר דאָס דאָזיקע ווערק [ד"ה בן סיראס משלים], נאָר אויך די תּוֹרָה, די ספֿרים פֿון די נבֿיאים און די אַנדערע ביכער [ד"ה פּתוּבִים] קלינגען גאַנץ אַנדערש אין אָריגינאַל.¹⁴

אויך אין דער תּלמודישער ליטעראַטור געפֿינען מיר אַ מײַנונג, אַז די תּוֹרָה קען מען נישט איבערזעצן גענוי. אין מסכת סוֹפֿרים (7טער י"ה) געפֿינען מיר די ווינטערדיקע דערציילונג: פֿינף זקנים האָבן איבערגעזעצט פֿאַר תּלמי המלך די תּוֹרָה אויף גריכיש. איז דער דאָזיקער טאָג געווען אַזוי שווער פֿאַר ייִדן, פּונקט ווי דער טאָג אין וועלכן מען האָט געמאַכט דעם עגל, ווייל די תּוֹרָה האָט נישט געקאָנט איבערגעזעצט ווערן ווי געהעריק. כאַטש די דאָזיקע דערציילונג איז אין סתירה צו אַנדערע דערציילונגען וועגן דעם תּרגום השֵׁבַעִים, איז קלאָר אַז בײַ ייִדן האָט זיך שפּעטער אַנטוויקלט אַ מײַנונג, אַז אין תּוֹרָה יכּוּלָה להתרגם כל צרכה.¹⁵ און עס איז אויך באַקאַנט דער מאמר חז"ל, אַז המתרגם פּסוק כּצורתו הרי זה בּדאי,¹⁶ ד"ה ווער עס זעצט איבער אַ פּסוק אַזוי ווי ער שטייט, וואָרט בײַ וואָרט, איז אַ ליגנער.

דער באַקאַנטער מיטל־עלטערישער רעליגיעזער דיכטער משה אבן עזרא האָט אין זײַן אַראַביש געשריבענעם ווערק, וואָס איז באַקאַנט אונטער דעם העברעיִשן נאָמען שׁוֹרֵת יִשְׂרָאֵל, געשריבן: בײַנעם איבערזעצן פֿון אַראַביש אויף העברעיִש איז דאָס וויכטיקסטע דער אַלגעמײַנער געדאַנק און אינהאַלט, און מען טאָר נישט איבערזעצן וואָרט בײַ וואָרט, ווייל נישט אַלע שפּראַכן זײַנען גלײַך. באַמײ דיך

¹⁴ *Die Apokryphen und Pseudoepigraphen des Alten Testaments . . .* herausgegeben von Emil Kautzsch, I, 259; *The Apokrypha and Pseudoepigrapha . . .* edited by R. H. Charles, I, 316.

¹⁵ מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יונית והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (מסכת סוֹפֿרים, אויסג' מיכאל היגער, ז' 101).

¹⁶ קדושין מט, ע"א.

איבערזעצן דעם הויפטגעזאגט פֿון מקור מיט די שענסטע ווערטער פֿון דער שפראך אין וועלכער דו זעסט איבער.¹⁷ אין 102טן י"ה האָט דער רמבם געשריבן צו דעם איבערזעצער פֿון זינע אַראַבישע ווערק, שלמה אבן תבון, די ווייטערדיקע אינטערעסאַנטע באַמערקונגען וועגן איבערזעצן:

און איך וועל דיר אַלץ דערקלערן נאָך דעם ווי איך וועל דיך דערמאָנען איין בלל, און דאָס איז, אַז יעדער איינער וואָס וויל איבערזעצן פֿון איין לשון אין אַ צווייטן, אויב ער וועט זיך באַמײַען איבערזעצן אַ וואָרט נאָך אַ וואָרט און ער וועט וועלן אָפּהײַטן די אָרדענונג פֿון די זאַצן און פֿון די ווערטער וועט זיך זייער פֿאַרמאַטערן און זײַן איבערזעצונג וועט זײַן ספּאָדיק און פֿול מיט גרײַזן, און אַזוי טאָר מען נישט טאָן. דער איבער־זעצער מוז צו ערשט גרײַנטלעך פֿאַרשטײַן דעם נאַנצן אינהאַלט און דער־נאָך מוז ער איבערדערציילן און דערקלערן קלאַר דעם אינהאַלט, און עס איז אוממעגלעך, ער זאָל נישט בײַטן דעם סדר פֿון די ווערטער און אַז ער זאָל נישט איבערזעצן אַ סך ווערטער דורך אַיין וואָרט, ער זאָל נישט אַראַפּנעמען קײַן ווערטער און זאָל נישט צוגעבן קײַן ווערטער, ביז דער גאַנצער אינהאַלט וועט גוט דערקלערט ווערן.¹⁸

די פֿאַרשערס פֿון קלאַסישע שפראַכן (גריכיש און לאַטייניש) מוזן זיך אויך זייער אָפּט פֿאַרנעמען מיט פֿראַבלעמען פֿון איבערזעצן. עס הערשן בײַ זײַ פֿאַר־שיידענע טעאַריעס וועגן די מעטאָדן פֿון איבערזעצן. אַ סך פֿון זײַ צײַטירן דעם אַלטן רוימישן דיכטער האַראַץ, וואָס האָט געהאַלטן, אַז אַ געטרענער איבערזעצער איז דער וואָס זעצט איבער וואָרט בײַ וואָרט; כאַטש האַראַץ האָט געהאַלטן, אַז פֿריז איבערזעצן איז שווערער, ווײַל עס פֿאַרלאַנגט מער אַריגינאַליטעט.¹⁹ דאָס רובֿ קלאַסישע געלערנטע זינגען אַלע אָנהענגערס פֿון ווערטערלעכער איבער־זעצונג; אַפֿילו ווען די שפראַך אין וועלכער מען זעצט איבער לײַדט דערפֿון. דער באַקאַנטער דײַטשער טעאַלאָג און פֿילאָסאָף שלײַערמאַכער, וואָס האָט איבערגעזעצט פֿלאַטאַנס ווערק אויף דײַטש, פֿאַרלאַנגט פֿון איבערזעצער צוויי זאַכן: ראַשיט, געטרענישט צום אַריגינאַל און שניט, אַפּזאָגן זיך פֿון אייגענע שפראַכ־לעכע פֿעיקייטן. ער זאָגט אַז עס איז דער חובֿ פֿון איבערזעצער טײַל מאַל צו זײַן שטייף און שאַרף. דער איבערזעצער מוז זיך שאַפֿן אַן אייגענע שפראַך לטובֿת דער פֿרעמדער.²⁰ ווי מיר וועלן שפּעטער זען איז ייִהאַש געגאַנגען אין די

¹⁷ ואם באת לתרגם איזה דבר מערבית לעברית, קח הרעיון והכונה ואל תתרגם מלה במלה, שהרי אין כל השפות דומות זו לזו, כמו שבארתי למעלה; טוב לך להכניס את הרעיון של המקור במלים היותר יפות שתמצא בשפת התרגום (ספר שירת ישראל לר' משה בן יעקב אבן עזרא, מתרגם לעברית עם מבוא והערות מאת בן ציון הלפר, ליפסיה, תרפ"ד, קלב).
¹⁸ ואני אבאר לך הכל אחר שאזכור לך כלל אחד והוא שכל מי שירצה להעתיק מלשון אל לשון ויכון לתרגם המלה האחת במלה אחת גם כן וישמור גם כן סדר המאמר וסדר הדברים יסרח מאד ותבא העתקתו מסופקת ומשובשת ביותר ואין ראוי לעשות כן, אבל צריך למעתיק מלשון אל לשון שיבין הענין תחילה ואחר כך יספר ויפרש במה שיובן ממנו הענין שהוא בלשון והוא ויבאר היטב, ואי אפשר לו מבלי שיקדים ויאחר ויספר מלות רבות במלה אחת ויחסר תיבות ויוסיף תיבות עד שיסודר הענין ויבואר יפה ויובן הלשון לפי הלשון שהוא אשר יעתיק אליה (קובץ תשובות הרמבם, ח' ב, 27).

¹⁹ Horace, *De Arte Poetica*, 133; *Satires, Epistles and Ars Poetica*, with an English translation by H. Rushton Fairclough (Loeb Classical Library), 460.

²⁰ Friedrich Schleiermacher, "Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens," *Sämliche Werke*, dritte Abteilung, zweiter Band (Berlin, 1838), 207ff.

[מיט דעם גאַנג איז אויך געגאַנגען פֿראַנץ ראַזנצווייג אין זײַן איבערזעצונג, ווי ער האָט דאָס אַליין פֿאַרמולירט: נישט איינזייטישן דאָס פֿרעמדע נאָר דאָס דײַטשע איינפֿרעמדן — רעד.]

פוסטריט פֿון שלייערמאָכערן. ענלעכע געדאַנקען האָט י'הואַש אַליין אַרויסגעזאָגט אין זײַן רעפֿעראַט וועגן תנך וואָס מיר האָבן אויבן ציטירט. דזשוליוס העיר, אַן ענגלישער טעאַלאָג און קלאַסישער געלערנטער פֿון דער ערשטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט, האָט געשריבן: אַ ווערטערלעכע איבערזעצונג איז בעסער פֿון אַ פֿרייער, אַזוי ווי אַ גיפֿסקאַפֿיע פֿון אַ סקולפֿטור איז בעסער פֿון אַן אימיטאַציע, ווייל קאַפֿיעס סײַ פֿון ווערטער און סײַ פֿון פֿלאַסטישע זאַכן קאָן מען אָפֿשאַצן נאָר אין שנכּות מיט זייער געטרייטשאַפֿט צום אַריגינאַל.²¹ אויך מאַדערנע קלאַסישע פֿאַרשערס זײַנען מיט די מיינונגען פֿון די אויבן דערמאָנטע געלערנטע.²²

אויך אין דער געשיכטע פֿון תנך-איבערזעצונגען האָבן געהערשט אין דער פֿאַרגאַנגענהייט און הערשן נאָך הײַנט פֿאַרשיידענע מעטאָדן פֿון איבערזעצן. עס איז גענוג אַנצווײַזן אויף די אונטערשיידן צווישן תרגום השׁבעים און דער איבערזעצונג פֿון אַקווילאַ (עקילס), אַדער צווישן תרגום אונקלוס און תרגום יונתן אַזױ. עס זײַנען געווען איבערזעצונגען — פֿאַרפֿאַרן, און איבערזעצונגען געטרײַע, וואָרט בײַ וואָרט, און מען קען זאָגן אַפֿילו טראַף בײַ טראַף. עס איז דאָ נישט דער פֿלאַץ צו באַהאַנדלען גענוי די אונטערשיידן אין די אַלטע איבערזעצונגען פֿון תנך.²³ בכדי אָבער מיר זאָלן זײַן ביכולת ווי געהעריק אָפֿצושאַצן י'הואַשן ווי אַן איבערזעצער מוזן מיר אַרײַנציען צום פֿאַרגלײַך אַחוץ די אָנגענומענע איבערזעצונגען, ווי די פֿון לוטער²⁴ אין דײַטש און די קינג דזשיימס²⁵ אין ענגליש, אויך עטלעכע מאַדערנע תנך-איבערזעצונגען פֿון דער לעצטער תקופֿה.

כמעט אין דער זעלבער צײַט, ווען י'הואַש האָט געאַרבעט איבער זײַן איבער-זעצונג, איז דער תנך איבערגעזעצט געוואָרן פֿון ייִדישע געלערנטע אויף דײַטש און ענגליש. אין אַמעריקע האָט אַ גרופֿע געלערנטע אונטער דער רעדאַקציע פֿון דעם באַקאַנטן סעפֿטואַגיאַט-פֿאַרשער מאַקס מאַרגאַליס פֿאַרעפֿנטלעכט די ייִדיש-ענגלישע איבערזעצונג פֿון תנך.²⁶ אין דײַטשלאַנד זײַנען אין דער זעלבער

²¹ *Guesses at Truth*, by two brothers (August J. and Julius C. Hare, London-New York), 427 ff; Julius Charles Hare, *The Mission of the Comforter*, with notes (London, 1854), 224 ff.

²² Wolfgang Schadenwaldt, "Das Problem des Übersetzens," *Die Antike* (Berlin-Leipzig, 1927), Bd. 3, 287 ff; Wilamowitz-Möllendorff, "Was ist Übersetzen?" *Reden und Vorträge* (Berlin, 1901), 6; J. P. Postgate, *Translation and Translators, Theory and Practice*, London, 1922.

פאַסטגיט שרײַבט: איבערזעצן איז אַ פֿונקציע פֿון אינטעלעקט און פֿאַר סענטימענטן איז דאָרט ניטאָ קיין פֿלאַץ. לינגוויסטיש וויסן און ליטעראַרישער טאַלענט זײַנען זייער וויכטיק פֿאַר יעדער איבערזעצונג, אָבער אויך אַן אַרײַנבליק איז אומבאַזינגט נײַטיק.

²³ די ליטעראַטור וועגן די אַלטע תנך-איבערזעצונגען איז זייער רײַך. פֿ"גל:

Encyclopaedia Judaica (Berlin, 1929), IV, 558-586.

²⁴ *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments*, nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers, American Bible Society, New York. ווייטער ניצן מיר: לוטער.

²⁵ *The Holy Bible*, translated out of the original tongues, set forth in 1611 and commonly known as the King James version.

ווייטער ניצן מיר: קינג דזשיימס.

²⁶ *The Holy Scriptures according to the Masoretic Text*. A new translation. The Jewish Publication Society of America, 1917.

ווייטער ניצן מיר: מאַרגאַליס.

צינט אַרויס: די תנך־איבערזעצונג פֿון פֿראַנץ ראָזנצווינג און מאַרטין בובערן (אַרויס נאָר 15 ביכער ביו משלי)²⁷ און די תנך־איבערזעצונג אונטער דער רע־דאַקציע פֿון האַרי טאַרטשינער.²⁸ מיר וועלן אויך אַרײַנציען צום פֿאַרגלײַך די אַמעריקאַנער איבערזעצונג פֿון תנך אונטער דער רעדאַקציע פֿון פֿאַוויס סמיט.²⁹ מאַקס מאַרגאַליס, פֿראַנץ ראָזנצווינג, מאַרטין בובער און סמיט האָבן באַ־רירט אַ סך פֿראַבלעמען, וואָס יעדער איבערזעצער פֿון תנך און אויך יחואַש האָט געמוזט זיך מיט זיי פֿאַרנעמען. עס איז צוליב דעם וויכטיק זיך מיט די דאָזיקע פֿראַבלעמען צו באַקענען.

מאַרגאַליס, וואָס האָט אָנגעשריבן אַן ערשטקלאַסיקע קורצע געשיכטע פֿון די איבערזעצונגען פֿון תנך,³⁰ באַהאַנדלט אין איר די שוועריקייטן, אויף וועלכע יעדער תנך־איבערזעצער שטייט זיך אָן, און ער פֿירט אויס: די אַלאַגעמיינע מיינונג איז, אַז ווען מען קען גוט די שפראַך פֿון אַריגינאַל איז מיט אַ ווערטער־בוך אין דער האַנט לײַכט איבערצוזעצן. באַמת אָבער ווייזן אָן די גרעסטע מײַסטערס פֿון סטיל אויף דער שווערער אויפֿגאַבע פֿון איבערזעצער, און אינטער־רעסאַנט איז זייער מיינונג, אַז פֿראַזע איז שווערער איבערצוזעצן ווי פֿאַזיע. קיין שום ווערטערבוך קאָן נישט אויסשעפֿן דעם באַזײַט פֿון אַ וואָרט.³¹ פֿאַר־שטיין אַ פֿרעמדן טעקסט און אים איבערזעצן אין אַ ריינער און אידִיאַמאַטישער פֿרײַער קאַמפּאָזיציע זײַנען צוויי פֿאַרשיידענע זאַכן. עס איז אַ פֿאַלשע מיינונג, אַז ווערטער פֿון איין שפראַך קאָן מען לײַכט איבערזעצן אין ווערטער פֿון אַן אַנדער שפראַך. וואָרטשפּילן קענען זייער זעלטן אימיטירט ווערן. נעמען פֿון פֿערזאָגען קענען נישט איבערגעזעצט ווערן. אָבער פֿון דעסט וועגן קענען זיי אויף פֿאַרשיידענע אָפּנים איבערגעגעבן ווערן, ווי למשל די תנכישע נעמען אין די פֿאַרשיידענע גריכישע איבערזעצונגען. דער תרגום השבעים האָט די העברעישע נעמען געגעבן גריכישע ענדונגען. געוויכט און מאַס־נעמען און אויך מטבעות ווערן אין די מערסטע איבערזעצונגען איבערגעגעבן אין זייער העברעישער באַצייכענונג. אין ביישפּיל וועט זײַן גענוג: אין מלכים א, ז, 26 ווערט דערמאַנט אַ מאַס בת, וואָס מען ווייס נישט דעם הײַנטיקן עקויוואַלענט דערפֿון. דער ים הנחשת וואָס שלמה המלך האָט געמאַכט האָט געהאַלטן צוויי טויזנט בת. אַזוי ווי די איבערזעצער האָבן נישט געוויסט ווי אַזוי דאָס וואָרט איבער־צוזעצן האָבן זיי עס געלאָזט נישט־איבערגעזעצטערהייט, אָדער זיי האָבן איינפֿאַך געשריבן 'צוויי טויזנט מאַס' און נישט דערקלערט, וואָס פֿאַר אַ מאַס. דאָס זעלבע איז אויך מיטן וואָרט איפֿה. אַפּילו מאַרגאַליס זעצט איבער, זכריה ה, 6 אַװו, איפֿה: measure. פֿון דער אַנדערער זײַט געפֿינען מיר אָפּט אַז איבער־

²⁷ *Die Schrift*, zu verdeutschen unternommen von Martin Buber gemeinsam mit Franz Rosenzweig. Schocken-Verlag, Berlin.

וויטער ניצן מיר: בובער.

²⁸ *Die Heilige Schrift*, neu ins deutsche übertragen . . . herausgegeben von Harry Torczyner. Frankfurt a. M. 1935.

וויטער ניצן מיר: טאַרטשינער.

²⁹ *The Old Testament. An American Translation.* Edited by J. M. Powis Smith. The University of Chicago, 1927.

וויטער ניצן מיר: סמיט.

³⁰ Max L. Margolis, *The Story of Bible Translations.* Philadelphia, 1917.

³¹ עס לוינט זיך דאָ צו ציטירן אַ גוט וואָרט פֿון הרב־קוק ז"ל. תרגום, פֿלעגט הרב־קוק זאָגן, איז בגמטריא תרדמה, תייל דער כוח פֿון מקור ווערט אין דער איבערזעצונג אַנגעדרימלט. ש. ניגער, „געלייענט און געשריבן“, דער טאָג, 5טער יוני, 1944.

זעצערס, ניט געפֿינענדיק קיין עקוויוואַלענטן פֿאַר ווערטער, ספעציעל אויפֿן געביט פֿון אַרכעאָלאָגישע אַלטערטימער ווי קליידער אַאָווו, האָבן מוטוויליק זיי געשילדערט מיט באַגריפֿן פֿון זייער צייט. אַזוי למשל האָט עס געטון דער תרגום השלמים, וואָס קליידער פֿון דער צייט פֿון ישעיה הנביא האָט ער גע- שילדערט ווי קליידער פֿון גריכנלאַנד פֿון זיין צייט.

עס טרעפֿט זייער אַפֿט, אַז דער איבערזעצער, וואָס זוכט אַן עקוויוואַלענט פֿאַר אַ העברעיִש וואָרט, זעט אַליין, אַז די איבערזעצונג האָט נישט צו טון בלויז מיט ווערטער, וואָס מען קאָן זיי פֿילאָלאָגיש דערקלערן, נאָר מיט גאַנצע ציוויליזאַציע- באַגריפֿן. למשל ווען דער העברעיִשער אַריגינאַל רעדט וועגן מחרים זיין אַן עיר הנדחת (דברים יג, 16), ליגט אין דעם דער באַגריף פֿון הייליקן. דער רובֿ אָבער זעצט איבער דאָס וואָרט חרם מיט צעסטערן. ווען אין תנך רעדט זיך וועגן מלחמה האַלטן ווערט געברויכט דאָס וואָרט קדש מלחמה (ירמיהו ה, 4; יואל ד, 9; מיכה ג, 6). איבערזעצן קדש מלחמה בלויז מיט צוגרייטן מלחמה הייסט אַפשוואַכן דעם מקורדיקן באַטייט פֿון וואָרט. קיין שום מאָדערנע איבערזעצונג פֿון וואָרט אשת חיל גיט נישט איבער זיין מקורדיקן באַטייט. אויך אין מאָדערנע שפראַכן ווערן געשאַפֿן ווערטער וואָס זענען גאַנצע קולטור-באַגריפֿן און וואָס ווערן איבערגענומען פֿון אַנדערע שפראַכן נישט-איבערגעזעצטערהייט ווי למשל: Kindergarten, Sport, Weltanschauung.

יעדער איבערזעצער שטייט על-כּן פֿאַר דער דילעמע ווי צו פֿאַראייניקן געטרעשאַפֿט צום אַריגינאַל מיט געטרעשאַפֿט צום גניסט פֿון דער אייגענער שפראַך. אַלע תנך-איבערזעצונגען פֿון אַ מאָל און היינט געפֿינען זיך צווישן צוויי עקסטרעמען: צווישן די אינטערליבערע איבערזעצונגען פֿון יעטוועדער וואָרט, כּמעט יעטוועדער טראַף (אין ייִדיש די גלאַסאַרן) און צווישן די פֿרייע איבערזעצונגען, וואָס זענען מער קאַמענטאַרן ווי איבערזעצונגען. די גריכישע איבערזעצונג פֿון טעאָדאָציאָן און די ענגלישע איבערזעצונג פֿון 1611 (די רע- ווידירטע איבערזעצונג אָדער די ביבל פֿון קינג דזשיימס) האָבן אויסגעמיטן די דערמאָנטע צוויי עקסטרעמען.

יעדע איבערזעצונג איז על פי הכּרה אַן אַפּגעקירצטער פּירוש. וווּ דער מקור דערלויבט מערערע פּירושים, מוז דער איבערזעצער אויסקלעבן איינעם פֿון זיי און פּסלען די אַנדערע. צוליב דעם זענען די בעלי-המשנה און בעלי-התלמוד געווען קעגן איבערזעצן די תורה. זיי האָבן געוואָלט אָפהיטן אַלע מיגלעכע פּירושים צו דער תורה (וכפּטיש יפּוצץ סלע מה הפּטיש הזה מתחלק לכּמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכּמה טעמים, טנהדרין ל"ד, ע"א). די גאַנצע תורה שבעל פּה איז דאָן געווען אָפהענגיק פֿון די דאָזיקע פּירושים.

זייער אַ גרויסע צאָל פּסוקים אין תנך, וואָס פֿון קדמונים קריגט מען זיך איבער זייער באַטייט, לייענען זיך זייער גלאַט אין די איבערזעצונגען. למשל שירת דבורה אָדער דער שווערער פרק סח אין תהלים אַאָווו. אַפֿילו אַ סך פּסוקים וואָס זענען אַרײַן אין אונזערע תּפֿילות און וואָס מען הורט זיי איבער יעדן טאָג עטלעכע מאָל, ווי למשל שמע ישראל, ווערן פֿאַרשיידן פֿאַרטײַטשט און די מַפְרָשִׁים זענען נישט אייניק איבער זייער באַטייט.

עס איז איבעריק צו דערמאָנען דעם אונטערשייד אין ייִדישער און קריסט- לעכער אינטערפּרעטאַציע פֿון ערטער אין תנך, אין וועלכע עס רעדט זיך וועגן משיח. דער אונטערשייד איז נאָך געבליבן ביז היינט (פֿ"גל ישעיה ז, 14; ט, 5; זכריה יב, 10; תהלים כב, 16 (17) א"א).

אַז דער טעקסט פֿון תנך איז נישט הונדערט פּראָצענט בתּכּלית השלמות און אַז עס איז דערלויבט דעם טעקסט צו קאָרעגירן, האָבן שוין אַנגעזען רבּנישע גראַ- מאַטיקערס פֿון מיטל-עלטער, און אַ סך אויסבעסערונגען שטאַמען פֿון זיי. קיין

שום איבערזעצער איז לכן נישט מחויב איבערצושרייבן דעם אָריגינאַל. אַ ייִדישער איבערזעצער איז טאַקע מחויב נאַכצוגיין דעם מסורה-טעקסט, ער איז אָבער נישט אַן איינפֿאַכער אָפּשרייבער. ער מוז זיך באַמיען צו מאַכן דעם העברעיִשן טעקסט פֿאַרשטענדלעך. ער איז צוליב דעם געצווונגען צו באַנוצן אַרומשרייבונגען, צו צוגעבן אַ וואָרט אָדער צוויי, צו בייַטן די פֿאַזיציע פֿון ווערטער אַזוי. בייַם אונטערשייד צווישן קרי און פתיב מוז אַ ייִדישע איבערזעצונג נאָכגיין דעם קרי. דאָס זייַנען אַן ערך די פֿאַדערונגען וואָס מאַרגאַליס פֿאַרלאַנגט פֿון אַ ייִדישער איבערזעצונג פֿון תנך.⁸² די ייִדיש-ענגלישע איבערזעצונג פֿון תנך איז געטרעני געבליבן די פֿרינציפּן וואָס איר רעדאַקטאָר האָט אויפֿגעשטעלט.

איבערזעצערס וואָס זעצן איבער וואָרט בייַ וואָרט זייַנען געווען ראַזנצווינג און בובער, וואָס האָבן זיך באַמיט איבערצוגעבן דעם מקורדיקן באַטייט פֿון יעט" וועדער וואָרט. ראַזנצווינג האָט געשריבן, אַז מען מוז צוריק אַרויסגעפֿינען די גשמיותדיקע קדמון-באַטייטן פֿון יעדער וואָרט, אויב מיגלעך פֿון דער העב" רעיִשער שפּראַך גופּאָ און אויב נישט. מוז מען זיך באַמיען זייַ צו דערגיין פֿון קרובֿישע סעמיטישע שפּראַכן. חוץ דעם איז ראַזנצווינג געקומען צו דער איבער-צייַגונג, אַז מען מוז בייַ דער איבערזעצונג פֿון תנך אַרויסגיין נישט פֿון דעם געשריבענעם וואָרט, נאָר פֿון גערעדטן וואָרט. איידער דער תנך איז פֿיקסירט געוואָרן שריפֿטלעך איז ער געווען אַ גערעדטע און רעציטירטע ליטעראַטור וואָס האָט גערעדט צום אויער און נישט בלויז צום אויג, און דאָס טאָר קיין שום איבערזעצער נישט פֿאַרגעסן. צוליב דעם האָבן ראַזנצווינג און בובער געפרוווט איבערצוזעצן העברעיִשע סינאָנימען דורך פֿאַרשיידענע דייַטשע ווערטער. זייַ האָבן אויך אויסגעמיטן איבערצוזעצן דאָס זעלבע העברעיִשע וואָרט דורך צוויי פֿאַרשיידענע דייַטשע ווערטער, לכל הפחות אין אַ צונויפֿגעבונדענעם טעקסט.⁸³

אין אַ בריוו צו יעקב ראַזנהיימען, דעם אַרויסגעבער פֿון אַרטאָדאָקסישן וואָכנבלאַט אידראַעליט, האָט ראַזנצווינג געשריבן, אַז ער האָט בייַ דער איבער-זעצונג זיך אָפּילו גערעכנט מיט דער הלכישער אינטערפרעטאַציע פֿון תנך און האָט טייל מאָל צוליב הלכישע מאַטיוון זיך געהאַלטן שטייף בייַ דער ווערטער-לעכקייט פֿון תנכישן טעקסט. אַזוי למשל האָט ראַזנצווינג איבערגעזעצט דעם פּסוק: לנכרי תשיך לאחזיך לא תשיך (דברים כ"ג, 21) מיט bezinsen, ווייל נאָכן הלכישן מדרש ספרי איז דער פּסוק שייך צום לווה, ווייל תשיך איז אַ הפעיל-פֿאַרעם און דער ספרי לערנט אָפּ פֿון דעם, אַז עס איז דעם לווה פֿאַרווערט צו געבן צינדון, כאַטש עס איז פֿאַר יעדן איינעם קלאָר, אַז דאָ רעדט זיך וועגן מלווה און אַז דער פּסוק האָט אין זייַנען צו פֿאַרווערן דעם מלווה צו נעמען צינדון, האָט אים ראַזנצווינג אַזוי איבערגעזעצט, אַז ער זאָל האָבן ביידע באַטייטן, בכדי נישט אָפּצווייכן פֿון דער טראַדיציע.⁸⁴

צום פֿאַרגלייך מיט יוואָשעס איבערזעצונג נעמען מיר נאָך אַרײַן די אַזוי אַנגערופֿענע אַמעריקאַנישע איבערזעצונג פֿון תנך. די דאָזיקע איבערזעצונג איז געמאַכט געוואָרן פֿון פּראָפֿעסאָרן פֿון אַמעריקאַנער טעאָלאָגישע קאַלעדזשן, אונטער דער רעדאַקציע פֿון פּאַוויס סמיט. די דאָזיקע איבערזעצונג איז כאַראַקטערטיש מיט דעם, וואָס כאַטש זי איז באַזירט אויף דער קאָנסערוואַטיווער רעווידירטער ענגלישער איבערזעצונג פֿון 1611 האָט זי זיך גערעכנט מיט דער וויסנשאַפֿטלעכער טעקסטקריטיק פֿון תנך און האָט צוליב דעם אַ סך שווערע

⁸² מאַרגאַליס, דצ"ו, קאָפּיטל 8.

⁸³ Martin Buber und Franz Rosenzweig, *Die Schrift und ihre Verdensung*, Schocken-Verlag, Berlin, 1936, pp. 300, 322.

⁸⁴ דצ"ו, ז' 49.

פסוקים פֿון תנך איבערגעזעצט אויף אַן אַנדער אופֿן ווי די מערסטע איבער־זעצונגען, וואָס זינען געטרײַ געבליבן דער מסורה. זי איז אויך כאַראַקטעריסטיש מיט דעם וואָס זי האָט געביטן די אַרכאַישע אויסדרוקן פֿון דער אַלטער ענגלישער איבערזעצונג. אויף מאַדערנע.²⁹

בכדי אָפּצושאַצן דעם עקזעגעטישן און איבערזעצערײַשן ווערט פֿון יהוואַשעס ווערק, האָבן מיר באַשלאָסן צו אַנאַליזירן לענגערע פּאַעטישע שטיקער פֿון זײַן איבערזעצונג און זײַ פּאַרגלײַכן מיט די איבערזעצונגען פֿון די אויבן דערמאָנטע מחברים. אַזאַ אַנאַליז וועט אונדז קלאַר מאַכן די פּראַבלעמען, מיט וועלכע יהוואַש האָט געזאַט צו קעמפֿן בײַ זײַן אַרבעט און וועט אונדז מעגלעך מאַכן צו שטודירן זײַנע אַרבעט־מעטאָדן. מיר וועלן נאָכגיין יהוואַש׳ן בײַ דער אַרבעט פּסוק נאָך פּסוק. מיר האָבן אויסגעקליבן צום אַנאַליזירן דאָס ווינטערדיקע: פֿון חומש: בראשית מט. 3—27 (די ברכת יעקב); פֿון נבֿיאים: דאָס באַקאַנטע קאַפיטל ישעיה מ; פֿון כתובֿים: דאָס זײַער שווערע קאַפיטל תהלים סה. דאָס קאַפיטל א פֿון שיר השירים און קאַפיטל א פֿון קהלת.

חוץ די דערמאָנטע מאַדערנע איבערזעצונגען פֿון מאַרגאַליס, בובערן און טאַרטשינערן האָבן מיר נאָך אַרײַנגענומען צום פּאַרגלײַך אַ גרויסע צאַל אַלטע און מאַדערנע קאַמענטאַרן און איבערזעצונגען.

מיר האָבן אויך באַזוכט די הערות צום תנך (אין אונדזער אַרבעט ציטירט: הערות) וואָס יהוואַש האָט איבערגעלאָזט אין כתבֿ־יד און וואָס זײַן טאַכטער חוה יהוואַש־דוואַרקין און איידעם בען דוואַרקין זינען געווען אַזוי פֿרײַנדלעך צו שטעלן אין אונדזער רשות.³⁰

צוליב טעכנישע טעמים גיבן מיר די פסוקים, ווי אויך די איינצלנע העבֿ־רעישע ווערטער בײַם אַרומריידן די פסוקים, אָן דעם ניקוד. דאָרט ווי עס איז נײַטיק צו דער הסברה גיבן מיר דאָס שײַכדיקע וואָרט מלא און מיר ווייזן אָן דעם בנין.

דער אויסלייג פֿון די ציטאַטן וואָס מיר ברענגען אין דער אַרבעט איז מאַ־דערניזירט.

די דאָזיקע אַרבעט האָב איך געשריבן ווינטער 1943/1944 אַ דאַנק דער אַנרעגונג פֿון יוואַ. צוגעקומען זינען מערניט קליינע שינויים און הוספֿות.

עס איז פֿאַר מיר אַן אַנגענעמער חובֿ אויסצודריקן אַ דאַנק ד״ר שלמה גאַלדמאַנען פֿון שיקאַגאַ פֿאַר אַ סך אַנווייזונגען.

די אַרבעט איז דערמיגלעכט געוואָרן אַ דאַנק אַ ספּעציעלער סובסידיע פֿון דעם „לויס לאַמעד־פּאַנד פֿאַר אונדזער ליטעראַטור אין ביידע שפּראַכן“.

בראשית מט

3. ראובן בכרי אתה כחי ובראשית אוני יתר שאת ויתר עז.

ראובֿן, מײַן בכור ביסטו, מײַן פּוח און מײַן ערשטע קראַפֿט, די פּער פֿון גרויסקײַט, און די פּער פֿון מאַכט.

וראשית אוני — מײַן ערשטע קראַפֿט. יהוואַש זעצט איבער די צוויי ווער־

²⁹ זען הקדמה צו דער איבערזעצונג.

³⁰ די דאָזיקע הערות זינען שוין אַרויס פֿון דרוק, גיר־אַרק, תש״י. די אַרויסגעבערט האָבן די הערות רעדאַקטירט, און דעריבער זינען פֿאַראַן קליינע אונטערשיידן צווישן דעם טעקסט ווי איך האָב אים קאַפּירט פֿונעם אַריגינאַל, און דעם טעקסט אין געדרוקטן בוך.

טער וואָס זינען אַ סמיכות ווי אַ „דערקלערנדיקער געניטיוו.“³⁷ דברים כא, 17 זעצט איבער יהואָש וראשית אונז — דער ערשטלינג פֿון זיין קראַפֿט, אַזוי ווי לוטער. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען זינען דאָ און אין דברים גליַך, הויך טאָר-טשינער וואָס זעצט דאָ איבער: meiner Stärke Bestes און אין דברים כא, 17: das Erste seiner Kraft.

יתר — פער. דאָס איז דאָס זעלבע ווי דאָס ענגלישע וואָרט excellency מיט וועלכן קינג דזשיימס און מאַרגאַליס זעצן איבער. שאת — גרויסקייט. דאָס איז די טראַדיציאָנעלע איבערזעצונג.³⁸ זען די מַפְרָשִׁים אויפֿן אָרט. אַזוי זעצן איבער אויך לוטער און קינג דזשיימס. אַ סך מאַדערנע איבערזעצערס זעצן עס איבער זייער פֿרני. סמיט זעצט איבער: Excessively proud and excessively fierce, בובער זעצט איבער עטימאָלאָגיש: Ragende Würde, ragende Macht. ער נעמט די ווערטער אויף ווי אַ „דער“ קלערנדיקער געניטיוו.

4. פחו כמים אל-תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה. ביסט אנליק ווי וואָסער — זאָלסטו די פער נישט זיין; ווייל דו ביסט אויף דיין פֿאָטערס געלעגער אַרויף; דענסמאָל האָסטו עס פֿאַרשוועכט — מנין בעט אַווי ער איז אַרויף. פחו — ביסט אנליק. יהואָש גייט נאָך די אַלטע ווערסיעס וואָס ליינען דאָ: פחות.³⁹

[הערות, ז' 14] אז חללת יצועי עלה, דענסמאָל האָסטו עס פֿאַרשוועכט — מנין בעט אַווי ער איז אַרויף. פֿון צווייטער פערזאָן גייט ער איבער צו דריטער, ווי אָפֿט אין תנך. אָדער: דענסמאָל האָסטו אַ פֿאַרשוועכונג באַגאַנגען (אָדער: זיך פֿאַרשוועכט; וועגן פּיעל־פֿאַרעם אין דעם זין פֿון אינטראַנזיטיו אָדער התפעל... זע תהלים י, 3, כי הלל רשע; שיר השירים ז, 13, פתח), דו וואָס ביסט אויף מנין בעט אַרויף. וועגן דעם געברויך פֿון דער דריטער פערזאָן (עלה) אויף איינעם צו וועלכן מען רעדט, זע מיכה א, 2; ג, 3; 9; צפניה ב, 12 און אַנדערע ערטער (זע אָנמערקונג ישעיה כב, 16⁴⁰ און עובדיה⁴¹ א, 7). נאָך בעסער וואָלט געווען ווען מען זאָל דערצו ליינען חוללת, דענסמאָל ביסטו פֿאַרשוועכט געוואָרן, דו וואָס ביסט אויף

³⁷ Gesenius' Hebrew Grammar as edited and enlarged by the late E. Kautzsch, Second English Edition, Revised by A. E. Cowley, Oxford, 1910, 128, p. 417

ווייטער וועלן מיר דעם מקור ציטירן אונטער: געזעניוס־ק.

³⁸ זען אבן עזרא, „ראוי היית ליתרון על הכל שתהיה נשא;“

Genesis, übersetzt und erklärt von Herman Gunkel (Handkommentar . . . W. Nowack), 479 (גונקל: מיר: ווייטער ניצן מיר: Wilhelm Gesenius' Hebräisches und Aramäisches Wörterbuch über das Alte Testament, bearbeitet von Franz Buhl, 7te Auflage, Leipzig, 1921, 777 — שאת — געזעניוס־ב.)

³⁹ Biblia Hebraica . . . ed. Rud. Kittel, Textum Masoreticum curavit P. Kahle, Stuttgart, 1937 (ווייטער ניצן מיר: קיטעל־קאהלע).

פֿיגל אויך אבן עזרא, בעבור שפחות.

⁴⁰ יהואָש שרייבט דאָרט: „חצבי מרום קברו, דו וואָס האָסט אויסגעהאַקט אין דער הייך דיין קבר. דער רעלאַטיוו־נאָך, באַציענדיק זיך אויף דער צווייטער פערזאָן, נעמט אין העברעיִש אַן די דריטע פערזאָן, דאָרט וווּ מיר געברויכן די צווייטע, זע עובדיה פסוק 3—7.“

⁴¹ יהואָש שיקט דאָרט אַפֿ צו זיין פֿרענדיקער הערה.

מזין בעט ארויף. סעפ[טואגינטא] און פשן[טא] האבן קענטיק געלייענט עליה, און דער איבערזעצן וואלט זיין פשוט: דענסמאל האסטו פארשוועכט מזין בעט ווי דו ביסט ארויף. אייניקע ווילן לייענען חללה, דענסמאל האב איך פארשוועכט (ד"ה אראפגעווארפן פון זיין גדולה אדער ראנג; וועגן דעם דאזיקן באטייט זע יחזקאל כת, 16) דעם וואס איז אויף מזין בעט ארויף. גייגער⁴⁶ און אנדערע נאך אים ענדערן: אז חללה יצועי בלהה, דענסמאל האסטו בלהה בעט פארשוועכט (זע קאפ' לה, 22). לויט אייניקע (זע האוצר, ש. י. פין) ⁴⁴ זאל עלה זיין אזוי ווי אין פעניקיש א בעט. אויב מען זאל דערצו באטראכטן דעם „י" פון יצועי גיט ווי קיין סופיקס נאר ווי די עלטערע פארעם פון דעם סובסטאנטיוו (פארגלעך דברתי, תהלים קי, 4; מקימי, תהלים קיג, 7 א"א) וועט דער איבערזעצן זיין: דענסמאל האסטו פארשוועכט דאס געלעגער פונעם בעט (אדער: דעם אויסבעט פונעם געלעגער).⁴⁵

5. שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיהם.

שמעון און לוי זייענען ברידער, וואָפֿן פֿון רויב זינען זייערע ליב־קרובֿים. [הערות, ז' 15] מכרתיהם, זייערע ליב־קרובֿים (גענויער: זייער קרובֿשאַפֿט אָדער פֿאַר־וואַנדטשאַפֿט; זע יחזקאל טז, 3) אזוי טייטשט אויס רשבם.⁴⁶ פֿראַנץ דעליטש וויל דאָס וואָרט מיחס זיין צו דעם אַשוּרישן ברור האַקן, און עס זאָל באַטייטן „א וואַפֿן".⁴⁷ לויט דעם וועט דער איבערזעצן זיין: פֿלויזן פֿון רויב זינען זייערע וואַפֿן. די עלטערע מִפֿרשים⁴⁸ (מדרש רבה, מדרש תנחומא, רשי און אַנדערע) פֿאַסן אויף דאָס וואָרט ווי דאָס גריכישע מאַכאַיראַ, שוואַרץ, אָבער די השערה ווערט פֿאַרוואַרפֿן פֿון די מערסטע פֿאַרשער.⁴⁹

6. בסדם אל־תבא נפשי בקהלם אל־תחד כבדי כי באפס הרגו איש וברצנס עקרו־שור.

אין זייער באַראַט זאָל גיט קומען מזין זעל, צו זייער געזעמל זאל מזין פֿבֿוד גיט צושטיין; וואָרעם אין זייער פעס הרגען זיי אַ מענטשן, און אין זייער גוטמוט פֿאַרקריפֿלען זיי אַן אָקס.

[הערות, ז' 15] אל תחד כבדי זאל מזין פֿבֿוד גיט צושטיין (גענוי: זיין איינס דערמיט). אויפֿפֿאַליק איז דער וויבֿלעכער פֿרעפֿיקס פֿון תחד, בעת פֿבֿוד איז אומעטום אין תנך מענלעך.⁵⁰

⁴² סמיט לייענט טאקע: חללה.

⁴³ זען א. גייגער, המקרא ותרגומיה, בויקתם להתפתחותה הפנימית של היהדות, ז' 240.

⁴⁴ באנד 3, ז' 444.

⁴⁵ סאלאמאָן גאַלדמאַן, אין זיין בוך: *The Book of Human Destiny: In the Beginning*, New York, 1949, זעט איבער: "You defiled him who went up to my couch. ער לייענט: אז חללה, יצועי עלה — דו האַסט פֿאַרשוועכט דעם, וואָס איז אַרויף אויף מזין בעט (ווינטער ניצן מיר: גאַלדמאַן).

⁴⁶ זען פירוש רשבם אויף הומש, אויסגאַבע פֿון דוד ראָזין, ברעסלע, 1881, ז' 71.

⁴⁷ זען געזעניוס־ב, מכרה, ז' 423.

⁴⁸ גישט נאר די עלטערע מִפֿרשים, נאר אויך מאַדערנע ביז לוצאַטאָן.

זען אויך:

Das erste Buch der Thora—Genesis, übersetzt und erklärt von Benno Jacob, Schocken-Verlag, Berlin, 1934, 896.

ווינטער ניצן מיר: יאַקאַב.

⁴⁹ זען גייגער, דצ"ח, ז' 241.

⁵⁰ דער רד"ק האַט די שוועריקייט באַמערקט. ער שרייבט: ואמר תחד לשון נקבה כי הכבוד הוא הנפש, זען רד"ק אויפֿן אָרט. דאָס איז שוין די אויפֿפֿאַסונג פֿון אבן גינאת, וואָס

סיידן מע זאָל, אַזוי ווי שד"ל⁵¹ און אַנדערע, דעם "ת" באַטראַכטן פֿאַר דעם פּרעפֿיקס פֿון צווייטער פּערזאָן מעגלעך, און איבערזעצן: זאָלסטו, מײַן כּבוֹד, נישט צושטיין. פֿיל פֿון די גנע לייענען כּבדי, מײַן לעבער,⁵² וואָס איז אין אַראַביש און אַשוריש דער סינאָגים פֿון נפֿש,⁵³ זעל (אַזוי ווי לב, האַרץ, דער אויסדרוק עד לב השמים, בין האַרצן, אָדער מיטן פֿון הימל, האָט אין אַראַביש זײַן עקוויװאַלענט אין אילאַ כּביר־ס־מאָאי, בין לעבער פֿון הימל). אַזוי ענדערן זיי אויך דאָס וואָרט כּבוֹדי, תּהלים טו, 9 (זע אָנמערקונג דאָרטן),⁵⁴ אין כּבדי. דערמיט ווילן זיי אויך פֿאַרענטפֿערן די פֿעמינין־פֿאַרעם, וואָרעם הגם כּבד איז אין תּנך תּמיד מעגלעך, גע־פֿינט מען עס אָבער אין משנה וויבלעך (הכבד אוסרת, תּרומות י, יא) אַזוי ווי אין אַראַביש.⁵⁵

צו די דערמאָנטע דערקלערונגען פֿון יהוואָשן איבער דער פֿעמינין־פֿאַרעם פֿון תּחד קאָן מען נאָך צוגעבן די ווייטערדיקע וואָס זעען אויס צו זײַן ריכטיקע: אַז צוליב דער אָנאַלאָגיע מיט דעם ווערב אין דעם ערשטן פֿערזו בסדם אל־תּבא נפּשי, וואָס איז פֿעמינין, האָט דער דיכטער באַנוצט אַ פֿעמינין־פֿאַרעם אויך אין צווייטן פֿערז, כאַטש עס איז קעגן די גראַמאַטיקאַלישע געזעצן. דאָס איז אַן אָפֿטע דערשיינונג אין תּנך. עס לוינט צו ציטירן צוויי מיינונגען וועגן דער דאָזיקער פֿאַרעם: בנימין מנשה לוינ שרייבט: דבר טבעי הוא ששני שמות או פעלים הבאים יחד בדבור זה אחר זה או זה לעומת זה שלפעמים יטה האחד את חברו מחוקי הדקדוק כדי להתאימו אליו בהברת המבטא.⁵⁶ און דוד לילן שרייבט צו דער דאָזיקער פֿאַרעם: בתּנך הננו מוצאים לפעמים מלים שלא כצורתן הנכונה עפ"י חוקי הלשון וזה רק כדי להשוותן בצורתן אל התנועות או אל צורות המלים שעל ידן.⁵⁷

[הערות ז' 15] עקר־שור — פֿאַרקריפלען זיי אַן אָס. דער אייגנטלעכער באַטייט פֿון עקר איז דורכשניידן דעם היפּטאָדער פֿון דער בהמה פּדי זי צו ליימען אָדער פֿאַרקריפלען.⁵⁸ דער חדרשער אויסטייטש (זע יהושע יא, 6) איז געווען אויסרעכטן.

שרייבט אין ספר השרשים (אויסגאַבע באַכער, ז' 210): וכמהו אל תחד כבוֹדי כּנוי לנפש. ד"ה, אַז כּבוֹד איז אַ סינאָגים אָדער אַ מעטאָגים פֿאַר נפֿש.⁵¹ זען חמשה חומשי תּורה, מתורגמים איטלקית ומפורשים עברית עם הקדמה איטלקית מלאכת שד"ל זצ"ל. ספר בראשית שנת התרל"א. שד"ל באַמערקט צו אל תחד: לנכח כמו האזינו השמים ותשמע הארץ. און ער זעצט עס אויך איבער: non ti unire.⁵² שוין דער תּרגום השבעים לייענט דאָ: אל יחר כּבדי — זאָל מײַן לעבער נישט צערנען. זען קיטעליקאַהלע.

⁵³ Eduard König, *Historisch — Comparative Syntax der hebräischen Sprache*. § 248i, p. 162.

⁵⁴ דאָס זענען די דריי הערות פֿון יהוואָשן אויפֿן וואָרט כּבוֹד: אין תּהלים טו, 9: „כבוֹדי — מײַן זעל. דאָס וואָרט וואָס מיינט אייגנטלעך פּראַכט, כּבוֹד, ווערט דאָ און אין אַנדערע ערטער אין תּהלים געברויכט ווי אַ סינאָגים פֿאַר גיטט און זעל"; תּהלים ל, 13: „למען יזמרך כּבוֹד, דרום וועט דיך באַזינגען די זעל". תּהלים נו, 9: „כבוֹדי, מײַן זעל, אָדער מײַן לויבגעזאַנג". זען אויבן, הערה 50.

⁵⁵ זען גייגער, דצ"ח, ז' 206; זען אויך:

M. Jastrow, "The Liver as the Seat of the Soul," *Studies in the History of Religion presented to C. H. Toy*, pp. 143-168.

⁵⁶ בנימין מנשה לוינ, זוג המלים בתנך, מהדורה שלישית (חיפה, תרפ"א), ז' 1.

⁵⁷ דוד לילן, לתורת המליצה בתנך, כתבים נבחרים, ב (ירושלים, תרצ"ט), 134.

⁵⁸ טאַרטישניער זעצט טאַקע איבער: in Übermut durchschnitt sie des Stieres Sehnen.

7. ארור אפס כי עז ועברתם כי קשתה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל. פֿאַרשאַלטן זייער פעס, ווּנל ער איז שטאַרק, און זייער צאַרן, ווּנל ער איז האַרט אין וועל זיי צעטיילן אין יעקב, און זיי צעשפּרייטן אין ישראל. קשתה — ער איז האַרט און נישט איז האַרט געוואָרן. קשתה איז פֿאַראַלעל צו עז. פֿ"גל געזעניוס-ק"ק, 106, ז' 311.

8. יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך ישתחוו לך בני אביך. יהודה, דיך וועלן לויבן דינע ברידער, דיך האַנט וועט זיך אויפֿן נאַקן פֿון דינע פֿינגער, די זיך פֿון דיך פֿאַטער וועלן זיך בוקן צו דיר. אתה יודוך אחיך — דיך וועלן לויבן דינע ברידער, און נישט: דו, דינע ברידער וועלן דיך לויבן. פֿ"גל געזעניוס-ק"ק, 135, ז' 438. יהוֹאָשֶׁעַס זעצט איבער דעם פסוק אין עתיד, אַזוי ווי מאַרגאַליס און סמיט. בובער און טאַרטשינער זעצן איבער דעם פסוק אין הווה. פֿ"גל געזעניוס-ק"ק, 107, ז' 315.

9. גור אריה יהודה מטרף בני עלית כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו. אַ יונגער לייב איז יהודה; פֿון פֿאַרציקונג, מײַן זון, ביסטו אויפֿגעוואַקסן; ער קניט, ער הויערט ווי אַ לייב, און ווי אַ לייבינטע — ווער קען אים אויפֿרייצן? מטרף בני עלית — פֿון פֿאַרציקונג, מײַן זון, ביסטו אויפֿגעוואַקסן. אַזוי דערקלערן אויך אַלטע און מאַדערנע מַפֿרשים. זען אבן ג'נאח, ספר הרקמה: מטרף בני עלית — גדלת ורבית. פֿ"גל אויך רד"ק צום פסוק.⁹⁰ ענלעך זעצט איבער גונקעל: vom Raub mein Sohn, wardst du gross. די דאָזיקע דערקלערונג איז קעגן דער דרש-דערקלערונג פֿון רשי, וואָס גייט צוריק אויפֿן תרגום און וואָס מען פֿלעגט לערנען אין חדר. לויטן פשט דערקלערן אויך דער רשבם און אבן עזרא. דער רשבם דריקט זיך אַפֿילו דאָ אויס: והמפרשו במכירת יוסף לא ידע פשוטו של פסוק, ד"ה אַז דער וואָס דערקלערט אַז די ווערטער „מטרף בני עלית“ באַציען זיך אויף מכירת יוסף האָט גישט פֿאַרשטאַנען דעם פשט פֿון פסוק. פֿ"גל אויך דעת זקנים מבעלי התוספות, אויפֿן אַרט: על ידי טרף נעלית. כרע רבץ — ער קניט, ער הויערט, אין הווה, פֿ"גל געזעניוס-ק"ק, 106, ז' 311.

לביא — לייבינטע. אַזוי זעצן אויך איבער תרגום אונקלוס, ווילגאַטאָ, לוי-טער, מאַרגאַליס, בובער און טאַרטשינער. קינג דזשיימס זעצט איבער: לביא — אַן אַלטער לייב, ווּנל לביא איז מין זכר. אַזוי זעצן איבער גונקעל, מאַפֿאַט⁹⁰ און סמיט. דער תרגום השבועים זעצט איבער: לביא — אַ יונגער לייב.⁹¹ מי יקימנו — ווער קען אים אויפֿרייצן. פֿ"גל רשבם: לא יבוא אויב להחרידך ולהקימך ממקומך. ענלעך זעצן איבער מאַרגאַליס, בובער און טאַרטשינער.

⁹⁰ גאַלומאַן זעצט איבער ווי דער רד"ק: On prey, my son, you have grown strong.

⁹¹ *The Holy Bible containing the Old and New Testaments. A new translation by James Moffat* (מאַפֿאַט) (וישטער ציטירט: מאַפֿאַט).

⁹² Theodor Nöldeke, *Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg, 1904, 70, no. 10.

10. לא יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים. ניט אָפּגעטאַן וועט ווערן אַ צעפּטער פֿון יהודה, און אַ הערשערשטאַק פֿון צווישן זינע פֿיס, ווי לאַנג מע וועט קומען קיין שילו; און צו אים וועלן פֿעלקער געהאַרכן.

שילה — שילו. דער כתיב איז שילה. דער קרי איז שילו. יהואש גייט נאָך אין דער איבערזעצונג דעם קרי. עד כי יבא שילה — ווי לאַנג מע וועט קומען קיין שילו. אַזוי זעצט אויך איבער מאַרגאַליס. פֿ"גל געזעניוס-ב. II, b, עד, ז' 563. פֿ"גל אויך יאַקאַב, צום פּסוק. יהואשעס איבערזעצונג פֿון שילה איז אַ טראַדיציאָנעלע, כאַטש קעגן דרש. אבן עזרא און רשבם דערקלערן שוין אַז אונטער שילה מיינט מען די שטאָט שילה און יבא שילה מיינט: קומען נאָך שילה. אַזוי זעצט אויך איבער מאַרגאַליס. בובער האַלט זיך בנש דרש און דערקלערט שילה — שלו, וועמען עס קומט. ער זעצט איבער: bis erscheint דעם צו וועמען זיך צו באַמערקן אַז דער דאָזיקער פּסוק איז איינער פֿון די שווערסטע אין תנ"ך.⁸² די קריסטלעכע קירך האָט דעם פּסוק געטוישט אויף ישון.⁸³

ולו יקהת עמים — און צו אים וועלן פֿעלקער געהאַרכן. אַזוי זעצט איבער תרגום אונקלוס; ולה ישתמעון עממיה. פֿ"גל משלי ל, 17: יקהת אם. רשי דערקלערט: יקהת עמים — אסיפת עמים. דאָס רוב איבערזעצערס גייען נאָך אונקלוסן. קינג דושיימס זעצט איבער ווי רשי: and unto him shall the ⁸⁴gathering of the people be

11. אטרי לגרן עירו ולשרקה בני אהונו כבס ביין לבשו ודם ענבים סותו. ער בינדט צום ווענשטאַק זיין יונגאיזל, און צום ווענשווינג דעם זון פֿון זיין אייזעלין. ער וואַשט אין ווען זיין קלייד, און אין בלוט פֿון טרויבן זיין בגד. כבס — ער וואַשט, אין הווה, זען געזעניוס-ק. ק. 106, ז' 311. זען אויך רשבם: הרבה לשון פעל מתפשטים לשון פועל (בראשית מט, 4). סותו — זיין בגד. אַזוי זעצט שוין איבער דער תרגום השבעים. פֿ"גל אויך רשי און רשבם אויפֿן פּסוק און געזעניוס-ב. סות, ז' 540.

12. חכלילי עינים מיין ולבן-שנים מחלב. גערויטיקט די אויגן פֿון ווען, און וועט די ציינער פֿון מילך. חכלילי — גערויטיקט. אַזוי זעצט שוין איבער דער תרגום אונקלוס. פֿ"גל אויך געזעניוס-ב. חכלילי, ז' 229. לויטן תרגום השבעים און דער ווילגאַטאַ מוז

⁸² יאַקאַב שרעכט וועגן: עד כי יבוא שילה, אַז דאָס איז: die umstrittenste Stelle des ganzen Buches. פֿ"גל אויך גאַלדמאַן, ז' 826.

⁸³ Adolf Poznanski, *Schilo, ein Beitrag zur Geschichte der Messias-Lehre*, 1904. ⁸⁴ וועגן רשיס השפעה אויף דער ענגלישער איבערזעצונג פֿון תנ"ך, קינג דושיימס, זען:

E. I. J. Rosenthal, *Rashi and the English Bible*, Bulletin of the John Rylands Library, Manchester, vol. 24, No. 1, April 1940, 138 ff; S. Zeitlin, "Rashi," *American Jewish Year Book*, vol. 41 (1939-1940), 138.

מען דעם פסוק איבערזעצן: די אויגן פֿינקלען מער ווי ווייניג און די ציינ זינען ווייניגער פֿון מילך. אזוי זעצט איבער אויך סעדיה גאָן, ווייל ווי יאָקאָב דערקלערט, די ציינ זינען ווייניג פֿון דער גאָט, צוליב דעם קאָן לבן-שנים נאָר באַטשטן: די ציינ זינען ווייניגער פֿון מילך, און אויך די ערשטע העלפֿט פֿון פסוק מוז אזוי באַטשטן: די אויגן זינען פֿינקלדיקער פֿון ווייניג.⁶⁵ קינג דזשיימס און טאַרטשינער זעצן איבער: מיינ — מיט ווייניג און מחלב — מיט מילך, פונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען: בייך און בחלב. אזוי דערקלערט עס שוין דער רמבן אויפֿן אָרט.⁶⁶

13. זבולן לחוף ימים ישכון והוא לחוף אנית וירכתו על-צידו.

זבולן וועט וווינען ביים באָרטן פֿון ימען, און ער וועט זיין אַ באָרטן פֿאַר שיפֿן און זיין לענד איבער צידון.

והוא לחוף אנית — און ער וועט זיין אַ באָרטן פֿאַר שיפֿן. ענלעך זעצן אויך איבער מאַרגאָליס און גאַלדמאַן. לויט זייער איבערזעצונג דאַרף מען זיך דעם פסוק פֿאַרשטעלן ווי עס וואָלט געשטאַנען: והוא יהיה חוף לאניות. בובער זעצט איבער לחוף אנית ווי אַ דערקלערונג פֿון לחוף ימים: ja nah der Schiffe.⁶⁷ Gestad⁶⁸

14. יששכר חמר גרם רבץ בין המשפּתים.

יששכר איז אַ בייניקער אייזל, ער הויערט צווישן די שאַפֿגעהעפֿטן. חמר גרם — אַ בייניקער אייזל. אזוי זעצן איבער אַקוויליאַ, די וולגאַטאָ און די מיטל-עלטערישע מַפֿרשים. פֿאַגל אויך געזעניוס-ב., גרם, ז' 148.⁶⁹

בין המשפּתים — צווישן די שאַפֿגעהעפֿטן. זען רד"ק צו שופּטים ה' 16: המשפּתים והם מערכות וגדרות הצאן.⁷⁰ פֿאַגל געזעניוס-ב., משפּתים, ז' 473.

15. וירא מנוחה כי טוב ואת-הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבל ויהי למסעבדו. און ער האָט געזען די רו, אַז זי איז גוט, און דאָס לאַנד, אַז עס איז ליב, האָט ער געבויען זיין רוקן צו טראָגן, און איז אַ צינדוקעכט געוואָרן.

יהוואָש נעמט אויף דאָס וואָרט טוב ווי אַן אַדיקעטיוו צו מנוחה כאָטש עס וואָלט געדאַרפֿט זיין טובה ווייל מנוחה איז לשון נקבָה. לוטער, קינג דזשיימס און מאַרגאָליס זעצן איבער ווי יהוואָש. בובער און טאַרטשינער נעמען עס אויף ווי אַ טובסטאַטיוו. בובער זעצט איבער כי טוב: dass sie ein Gut. טאַרטשינער זעצט איבער: ein gutes Ding. פֿאַגל געזעניוס-ב., טוב, ז' 273; יאָקאָב, 914.

⁶⁵ זען יאָקאָב, ז' 910 א"ו. זען אויך אבן עזרא צום פסוק.

⁶⁶ דער רמבן שרייבט: ... כי כאשר אחרים כוחלים אותם בנחץ ... כן יכחול אותם הוא בייך וכמו שהאחרים מלבנים שניהם בתמרוקים כן ילבן אותם בחלב. זען אויך גאַלדמאַן.

⁶⁷ נאָך בובערן איז דער "ל" פֿון לחוף אַ פרעפֿאָזיציע. זען געזעניוס-ק., 199, ז' 381.

⁶⁸ לויט ש. י. פֿייגין באַטייט חמור גרם — אַ קאַסטירירטער אייזל. זען, "Hamor Garim"

"Castrated Ass," Journal of Near Eastern Studies, V (1946), 230 ff.

⁶⁹ אין זיין פֿירוש צו בראשית דערקלערט דער רד"ק: משפּתים והם המשאות שנושא, ד"ה

די משאות וואָס דער שטאַרקער (בייניקער אייזל) טראָגט.

16. דן ידן עמו כאחד שבטי ישראל.

דן וועט זיך אָננעמען פֿאַר זיין פֿאַלק, ווי איינער פֿון די שבטים פֿון ישראל. דן ידן — דן וועט זיך אָננעמען און נישט: דן זאל זיך אָננעמען. אזוי וועט איבער אויך לוטער. קינג דזשיימס וועט איבער: Dan shall judge. אזוי וועט אויך איבער גונקעל און מאַרגאַליס. פֿ"גל געזעניוס-ק-ק, 109, ז' 323. ידן עמו — זיך אָננעמען פֿאַר זיין פֿאַלק. פֿ"גל משלי לא, 9: שפט צדק ודין עני ואביון. בובער וועט איבער ווי יהוּאַש: Dan, dient um Recht seinem Volk. אַנדערע וועט איבער: ידן — וועט מישפטן. פֿ"גל מאַרגאַליס, סמיט און יאַקאַב, צום פסוק.

כאחד שבטי ישראל — ווי איינער פֿון די שבטים פֿון ישראל, דאָס איז די פשוטע וואָרט בני וואָרט-איבערזעצונג. אַ סך וועט איבער מיט מער באַטאָנונג. לוטער: wie irgend einer der Stämme Israels; גונקעל: wie ein ander Geschlecht in Israel; בובער: wie nur einer von Israels Stämmen.

17. יהידן נחש עלי־דרך שפיפן עלי־ארח הנשך עקבי־טוס ויפל רכבו אזור. דן וועט זיין אַ שלאַנג אויפֿן וועג, אַ האַרנשלאַנג אויפֿן שטעג, וואָס ביסט די טריט פֿון דעם פֿערד, און זיין רייטער פֿאַלט אַ הינטער. יהי דן — דן וועט זיין און נישט: דן זאל זיין, ווי דער תרגום השבועים און אַנדערע וועט איבער, כאַטש יהי איז אַ ציוויי. זען אויבן, פסוק 16. פֿ"גל געזעניוס-ק-ק, 109, ז' 323. דער שומרונישער נוסח האָט דאָ: יהיה דן. שפיפן — האַרנשלאַנג. זען געזעניוס-ב, שפיפן ז' 857. אין חדר האָט מען שפיפן איבערגעזעצט: פּיערנאַטער. זען שלמה נאַבל, חומש־טייטש (ניו-יאַרק, ייוואָ, 1943), נומער 278.

18. לישועתך קייתי יהוה.

אויף דיין הילף, גאָט, טו איך האַפֿן.

קייתי — טו איך האַפֿן. פֿ"גל געזעניוס-ק-ק, 106, ז' 311. וואָס אַן איבער-זעצער קאָן מאַכן פֿון אַ פסוק קאָן מען זען פֿון בובערס איבערזעצונג פֿון אונדזער פסוק. אין דער צווייטער באַאַרבעטונג פֿון זיין איבערזעצונג פֿון בראשית קלינגט דער פסוק אזוי: Zu deiner Freiheit strecke ich mich, DU! בובער וועט איבער ישועה — Freiheit, ווייל דער שורש פֿון וואָרט ישועה, די דרבי אותיות ישע, האָבן אין אַראַביש אויך דעם באַטיט: פֿריי. קייתי וועט ער איבער: strecke ich mich, ווייל דער שורש איז קו — אַ גראַדע ליניע.

19. גד גדוד יגודנו והוא יגד עקב.

גד — אים וועט אַ מחנה באַפֿאַלן, אַבער ער וועט אַנפֿאַלן אויף זייער טריט. גדוד — באַפֿאַלן. פֿ"גל תהלים צד, 21: יגודו על נפש צדיק. אזוי וועט איבער אויך מאַרגאַליס. לויט מאַרגאַליס און יהוּאַשן איז גדד אַ טראַנזיטיווער ווערב.

⁷⁰ Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon* . . . Book I, Part 8, p. 3053.

לויט אַנדערע איז גרד אַן אינטראַנזיטיווער ווערב. זיי גייען נאָך דעם באַקאַנטן שפּאַנישן גראַמאַטיקער מנחם בן סרוק וואָס זעט אין ווערב גרד דעם סובסטאַנטיוו טיוו גרוד.⁷¹ טאָרטשינער זעצט איבער: Gad gattet sich Gerotte und er geht an zur Ferse.

20. מאַשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני־מלך.

בני אַשרן וועט פֿעט זיין זיין ברויט, און ער וועט אַרויסגעבן מלכות־געריכטן. [הערות, ז' 15] והוא יגד עקב מאשר שמנה לחמו, אָבער ער וועט אָנפֿאַלן אויף זייער טריט. בני אַשרן וועט פֿעט זיין זיין ברויט. לויט אַלע נייע איז דער "מ" פֿון מאַשר צוצוצווען צו "עקב": והוא יגד עקבם אשר שמנה לחמו, אָבער ער וועט אָנפֿאַלן אויף זייער טריט. אַשר — פֿעט וועט זיין זיין ברויט.

שוין דער מדרש האָט באַמערקט די שוועריקייט פֿון מ אין מאַשר.⁷² סעדיה גאָן זעצט איבער דעם פסוק אַזוי ווי עס וואָלט געשטאַנען; ואשר שמנה לחמו.⁷³ אַזוי זעצן איבער אויך מאַרגאַליס און בובער. לוטער, קינג דזשיימס און טאַר־טשינער גייען נאָך דער מסורה. זיי זעצן איבער: Von Asser, Out of Asher.

21. נפתלי אילה שלחה הנתן אמרי־שפר.

נפתלי איז אַ הינדין אַ פֿלינקע; ער גיט אַרויס שיינע רייד.

[הערות, ז' 15] נפתלי אילה שלחה הנתן אמרי־שפר — נפתלי איז אַ הינדין אַ פֿלינקע (גענוי: אַוועקגעלאָזטע אָדער לויז געלאָזטע); ער גיט אַרויס (גענוי: ער איז דער וואָס גיט אַרויס) שיינע רייד. לויט דער מסורה האָבן די צוויי האַלבע פסוקים קוים וואָסער עס איז צוזאַמענהאַנג צווישן זיך. אייניקע ווילן לייענען הנתנה און שטישן אויס אמרי ווי מערצאַל פֿון אמר (זע עזרא ו, 9); נפתלי איז אַ הינדין אַ פֿלינקע וואָס גיט אַרויס שיינע הירשליך.⁷⁴ נאָך אַנדערע ווילן אמרי געבן דעם אייגענעם באַטייט ווי אמרי, בוימשפיצן, שפיצן, הערנער־שפיצן (אָדער: שיינ געצווינגטע הערנער).⁷⁵ פֿיל לייענען פשוט לויט סעפֿטואַגינטאַן, נפתלי אילה שלחה הנתנה אמרי שפר — נפתלי איז אַ צעשפרייטער אַיכנבוים וואָס לאָזט אַרויס שיינע בוימשפיצן (אָדער: צווייגן).⁷⁶

22. בן פרת יוסף בן פרת עלי־עין בנות צעדה עלי־שור.

אַ פֿרוכטיק ביימל איז יוסף, אַ פֿרוכטיק ביימל בני אַ קוואַל; די צווייגן שפרייזן איבער דעם מויער.

[הערות, ז' 15] בן פרת, אַ פֿרוכטיק ביימל (אָדער אָפּצווייג). פרת איז ענטוועדער אַ מעגלעכע אַדעקטיוו־פֿאַרעם פֿון אַ צייטוואָרט פרת וואָס איז גלייכבאַטייטיק מיט פרה, אָדער

⁷¹ זען מחברת מנחם, ז' 52.

⁷² זען מדרש לקח טוב, אויפֿן אָרט: שהכרמל בחלק אשר היה ולכן כתוב מאשר ולא כל אשר.

⁷³ Joseph Derenbourg, *Oeuvres completes de R. Saadia*, I, 78.

זען אויך ספר הרקמה, עג, 5 און אבן עזרא, אויפֿן פסוק.
⁷⁴ אַזוי זעצט איבער סמיט וואָס גייט נאָך די אַשוראַלגאָן. זען געזעניסי־ב, אמר, ז' 51. אַזוי זעצט אויך איבער גאַלדמאַן.

⁷⁵ John Skinner, *A Critical and Exegetical Commentary on Genesis*, New York, 1910, 528.

⁷⁶ זען גונקעל, 484 א"ו. זען אויך גאַלדמאַן, ז' 827.

עס איז אַ וויבליכער פּאַרטיציפּ פֿון פּרה אַזוי ווי פּרה אַדער פּריה, און דער גענויער איבערזעצן וואָלט זיין: דער זון אַדער אָפּצוהינג פֿון אַ פֿרוכטיקן (בוים).⁷⁷ אַז רעדנדיק פֿון סתּם בוים זאָל מען פּאַעטיש געברויכן די פֿעמינין־פֿאַרעם, קען אַפֿשר דערקלערט ווערן דערמיט, וואָס דאָס עלטערע וואָרט פֿאַר בוים איז נישט געווען עץ, וואָס איז אומעטום מעגלעך, נאָר עצה ווי אין ירמיה ו, 6. איבעריקנס ווערט דאָס וואָרט געברויכט קאַלעקטיוו, געהילף, און לויט סעפּטואַגינטאַ] איז איבער הויפּט צו לייענען מיט אַ מפיק. איר האַלץ (זע אַנמערקונג צו ישעיה יז, 6).⁷⁸ אייניקע באַזען די פֿעמינין־פֿאַרעם אויף גפּן, וואָס איז געוויינטלעך וויבליכע, און איבערזעצן: אַ פֿרוכטיק (נינג) ווינשטאַק.⁷⁹ שד"ל וויל האָבן אַז בן אין דעם באַטיט פֿון אָפּצוהינג איז וויבליכע, אַזוי ווי די מערצאַל איז בנות.⁸⁰

23. וימררהו ורבו וישטמהו בעלי חצים.

און אים געביטערט, און געשאַסן, און אים געפֿינט האָבן די פֿילמענער; דאָ האָט יהוָאָש פֿאַרהעברעישט דעם ייִדיש פֿון דער איבערזעצונג. די ווער־טער וימררהו ורבו וישטמהו דריקן אויס אַ פֿילמאָליקן אָספעקט און יהוָאָש האָט עס געוואָלט אויסדריקן אין ייִדיש מיט איינצלנע ווערטער. פֿ"גל געזענויסק־ק. 112, ז' 339.

24. ותשב באיתן קשתו ויפזו זרעי ידיו מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל. אָבער פֿעסט איז זיין בויגן געבליבן, און פֿלינג געווען זינען די אַרעםס פֿון זינע הענט, דורך די הענט פֿון דעם מאַכטיקן פֿון יעקב, פֿון דאָרט — פֿון דעם פּאַסטור, דעם פֿעלדז פֿון ישראל.

ותשב באיתן קשתו — אָבער פֿעסט איז זיין בויגן געבליבן. יהוָאָש זעצט איבער פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען; ותשב איתן קשתו. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער און מאַרגאַליס. בובער זעצט איבער ווערטערלעך: *doch im Urstand bleibt sein Bogen*. דער פּסוק איז אַ שווערער. אבן ג'נאח דערקלערט; ותשב באיתן קשתו, שעורו גם כן במקום איתן או במושב איתן.⁸¹ ד"ה אַז באיתן האָט דעם זעלבן באַטיט ווי במקום איתן. אַזוי דערקלערט עס אויך אבן עזרא. דער תּרגום השׁבעים האָט דאָ געלייענט; ותשבר באיתן קשתם,⁸² ד"ה זייער בויגן איז געוואָרן צעבראַכן, אַזוי זעצט אויך איבער סמיט.

[הערות, זי 15-16] ויפזו זרעי ידיו, און פֿלינג זינען געווען די אַרעםס פֿון זינע הענט. הרב חיים העלער אין „אונטערזוכונגען איבער דער פּשיטא“ וויל מיהס זיין דאָס וואָרט

⁷⁷ אַזוי דערקלערט אבן ג'נאח. דער רד"ק פּאַלעמיזירט קעגן אים. זען רד"ק, ספר השרשים, 43.

⁷⁸ יהוָאָש שרייבט דאָרט: „בסעיפי הפוריה — אויף די צווייגן פֿון אַ פֿרוכטיקן. וועגן דעם פֿעמינין־סופֿיקס זע אַנמערקונג בראשית מט, 22. שד"ל ברענגט ירמיה יא, 16 צום באַווייזן אַז זית הגם געוויינטלעך מעגלעך, קען אויך זיין וויבליכע.“

⁷⁹ אַזוי זעצט עס איבער מאַרגאַליס: *A fruitful vine*.
⁸⁰ לוצאַטאָ שרייבט: „בן נטיעה... ומלת בן כשהיא להוראה הזאת היא לשון נקבה וכן כאן הרבוי ממנה בנות... בנות ענפי הנטע הזה.“

⁸¹ ספר הרקמה, רעא, 2; רעב, 12.

⁸² זען קיטעל־קאהלע.

צו דעם אַראַבישן פּאָז, האָבן דערפֿאַלג, זיגן: און געזיגט האָבן די אַרעמס פֿון זינע הענט.⁸⁵ משם רעה אבן ישראל, פֿון דאָרט — פֿון דעם פּאַסטור, דער פֿעלדו פֿון ישראל. אונקלוסן און פּשניטאַן האָבן קענטיק געלייענט משם רעה אבן ישראל — דורך דעם נאָמען פֿון דעם פּאַסטור, דעם פֿעלדו פֿון ישראל.⁸⁴ „אפֿשר איז אבן אַ וואַריאַנט פֿון אביר, דעם מאַכטיקן, וואָס שטייט פֿרעזער און אַנשטאַט משם דאָרף זיין מעם“ (כהנא).⁸⁵ לויט דער דאָזיקער השׁערה וועט די איבערזעצונג זיין פּשוט: (פֿון) דורך דעם פּאַסטור פֿון ישראל.

אבן ישראל — דער פֿעלדו פֿון ישראל, ד״ה גאָט. לויט אבן ג'נאח איז אבן ישראל אַ פּאַראַלעל צו יעקבֿן און אבן ישראל באַטייט דער שפּיץ אָדער דער פֿירער פֿון ישראל. זען אבן ג'נאח, ספר השרשים, ז' 10. טאָרטשינער ליעינט משם רעה אבין ישראל.⁸⁵ ש. י. פּייגין דערקלערט אַז אבן ישראל האָט דעם באַטייט פֿון בני ישראל.⁸⁵

25. מאל אביך ויערוך ואת שדי ויברוך ברכת שמים מעל ברכת תהום רובצת תחת ברכת שדים ורחם.

פֿון דעם גאָט פֿון דין פּאַטער וואָס העלפֿט דיר, און פֿון שדי וואָס בענטשט דיך מיט ברכות פֿון הימל פֿון אויבן, ברכות פֿון תהום וואָס הויערן אונטן, ברכות פֿון ברוסטן און טראַכטן.

ואת שדי — און פֿון שדי. אַזוי זעצן איבער אַלע מאַדערנע. די אַלטע איבער־זעצונגען און אויך אַ סך האַנטשריפֿטן ליענען דאָ: ואל שדי.

מעל — פֿון אויבן. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען נעמען דאָס וואָרט אויף ווי איין וואָרט און נישט ווי אַ צונויפֿהעפֿט פֿון מן און על און צוליב דעם זעצן זיי איבער מעל פּשוט אויבן און נישט פֿון אויבן. זען געזעצניס־ק. ק. 119, ז' 377.

[הערות, ז' 16] תהום, זע אַנמערקונג קאַפּ' א, 2 [אין דער דאָזיקער אַנמערקונג שרייבט יהואַש; תהום, וואַסער־אַפּרונט, דער לעגענדאַרישער אור־אויקנוס וואָס איז געווען פֿאַר דער באַשאַפֿונג פֿון דער וועלט. ווי גונקעל באַמערקט, שוין דער פֿאַקט וואָס תהום ווערט תמיד געברויכט אַן אַרטיקל,⁸⁴ אַזוי ווי אַן אַייגן־נאָמען, באַווייזט אַז דאָס איז אורשפּרינגלעך געווען אַ מיטיש וועזן, די בבלישע געטין תיאמאת וואָס ווערט פֿאַרגעשטעלט אין דער געשטאַלט פֿון אַן אומגעהייערער שלאַנג, די פֿאַרקערפּערונג פֿון דעם גרויסן אור־ים. תהום איז אויך אורשפּרינגלעך געווען וויבאַלדן (זע תהום רבה, תהלים לו, ז').⁸⁷ די באַשאַפֿונג פֿון דער וועלט

⁸⁴ Ch. Heller, *Untersuchungen über die Peschüta* (Berlin, 1911), 13 No. 8.

אַזוי דערקלערן אויך אבן עזרא און רד"ק, דער הדרשער טייטש וואָס איז באַזירט אויף רש"י האָט ויפּו איבערגעזעצט: גימגאָלד. זען ש. נאָבל, חומש־טייטש, גומ' 107.

⁸⁴ זען קיטעל־קאָהלע צום פּסוק.

⁸⁵ תורה נביאים וכתובים, עם פירוש מדעי, ספר בראשית מפרש ע"י א. כהנא, זיטומיר, תרס"ד. וויטער ניצן מיר: כהנא.

⁸⁵ * Harry Torczyner, "Die Bundeslade und die Anfänge der Religion Israels," *Festschrift zum 50-jährigen Bestehen der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*, Berlin, 1922, 282.

⁸⁵ * זען ש. י. פּייגין, מתתרי העבר (נייראַרק, 1943), ז' שיט.
⁸⁶ גונקעל 103. תהום אַן אַרטיקל קומט בלויז אין יחיד, אָבער אין רבים קומט תהום אויך מיטן אַרטיקל. זען ישעיה סג, 13; תהלים קו, 9. זען געזעצניס־ב, תהום, ז' 871.
⁸⁷ תהום געפֿינען מיר עטלעכע מאָל אויך מענלעך, זען חבקוק ג, 10. איוב כה, 14.

מיט אירע באַשעפֿענישן ווערט פֿאַרגעשטעלט ווי דער זיג פֿון גאָט איבער דער דאָזיקער שלאַנג. אָנשפּילן אויף יהוהס מלחמה מיט דעם ים־מאַנסטער געפֿינען זיך אויף פֿאַרשיידענע ערטער אין תּנך (זע ישעיה נא, 9; איוב ז, 21; און אַנדערע שטעלן), אַ מאַטער אָפּשנין פֿון בבלשן מיטנאַסן וועגן דעם זונגאָט מאַרדוק וואָס באַצווּנגט תּיאַמאַת.⁸⁸

26. ברכת אביך גברו על־ברכת הורי עד־תאות גבעת עולם תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו.

די ברכות פֿון דיין פֿאָטער שטינגן אַריבער די ברכות פֿון מיינע עלטערן ביז דעם שפיץ פֿון די אייביקע בערג. זיי זאָלן זיין אויף דעם קאָפּ פֿון יוסף, און אויפֿן שיידל דעם פֿירשט פֿון זיינע ברידער.

גברו — שטינגן אַריבער. פֿ"גל געזעניוס־ב. גבר, ז' 128.

[הערות, ז' 16] דאָס וואָרט תּאות שטאַמט דאָ פֿון תּאה (זע במדבר לה, 7) און באַטייט צילפּונקט, גרענעץ אָדער שפיץ. דער אויסדרוק „ביו דעם שפיץ פֿון די אייביקע בערג“ איז אַ גוזמא פֿון פֿילקייט און גרויסקייט, הגם די ברכות האָבן מיט בערג גאַרנישט צו טאָן. שוין דער רשבם האָט אויפֿגעפֿאַסט הורי אַזוי ווי הרי — הרים (זע זכריה יד, 5 און אַנמערקונג דאָרט).⁸⁹ און דער איבערוועץ לויט אים וואָלט זיין: די ברכות פֿון דיין פֿאָטער שטינגן אַריבער די ברכות פֿון די בערג, ביז דעם שפיץ פֿון די אייביקע הייכן. פֿיל פֿון די נייע לייגענען לויט סעפּטואַגינטאַ על ברכות הרי (אָדער הורי אין דעם זין פֿון הרי) עד, די ברכות פֿון מיינן פֿאָטער שטינגן אַריבער די ברכות פֿון די אייביקע בערג, די גלוסקייט (אָדער פּראַכט) פֿון די אוראַטע הייכן.⁹⁰ שד"ל וויל לייגענען ברכת אביך גברו על ברכת הורי עד,⁹¹ די ברכות

⁸⁸ אַ סך אַשוּראַלאַגן זיינען גישט מסכים מיט דער מיינונג, אַז תּהום דאָ האָט עפּעס צו טון מיטן קאָמף פֿון מאַרדוק מיט תּיאַמאַת. זען:

H. Zimmern, *Keilinschriften und Bibel*, Berlin, 1903, p. 17: ". . . auch von seiten eines bekannten Assyriologen, Jensen, aufs entschiedenste in Abrede gestellt wird, dass die erwähnten Kämpfe Jahweh's mit den drachengestaltigen Wesen und der Marduk-Tiamat-Kampf des babylonischen Schöpfungsepos mit einander in Zusammenhang stünden. Speziell von Jensen wird dabei betont, dass die Tiamat des babylonischen Schöpfungsmythus überhaupt nicht als tier- oder gar drachengestaltig vorgestellt werden dürfte und dass darum auch babylonische bildliche Darstellungen . . . auf eine ganz andere mythologische Szene zu beziehen seien."

זען אויך קאָסטאַ, מאַדס עד נח, ז' 10. קאָסטאַ שייַדט אונטער צווישן תּהום אין דער תּורה און תּהום אין אַנדערע ספֿרים פֿון תּנך. ער שרייַבט: בתורה אין תּהום אלא אוקיינוס פרימיטיבי פשוטו כמשמעו, מושג פּיסיקאלי גרידא. זען אויך יחזקאל קוּיפּמאַן, תּולדות האַמונה הישראלי, כרך ראשון, ספר שני, ז' 266, הערה 12.

⁸⁹ זען רשבם אויפֿן אָרט: ברכות אביך גברו על ברכות הרים. יהוָש שרייַבט אין זיינע הערות צו זכריה יד, 5: „גיא־הרי, צום טאָל פֿון די בערג. וועגן דער פֿאַרעם הרי אַנשטאַט הרים זע ירמיה כב, 14. חלוני, און זע אַנמערקונג בראשית מט, 26. ערליך וויל לייגענען אַנשטאַט הרי און הרים — הרי, צום טאָל פֿון מיינן באַרג ד"ה פֿון הר הויתים וואָס גאָט רופֿט זיין באַרג, וויל ער שטייט דענסמאָל אויף אים (פּסוק 4)“; זען: Arnold B. Ehrlich, *Randglossen zur hebräischen Bibel, textkritisches, sprachliches und sachliches*, Leipzig, 1908-1914, V, p. 352.

⁹⁰ זען גייגער, דצ"ו, 161.

⁹¹ זען שד"ל, בראשית, 466-467.

פֿון זײַן פֿאַטער שטײַגן הױך; די ברכות פֿון די אייביקע בערג, די גלוסטיקייט פֿון די אוראַלטע הייכן, זאָלן זײַן אויף דעם קאַפּ פֿון יוספֿן אַזױוו.

27. בנימין זאב יטרף בברך יאכל עד ולערב יחלק שלל.

בנימין איז אַ וואָלף וואָס פֿאַרצוקט, אין דער פֿרי עסט ער פֿאַנג, און אין אַוונט טיילט ער רויב.

יהוּאָש זעצט איבער אַלע דרײַ עתיד-פֿאַרמען: יטרף, יאכל און יחלק מיט הווה. אַזױ זעצן איבער כמעט אַלע. קינג דזשיימס אָבער זעצט איבער וואָרט בני וואָרט: Shall raven . . . shall devour . . . shall divide. זען געזעניוס-ק. 107, ז' 314.

עד — פֿאַנג. אַזױ זעצן איבער אַלע אַלטע און מאַדערנע. פֿ"גל געזעניוס-ב. 101, עד, ו עדה, ז' 564.

ולערב — און אין אַוונט. אַזױ זעצן איבער כמעט אַלע. יאַקאָב זעצט איבער: für den Abend.

ישעיה ב

1. נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם.

טרייסט, טרייסט מיין פֿאַלק, זאָגט אַזער גאַט.

יאמר — זאָגט. בן זאב האָט שוין באַמערקט: דרך הלשון להחליף הזמן עבר בעתיד ועתיד בעבר, ואותם בבינוני ואותו בהם, כי בדבר הרגיל להיות תמיד יבוא לרוב עתיד במקום עבר להורות על התמדתו. . .⁹² זען אויך געזעניוס-ק. 107, ז' 315. פֿ"גל אויך ווייטער פֿטוק 25 און פרק מא. 21. די פשיטא און תרגום יונתן לייענען דאָ: אמר.

2. דברו על-לב ירושלים וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עונה כי לקחה מיד יהוה כפלים בכל-חטאותיה.

רעדט צום האַרצן פֿון ירושלים און רופֿט צו איר, אַז זי האָט דערפֿילט איר צייט, אַז אָפּגעצאָלט איז איר פֿאַרברעך; אַז זי האָט געקריגן פֿון גאַטס האַנט טאַפּל פֿאַר אַלע אירע זינד.

יהוּאָש זעצט איבער צבא — צייט, אַזױ ווי אַ סך מיטל-עלטערישע מפרשים. זען אבן עזרא און רד"ק. אין איוב ז, 1; יד, 14; דניאל י, 1 זעצט ער איבער צבא — דינסטצייט, ווי עס זעצן איבער אַלע מאַדערנע אויך דאָ. זען חכמת בן סירא, ז, י (ט); אל תקוץ בצבא מלחמה כי עבודה מאל נחלקה. צבא איז דאָ אַ פֿאַראַלעל צו עבודה. יהוּאָש זעצט איבער כי מלאה צבאה — זי האָט דערפֿילט איר צייט און נישט אַז איר צייט איז געוואָרן דערפֿילט, ווייל ער לייענט כי מלאה צבאה. ער נעמט ירושלים פֿאַרן סוביעקט און צבא פֿאַרן אָביעקט. די סיבה וואָס יהוּאָש זעצט דאָ איבער אַנדערש ווי אַנדערע איבערזעצערס איז מסתמא די וואָס צבא איז לשון זכר און צוליב דעם איז מלאה צבאה פֿאַלש.

⁹² זען יהודה ליב בן-זאב, ספר תלמוד לזון עברי, ווילנע, תרמ"ה, שלט, ז' 295.

מיר געפֿינען טאָקע צבא איין מאָל אין תנך אין לשון נבֿוּה, אין דניאל ח, 12, אָבער דער דאָזיקער פֿסוק איז זייער אומפֿאַרשטענדלעך און איז מסתמא פֿאַרגרניזט. אויף יעדן פֿאַל זעט מען אַז יוואָש האָט זיך דאָ נישט גערעכנט מיט דער מסורישער וואַקאָליזאַציע.⁸⁰

כי נרצה עונה — אַז אָפּגעצאָלט איז איר פֿאַרברעך. אַזוי זעצן איבער כמעט אַלע. בובער זעצט איבער נרצה — abgegnadet, ער האָט געשאַפֿן אַ נני וואָרט פֿון רצון — Gnade. בובער האָט געוואָלט, אַז אין דער דניטשער איבערזעצונג פֿון נרצה זאָל ווערן אויסגעדריקט דער העברעישער שורש פֿון וואָרט.

3. קול קורא במדבר פנו דרך יהוה ישרו בערבה מסלה לאלהינו.

אַ קול רופֿט: ראַמט אָפּ אין מדבר דעם וועג פֿון יהוה, גלנכט אויס אין דער וויסטע אַ שטעג פֿאַר אונדזער גאַט.

קול קורא — אַ קול רופֿט. בובער זעצט איבער: *Stimme eines Rufers*. אַזוי זעצן אויך איבער דער תרגום השבֿעים, די ווילגאַטאַ, לוטער און קינג דושיימס.* קורא איז אַ פֿאַרטיציפֿ און האָט דעם זעלבן באַטנזט ווי אַ סובסטאַנטיוו און צוליב דעם זעצן זיי איבער: קול קורא — אַ קול פֿון אַ רופֿער.

במדבר פנו דרך יהוה — ראַמט אָפּ אין מדבר דעם וועג פֿון יהוה. דאָ זינען צוויי באַמערקונגען צו מאַכן. ראשית זעט מען אַז יוואָש רעכנט זיך דאָ מיט די טעמים. לויט זיי מוז מען די ווערטער אַנטיילן: קול קורא, במדבר פנו דרך יהוה. מען קאָן אָבער דעם פֿסוק אויך אַנדערש אַנטיילן: קול קורא במדבר, פנו דרך יהוה, אַזוי ווי מען האָט דעם פֿסוק אַנגעטיילט אין די ציטן פֿון בית שני.⁸⁴ די דאָזיקע אַנטיילונג איז אין הסכם מיט דער מעטריק. פֿון דעם פֿאַראַ לעל אין דער צווייטער העלפֿט פֿסוק זעט מען אָבער, אַז די אַלטע אַנטיילונג איז געווען אַ פֿאַלשע און אַז במדבר געהערט נישט צו קול קורא. די אַנטיילונג פֿון די בעלי המסורה איז די ריכטיקע. ווי מיר האָבן שוין אויבן געזען האָט זיך יוואָש אָפֿט נישט גערעכנט מיט די טעמים און מיט דער מסורה. אַפֿילו אבן עזרא וואָס וואָרנט אין זינע שריפֿטן אַז מען מוז נאָכגיין די טעמים האָט זיך אָפֿט נישט גערעכנט מיט זיי. שד"ל האָט אין זיין ווערק יוכח על חכמת הקבלה אויפֿגעציילט די מיטל-עלטערישע מפרשים וואָס האָבן זיך אין זייערע פירושים נישט גערעכנט מיט די טעמים.⁸⁵ שנית זעט מען אַז יוואָש זעצט נישט איבער

⁸⁰ די דאָזיקע עמענדאציע אין דער וואַקאָליזאַציע איז אַ געוועזענע און נישט קיין גייטיקע, ווייל דער פֿעמינין פֿון מלאה קאָן דערקלערט ווערן דורך דער צופאַסונג צו די פֿעמינין פֿאַרמען וואָס באַהערשן דעם גאַנצן פֿסוק. זען הערות 56 און 57.

* אַזוי אויך אין דער גאַטשישער איבערזעצונג פֿון אולפֿילאָס: *stibna wopjandins*. — רעד'.
⁸⁴ זען תרגום השבֿעים צום פֿסוק: ברית חדשה, הבשורה על פי מתי, 3, 3; הבשורה על פי לוקס, 3, 4. פֿיגל: Charles Torrey, *The Second Isaiah*, 305. אויך סעדיה גאָון האָט אַזוי אַנגעטיילט דעם פֿסוק. זען *Oeuvres Completes de R. Saadia* . . . III, Paris, 1896, ד' 59.

⁸⁵ אבן עזרא שרייבט אין אָנהייב מאַניס: אזהירך שתלך אחרי בעל הטעמים וכל פירוש שאיננו על פירוש הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו (ד, ע"ב). און אין זיין פירוש אויף ישעיה (א, 9) שרייבט ער: עיקר גדול לשמור דרך הטעמים. זען: W. Bacher, *Abraham*.

דעם שם הויה נאָר ער לאָזט עס שטיין אזוי ווי ער איז געשריבן אין העברעיִש. דאָס האָט אַ מאָל אויפֿגעבראַכט די אַגודת הרבנים, וואָס איז אַרויס מיט אַ פּראָט־טעסט קעגן אים.⁸⁶ אָבער אויך וויסנשאַפֿטלעך איז יהוֹאֶשֶׁט נישט געווען באַרעכט־טיקט דאָס צו טון. יהוֹאֶשֶׁט האָט געלאָזט שטיין די פֿיר אותיות פֿון שם הויה אָן נקודות, ווייל זיי נקודות וואָס שטייען אונטערן און איבערן שם הויה זינען די נקודות פֿון אדני פֿון דער צייט ווען די יידן האָבן אָנגעהויבן אַרויסצורעדן דעם שם הויה אדני, און דאָס גייט שוין צוריק אויף מער ווי צוויי טויזנט יאָר, ווייל דער תּרגום השֵׁבַעִים זעצט שוין איבער אזוי דעם שם המפֿורש פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען אדני.⁸⁷ מיר ווייסן היינט נישט ווי אזוי יידן זאָבן אַ מאָל אַרויס־גערעדט דעם נאָמען יהוה. די פֿאַרעם Jehovah וואָס קריסטלעכע געלערנטע האָבן אינגעפֿירט סוף מיטל־עלטער איז נאָכגעמאַכט פֿון דער פֿאַרעם אדני און איז פֿאַלש. אויך די אויסשפּראַך Yahweh, כאָטש וויסנשאַפֿטלעך מער באַגרינדעט, איז נישט אין גאַנצן זיכער.⁸⁸ יהוֹאֶשֶׁט האָט אָנגעראַפֿן אויף אַ פּראָבלעם וואָס ער האָט נישט געקענט פֿאַרענטפֿערן. זי אַלטע ייִדישע איבערזעצערס האָבן איבער־געזעצט דעם שם הויה — גאָט. אָבער גאָט איז די איבערזעצונג פֿון אל אלהים. דער רוֹב באַקאַנטע איבערזעצערס זעצן איבער דעם שם הויה: Kyrios (תּרגום השֵׁבַעִים), Dominus (ווילגאַטאַ), Herr (לוטער), Lord (קינג דושיימס און אַלע ענגלישע איבערזעצונגען). יידן קענען אָבער נישט איבערזעצן דעם שם הויה מיט „האַר“, ווייל די קריסטלעכע קירכע באַצייט די באַצייכענונג „האַר“ אויף ישׁוּן. פֿאַר דער זעלבער פּראָבלעם איז אויך געשטאַנען משה מענדילסאָן, בעת ער האָט איבערגעזעצט דעם חומש אויף דייַטש. ער האָט אונטער דער השפּעה פֿון די הוגאַנאַטן פֿון בערלין וואָס זינען געווען קאַלוויניסטן איבערגעזעצט דעם

86 *Ibn Ezra als Grammatiker*, 38; שד"ל, ויכוח על חכמת הקבלה, גוריציאה, 1852, ז' 80 א"ו; שמחה פינסקער, מבוא אל הנקוד האשורי, 134-135.

87 „מחאה מאגודת הרבנים“, יידישעס טאָגעבלאַט, ניריאָרק, יאַנואַר 18, 1923; זען בערטשי וויטקעוויץ: יהוֹשֶׁט. אַ ביבליאָגראַפֿיע, ז' 214; זען אויך י. ד. אַינזשטיין, אוצר זכרונות, ז' 72 א"ו.

88 Kyrios איז אָן איבערזעצונג פֿון אדני. זען דעם אַרטיקל Gott אין דער *Encyclopaedia Judaica*; געוועניגס־ב, יהוה, ז' 290; דעם אַרטיקל Jahve אין *Encyclopaedia Biblica*; Robert Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York, 1948, 94; דעם אַרטיקל „יהוה“ אין אליעזר בן יהודה, מלון הלשון העברית, ז' 1984 א"ו. פֿון די לעצטע אַרבעטן איבער דעם אָפּשטאַם און באַטייט פֿון שם הויה לוינט זיך דאָ דערמאָנען די ווינטערדיקע:

Peter Katz, „Zur Aussprache von יהוה“, *Theologische Zeitschrift* IV (Basel, 1948), 467ff; Julian Obermann, „The divine name YHWH in the light of recent discoveries“, *Journal of Biblical Literature* LXVIII (1949), 301 ff.

89 Adolphe Lods, *Israel from Its Beginnings to the Middle of the Eighth Century*, New York, 1948, 321 ff.

לאָדס שרײַבט:

But it is open to question whether this [Yahweh] was the original pronunciation.

שם הויה: Der Ewige.⁹⁹ זיין איבערזעצונג איז באזירט אויף דער דערקלערונג וואָס דער חומש גופא גיט פֿאַרן נאָמען יהוה, דאָס איז די באַקאַנטע שטעלע אין שמות ג, 14: אהיה אשר אהיה, וואָס מענדלסאָן זעצט איבער: איך בין געווען וואָס איז אייביק.¹⁰⁰ מענדלסאָנס איבערזעצונג פֿון יהוה איז אָנגענומען געוואָרן פֿון פּמעט אַלע מאָדערנע ייִדישע איבערזעצונגען פֿון דער נייסטער צייט. עס האָבן זיך אָבער אויך געפֿונען געלערנטע וואָס האָבן נישט מספּים געווען מיט מענדלסאָנס איבערזעצונג, ווייל זיי זענען נישט מספּים מיט זיין דערקלערונג פֿון אהיה אשר אהיה. אַזוי למשל פֿאַלעמיזירט שמשון רפֿאל הירש מיט רעכט, אַז אהיה אשר אהיה קומט נישט אונטערצושטרייכן דאָס פּשוטע עקסיסטענציעלע זיין, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דער איבערזעצונג Der Ewige. גאָט קומט טרייסטן די יידן אַז ער וועט זיי אַרויסנעמען פֿון מצרים און דער נאָמען מוז אויסדריקן עפעס וואָס זאָל ווּזיין אַז ער איז עס ביכולת צו טון, צוליב דעם גייט שמשון רפֿאל הירש צוריק צו די אַלטע ייִדישע איבערזעצערס און ער זעצט איבער דעם שם הויה — גאָט.¹⁰¹

אויך בובער און ראָזנצווינג האָבן זיך שטאַרק געמאַטערט מיט דער פּראָב־לעם. זיי האָבן געזוכט אַ פּאַסיקע עטימאָלאָגישע איבערזעצונג פֿון שם הויה, אויך זיי זענען נישט אין שורש פֿון יהוה, אין היה, דאָס פּשוטע זיין, ווייל היה האָט אין העברעיִש אויך דעם באַטייט פֿון ווערן, געשען, דערשנען, זיין, זיין בני דער זייט. אהיה באַטייט: איך וועל קומען דיר צו הילף, איך וועל זיין בני דיין זייט. און יהוה דריקט אויס די באַציונג צווישן גאָט און מענטש.¹⁰² צוליב דעם זעצן זיי איבער דעם שם הויה מיט אַ פּערזענלעכן אָדער פּאַסעסיוון פּראָנאָם: ich, du, er, mein, dein, sein, אַזאָו, אָפהענגיק אין וועלכער פּערזאָן דער זאָץ איז געשריבן.

פֿון דער גוואַלדיק גרויסער ליטעראַטור, וואָס איז שוין איבער דער דאָזיקער פֿראַגע פֿאַראַן און וואָס ווערט רייכער פֿון טאָג צו טאָג, זעט מען ווי קאָמפּליצירט זי איז און אַז מען האָט נאָך ביז היינט נישט געפֿונען דעם ענטפֿער. מיר מוזן אויך ציטירן יהוָאָשעס אייגענע מיינונג וועגן דער דאָזיקער פֿראַגע: [הערות, בראשית ה, 26, ז' 3] יהוה, אויף דעם סמך פֿון טעאָדאָרעט (390—457), וואָס ציטירט די אויספּראַך פֿון די שומרונים, און לויט עטימאָלאָגיע, איז אָנגענומען פֿון די

⁹⁹ זען בובער, ז' 188 א"ה.

¹⁰⁰ ספר נתיבות השלום והוא חבור כולל חמשת חומשי תורה, עם תרגום אשכנזי, מאת ... משה מדעסוי... ווין, 1818, ספר שמות, יד, ע"א.

¹⁰¹ *Der Pentateuch*, übersetzt und erläutert von Samson Raphael Hirsch. Erster Theil: Die Genesis, Frankfurt, 1893, "Der Gedanke 'Ewige' lässt unser Herz kalt und enthält nichts für unser Leben."

¹⁰² שוין דער תלמוד דערקלערט „אהיה“ אין זיגען פֿון „אהיה עמכם“, זען ברכות ט, ע"ב: אני הייתי עמכם... ואני אהיה עמכם. ענלעך זעצט איבער דער תרגום אונקלוס: אהא עם מאן דהא. זען רמבן צו שמות ג, 14. אַזוי האָט עס אויך דערקלערט יהודה הלוי. זען כוזרי, מאמר רביעי, ג; ופרושו אשר אהיה והטעם הנמצא אשר אמצא להם בעת שיבקשוני, פֿ"גל: בובער, ז' 339 א"ה, ווי אויך:

Martin Buber, *Das Königtum Gottes*, zweite vermehrte Auflage, 1936, 84.

גייע צו ליענען דאָס וואָרט — יהוה [יאָווען].¹⁰⁸ צוליב זײַן גרויס הייליקייט, איז עס מיט דער צײַט באַטראַכט געוואָרן פֿאַר אַ זײַנד דעם דאָזיקן נאָמען פֿון גאָט אַרויסצורעדן. שוין אין די צײַטן פֿון שמעון הצדיק (אַן ערך 270 פֿאַר דער אָנגענומענער צײַטרעכענונג)¹⁰⁴ האָבן אַפֿילו די כּהנים ווען זײ האָבן געבענטשט דאָס פֿאַלק גישט געטאַרט אַרויסזאָגן דעם שם המפֿורש. בלויז דעם כּהן גדול אום יום כּפור איז דאָס געווען דערלויבט.¹⁰⁵ געוויינטלעך איז עס געלייענט געוואָרן ווי אדוני (מזן הער, גאָט), אָדער ווען דאָס וואָרט אדוני איז שוין געשטאַנען פֿריער — אדוני יהוה, אָזוי ווי אלהים. אָזוי האָט דאָס וואָרט אָנגענומען אין שריפֿט די נקודות פֿון די דאָזיקע מינדערהייליקע ווערטער און אין וואַקאַליזירט געוואָרן יהוה אָדער יהויה.¹⁰⁶ דער גענויער באַטייט פֿון דעם וואָרט איז גישט פֿעסטגעשטעלט. די אויבנאויפֿיקע אויסטייטשונג איז: דער וואָס איז, אָדער: וועט זײַן, פֿון היה. יעדן פֿאַלס ווערט אין דעם זײַנען פֿאַרשטאַנען שמות ג, 14. אַחוץ דער דאָזיקער דערקלערונג ווערן אַרויסגעשטעלט פֿון די גײַע אַלערליי מער אָדער ווייניקער געקײַנצלטע השׁערות. אייניקע ייִחוסן דאָס וואָרט צו הוה, פֿאַלן, און עס זאָל כּתחילה האָבן באַצײכנט אַן עראַליט, אָדער אַ שטיין וואָס מען האָט געגלייבט, אַז ער איז אַראָפּגעפֿאַלן פֿון הימל.¹⁰⁷ אַנדערע טײַטשן אויס: דער וואָס מאַכט פֿאַלן, דער שלמדערער, דער בליצשלימדערער.¹⁰⁸ נאָך אַנדערע צײַען עס אַרויס פֿון דעם אייגענעם וואָרצל-וואָרט אָבער אין זײַן אַנדערן באַטייט: בלאָזן, און יהוה זאָל מײַנען: דער וואָס בלאָזט, דער שטורעמגאַט.¹⁰⁹

¹⁰⁸ James Alan Montgomery, *The Samaritans*, 1907, 213; *Journal of Biblical Literature*, XXV (1906), 49 ff.

¹⁰⁴ עס איז היינט די אָנגענומענע מײַנונג אַז שמעון הצדיק וואָס ווערט דערמאָנט אין תּלמוד איז דער כּהן גדול שמעון וואָס איז געווען אַ בן-דוד פֿון בן-סירא און האָט על כּן געלעבט אין אָנהייב פֿון צווייטן י״ה פֿאַר אונזער צײַטרעכענונג. זען:

Ralph Marcus, *The Works of Josephus* (Loeb Classical Library), VII, 732 ff.

נאָך אין פֿינפֿטן י״ה פֿאַר אונזער צײַטרעכענונג האָט שוין געהערשט אַ טענדענץ גישט צו באַזונדן אין שריפֿט דעם שם היה נאָך אַנדערע נעמען פֿאַר גאָט. זען אַרבעט פֿון ל. פֿיני-קעלשטיין אין:

Harvard Theological Review, XXXV (1942), 316, No. 16.

¹⁰⁵ יומא לט, ע"ב. זען משנה יומא ו, ב: והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחווים ונופלים על פניהם. עס איז גישט ריכטיק וואָס יהוואָש שרייבט אַז די כּהנים האָבן גישט געטאַרט אַרויסרעדן דעם שם המפֿורש ווען זײ האָבן געבענטשט דאָס פֿאַלק; זען משנה סוטה ז, ו: ברכת כהנים כיצד במקדש אומרים את השם ככתבו; תמיד ז, ב: במקדש היו אומרים את השם ככתבו; ספרי, במדבר, פסקא לט (אויסגאַבע האַראַוויץ, ליפּציץ, 1917), ז' 43: כה תברכו את בני ישראל בשם המפורש. זען צו דער גאַנצער פֿראַגע, אַבְרָהָם גײַגער, המקרא ותרגומיו, 169 א"ה. ¹⁰⁶ דער ערשטער געלערנטער פֿון וועלכן מיר הייסן אַז ער האָט געלייענט דעם שם המפֿורש יהוה (יעהאָוה) איז געווען דער דאַמיניקאַנער רײַמאַנד מאַרטיני פֿון 13טן י״ה, דער מחבר פֿון באַקאַנטן ווערק *Pugio fidei*. ביז צום סוף פֿון 11טן י״ה האָט מען דעם שם היה וואַקאַליזירט יהוה אַן אַ חולם אויפֿן ה. קאַהלע גלייבט אַז די דאָזיקע וואַקאַליזאַציע איז גלײַך צו דער וואַקאַליזאַציע פֿון אַרמישן שׂמא, ווי ייִדן האָבן אַ מאָל גערופֿן דעם שם היה. זען: Paul E. Kahle, *The Cairo Genizah* (London, 1947), No. 4.

זען אויך פֿעטער קאַץ, ווי צײַטירט אין הערה 97.

¹⁰⁷ Paul Anton de Lagarde, *Orientalia* 2 (1880), 27ff.

¹⁰⁸ B. Stade, *Geschichte des Volkes Israel* I (Berlin, 1877), 429;

זען אויך דעם קאַמענטאַר פֿון B. Baentsch אויף שמות-ויקיא (אין *Handkommentar* W. Nowack), ז' 24.

¹⁰⁹ אָזוי וועלהויזן. זען בענטש, דצ"ו. די דערמאָנטע השׁערות איבער דעם מקור און באַטייט

בנוגע צו דעם געברויך פֿון דעם וואָרט אין דער איבערזעצונג איז נייטיק צו באַמערקן דאָס פֿאַלגנדיקע: די שטרענגע געטרענישטע צום אַריגינאַל אין וועלכן איך האָב זיך אומגעטוהן, ווי ווייט מעגלעך, געהאַלטן, וואָלט אייגנטלעך געפֿאַדערט צו שטעלן יהוה אין אַלע ערטער וווּ ער איז דאָ אין טעקסט. אָבער צו גלפֿן מיט טעקסטטריששאַפֿט האָב איך שטענדיק גע־האַלטן אין אויג דעם עיקר פֿון אַלע עיקרים, די לעבעדיקייט און לעזענדיקייט פֿון דער ייִדישער איבערזעצונג, און די אָנהאַלטונג פֿון דער אַרכאַישקייט און זאַפֿטיקייט פֿון דעם חדרשן לשון. עס וואָלט געקלונגען האַרב און געקינצלט, ווען איך זאָל למשל איבערזעצן (בראשית ב, 4) „אין דעם טאָג וואָס יהוה גאַט (אָדער אַפֿילו: גאַט יהוה), האָט געמאַכט די ערד און דעם הימל“ אַנשטאַט „אין דעם טאָג דער האַרב“ אַזוי (אפֿשר דער קומענדיקער דור, ווייטער אַוועק פֿון דעם טראַדיציאָנעלן אויסטייטש, וועט מער נישט שפירן קיין מיסלאַנג אין דעם וויסנשאַפֿטלעך גענויערן איבערזעצן. פֿאַר אונז וואָלט עס געמיינט מקריב זיין זאַפֿטיקייט און באַהאַרצטקייט צו פֿעדאַנטישער טרענישקייט). איך האָב אָבער געברויכט יהוה דאָרט וווּ עס ווערט בפֿירוש באַטאָנט די אידענטישקייט פֿון דעם גאַט פֿון ישראל אין אונטער־שייד פֿון אַנדערע געטער, ווי (שמות ה, 2) ווען פֿרעה זאָגט „מי יהוה, ווער איז יהוה?“. אָדער וווּ דער טראַפֿ ווערט געשטעלט אויף דער אייגנטימלעכקייט, הייליקייט, אָדער גערעכטיקייט פֿון דעם ייִדישן גאַט, צום סוף פֿון אַ דין אָדער געזעץ, ווי (ויקרא יח, 5) און פֿיל אַנדערע ערטער) „אני יהוה, איך בין יהוה“. אויך האָב איך גענוצט דאָס אַריגינעלע וואָרט דאָרט וווּ עס פֿאַדערט זיך אַ וואַריאַציע פֿון אלהים ווי (ישעיה ב, 3) „אל הר יהוה אל בית אלהי יעקב, צום פֿאַרג פֿון יהוה, צום הויז פֿון דעם גאַט פֿון יעקב“. די באַמערקונג וועט דערקלערן מײַן אין פֿלוג אומאויסגעהאַלטנקייט אין דעם געברויך פֿון יהוה דורכן אַנצן תנ״ך.

[הערות, ז' 128] במדבר פנה, אין מדבר ראַמט אָפּ אַז״ו. די וואַנדערונג פֿון די קינדער פֿון ישראל דורך דער מדבר נאָך זייער באַפֿריונג פֿון מצרים לעבט תמיד אין דעם באַווײַטונג פֿון דעם נבֿיאי, און אין דעם פֿאַרשטעל פֿון דער ניער גאולה שווימט באַלד אַרויס אַ בילד פֿון דער וויסטע דורך וועלכער עס גייט דער וועג פֿון אויסלייונג.¹¹⁰ פֿאַרגלפֿן יחזקאל ב, 36-37 און הושע ב, 16. און אַנמערקונג דאָרטן.¹¹¹

4. כל־גיא ינשא וכל־הר וגבעה ישפלו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה. יעטוועדער טאָל זאָל דערהויבן ווערן און יעטוועדער באַרג און הייך זאָל דערנידערט ווערן און דאָס קרומע זאָל ווערן גלפֿן, און די באַרגקייטן אַ פֿלוין. בקעה — פֿלוין. אַזוי זעצט ער איבער אויך אין בראשית יא, 2. אין אַלע אַנדערע ערטער זעצט ער איבער בקעה — טאָל. פֿלוין איז אייגנטלעך די איבער־

פֿון שם המפורש שפּיגלען אָפּ די פֿאַרשידענע טעאַריעס איבער דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן מאַנאַטעניזם. די דאָזיקע השערות געמט היינט קיינער נישט ערנצט. זען:

W. F. Albright, *The Archaeology of Palestine and the Bible*, 1933, 164.

זען אויך יחזקאל קוימאַן, תולדות האמונה הישראלית, חלק ד, 51.¹¹⁰ מען קאָן דאָ מיט יהוָאָשן נישט מספּים זיין. די מידבר דאָ האָט גאַרישט צו טון מיט דער מידבר פֿון יציאת מצרים. דאָ רעדט זיך וועגן דער סירישער מידבר וואָס ליגט צווישן בבל און ארץ־ישראל און דורך וועלכער די צוריקוואַנדערערס פֿון גלות בבל האָבן געדאַרפֿט דורכגיין.

¹¹¹ יהוָאָשעס הערה צו הושע ב, 16: „לכן הנה אנכי מפתיה והולכתייה המדבר, אָבער זע, איך רעד זי איבער (אָדער: צי זי צו), און וועל זי אַוועקפירן אין מדבר אַז״ו. אין דעם באַ־וויסטונג פֿון פֿאַלק איז אויף תמיד אַינגעשטעמפֿלט די גרויסע מדבר־וואַנדערונג פֿון די קינדער פֿון ישראל, און דער נבֿיאי, ווען ער קומט צו רעדן פֿון דעם פֿאַלקס ווידערקערונג צו גאַט, געברויכט מיט פֿאַרליבטשאַפֿט דאָס בילד פֿון יענער צייט, ווען דאָס פֿאַלק איז נאָכ־געגאַנגען גאַטס רוף. געוואַנדערט אין דער ווילדערניש, און איז דערנאָך געבראַכט געוואָרן צו דעם געבענטשטן לאַנד כנען. זע ירמיה ב, 2.“

זעצונג פֿון ערבה. מאַרגאַליס זעצט אומעטום איבער בקעה — plain. ס'איז מיגלעך, אַז צוליב דעם וואָס יהוּאָשֶׁע האָט דאָ איבערגעזעצט גיא — טאַל, האָט ער נישט געוואָלט נוצן דאָס זעלבע וואָרט צוויי מאל אין איין זאָץ און האָט צוליב דעם איבערגעזעצט בקעה — פּלויזן.

רכסים — באַרגקייטן. אַזוי זעצט אויך איבער טאַרטשינעני: Bergsketten. מאַרגאַליס, סמיט און בובער זעצן איבער רכסים: Grate, rugged heights, rough places. דער ווערב רכס וואָס מען געפֿינט צוויי מאל אין תנך (שמות כח, 28; לט, 21) באַטצט פֿאַרבינדן. אָבער די צוויי פֿאַרמען פֿון טובסטאַנטיוו, וואָס זייער שורש איז רכס, רכסים אין אונדזער פּסוק און מרכסי איש, תהלים לא, 21, זנען שווער צו זיערקלערן, און די לעקטיקאָגראַפֿן קומען נישט צו קיין הספּם איבער זייער באַטצט. זען אבן ג'נאח, 190 השרשים, 479; געזעניוס-ב, רכס, רוכס, ז' 760.

5. ונגלה כבוד יהוה וראו כל־בשר יחדו כי פי יהוה דבר. און דער פֿבֿוד פֿון גאָט וועט אַנטפלעקט ווערן, און אַלע לייבער אין איינעם וועלן זען, וואָרעם דאָס מויל פֿון גאָט האָט גערעדט. כל בשר — אַלע לייבער. אַזוי זעצט יהוּאָשֶׁע איבער אויך אין יחזקאל כא, 4; אין יואל ג, 1; זכריה ב, 17 און תהלים קמה, 21. אַזוי זעצן אויך איבער די ווילגאַטאַ, לוטער און קינג דזשיימס. פֿ"גל געזעניוס-ק"ק, 127, ז' 411. כי פי יהוה דבר — וואָרעם דאָס מויל פֿון גאָט האָט גערעדט. וועגן דער איבערזעצונג פֿון יהוה זען פּסוק 3.

6. קול אמר קרא מה אקרא כל־הבשר חציר וכל־חסדו כציץ השדה. אַ קול זאָגט: רוף! און ער זאָגט: וואָס זאָל איך רופֿן? אַלע לייבער זנען גראָז, און אַל זייער חן ווי אַ בלום פֿון פֿעלד. קול אמר — אַ קול זאָגט. זען הערה צו קול קורא אין פּסוק 3. ואמר — און ער זאָגט. לויטן תרגום השבעים, פשיטא און ווילגאַטאַ מוז מען דאָ לייצענען: ואומר — און איך האָב געזאָגט. סמיט גייט נאָך די אַלטע איבערזעצונגען. אַלע אַנדערע זעצן איבער ווי יהוּאָשֶׁע אַ טייל האַנטשרייפֿטן וואָקאַליזירן דאָ: ואומר. פֿ"גל געזעניוס-ק"ק, 111, ז' 338.

[הערות. ז' 128] ואמר, און ער זאָגט. לויט סעפּטאַגיטאַן ואומר און איך האָב געזאָגט. וכל־חסדו — און אַל זייער חן. די אַלטע איבערזעצונגען לייצענען דאָ אַנשטאַט חסדו — כבודו, אָדער הדרו.¹¹² אונקלוס זעצט עס איבער מיט שטאַרקייט (תּוּקפּהוּן). פֿעליקס פּערלעס וויל דאָ לייצענען: וכל חסדו.¹¹³ יהוּאָשֶׁע איז געצווונגען

¹¹² זען קיטעל־קאהלע. עס איז אויך מיגלעך אַז חסד האָט אויך דעם באַטצט פֿון חן פּונקט ווי חסד אין אַרמיש. זען געזעניוס-ב, 2, חסד, ז' 247; זען אויך דוד ילין, חקרי מקרא: ישעיה, ז' מ.

¹¹³ Felix Perles, *Analekten zur Textkritik des Alten Testaments*, Neue Folge, Leipzig, 1922, 89.

איבערצוזעצן: חסדו — זייער חן אין לשון רבים, ווייל ער זעצט איבער: כל־הבשר — אַלע ליבער.

7. יבש חציר נבל ציץ כי רוח יהוה נשבה בו אכן חציר העס.
פֿאַרטריקנט ווערט דאָס גראָז, פֿאַרוועלקט ווערט די בלום, אַז דער אָטעם פֿון גאַט בלאָזט דערויף; פֿאַרוואַר, גראָז איז דאָס פֿאַלק.
כי רוח — אַז דער אָטעם. לוטער, קינג דושיימס, מאַרגאַליס און טאַרטשינער זעצן דאָ איבער כי — ווייל. יהוָאָש און אויך סמיט זעצן דאָ איבער כי — ווען, אַז. שוין אין תלמוד געפֿינען מיר, אַז כי האָט פֿיר באַטיטן (כי משמש באַרבע לשונות: כי, דלמא, אלא, דהא — ראש השנה ג, ע"א). נשבה — בלאָזט און נישט האָט געבלאָזן. זען געזעניוס־ק. 106, ז' 311. בובער זעצט איבער אין עבר: da Sein Braus sie angeweht hat.

8. יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם.
פֿאַרטריקנט ווערט דאָס גראָז, פֿאַרוועלקט ווערט די בלום, אַבער דאָס וואַרט פֿון אונדזער גאַט וועט אויף אייביק באַשטיין.
יקום לעולם — וועט אויף אייביק באַשטיין. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דושיימס, מאַרגאַליס און סמיט. זיי זעצן איבער יקום אין עתיד. די ווילגאַטאַ, לוטער, בובער און טאַרטשינער זעצן איבער אין הווה. פֿ"גל געזעניוס־ק. 107, ז' 315.

9. על הר־גבה עלי־לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך מבשרת ירושלם הרימי אל־תיראי אמרי לערי יהודה הנה אלהיכם.

אויף אַ הויכן באַרג גיי דיר אַרויף, אַנזאַגעריין פֿון ציון; הייב אויף מיט אַ כּוח דען קול, אַנזאַגעריין פֿון ירושלים; הייב אויף, האָב ניט מורא, זאָג צו די שטעט פֿון יהודה: אַט איז אַנער גאַט.

וועגן עלי לך זען געזעניוס־ק. 119, ז' 381.
מבשרת — אַנזאַגעריין. דאָ זעצט יהוָאָש איבער וואַרט בני וואַרט. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען שטרענגן דאָ אונטער דאָס אַנזאַגן פֿון גוטע בשורות. מערסטנס באַטיט בשר — אַנזאַגן אַ גוטע בשורה. מען געפֿינט אַבער אויך אין מאָל בשר — אַנזאַגן אַ שלעכטע בשורה. זען שמואל א, ד, 17. אַזוי אַז אין וואַרט בשר אַליין ליגט נאָך נישט דער באַטיט פֿון אַנזאַגן נאָר גוטע בשורות. די אַנ־דערע איבערזעצונגען דערקלערן די ווערטער מבשרת ציון און מבשרת ירושלים. קינג דושיימס: O Zion, that bringest good tidings; O heralds of good news to Zion; סמיט: O thou that tellest good tidings to Zion; טאַרטשינער: Frohbotin an Zijon . . . Frohbotin an Jeruschalaim; בובער: Steig dir als Glücksmärbringerin, Zion, schwing hoch . . . Jerusalem . . . בובער גייט נאָכן רד"ק, וואָס שרעכט: ופֿירוש מבשרת ציון את ציון המבשרת וכן מבשרת ירושלים. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער, קינג דושיימס און קויטש.¹¹⁴

¹¹⁴ Die Heilige Schrift des Alten Testaments, in Verbindung mit . . .

יהואש גייט נאך דעם רוב דערקלערערס און איבערזעצערס וואס נעמען אויף מבשרת ציון און מבשרת ירושלים ווי א סמיכות, ווי מבשרת לציון און מבשרת לירושלים.

10. הנה אדני יהוה בחזק יבוא וזרעו משלה לו הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו. זע, גאָט דער האָר קומט אַ מאַכטיקער, און זײַן אַרעם געוועלטיקט פֿאַר אים; זע, זײַן שכר איז מיט אים, און זײַן לויִן אים פֿאַרויס.

אדני יהוה — גאָט דער האָר. זען פסוק 3.

[הערות, ז' 128] בחזק (אַלס) אַ מאַכטיקער. לויט סעפּטואַגינטאַ תרגום און ווילגאַטאַ, בחזק, מיט שטאַרקייט.¹¹⁵ אַפּשׂר איז אויך חזק אי אַדיעקטיוו אי זאַכוואַרט אַזוי ווי יחף. ירמיה ב, 25. פֿ״גל אויך צמא, דאַרשט, דברים כח. 48.

לוטער, מאַרגאַליס און בובער זעצן איבער ווי יהואש. אויך אבן ג'נאח האַלט אַן דער ב אין בחזק איז איבעריק.¹¹⁶ פֿ״גל אויך געזעניוס-ק. 119, ז' 379. קינג דושיימס, סמיט און טאָרשטינער גייען נאָך די אַלטע איבערזעצונגען.

11. כרעה עדרו ירעה בזרעו יקבץ טלאים ובחיקו ישא עלות ינהל.

ווי אַ פּאַסטוך וואָס פֿיטערט זײַן סטאַדע; אין זײַן אַרעם קלײבט ער אויף די לעמער, און טראַגט אין זײַן בוזעם; די זויגדיקע פֿירט ער פּאַמעלעך. כרעה עדרו ירעה — ווי אַ פּאַסטוך וואָס פֿיטערט זײַן סטאַדע. אַזוי זעצט איבער אויך מאַרגאַליס. זיי באַטראַכטן דעם גאַנצן זאַץ ווי אַ רעלאַטיוון. די אַנדערע איבערזעצערס זעען דאָ אַ פּשוטן זאַץ. סמיט טיילט אַינן דעם פּסוק אַנ-דערש. ער לייענט: כרעה עדרו ירעה, בזרעו יקבץ, טלאים בחיקו ישא, עלות ינהל. זען אויך קיטעל-קאהלע.

12. מִי־מַדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלט הרים וגבעות במאזנים.

ווער האָט געמאַסטן מיט זײַן הויפֿן די וואַסערן און די הימלען מיט אַ שפּאַן מאַרקירט, און פֿאַרנומען אין אַ מאָס דעם שטויב פֿון דער ערד, און געווייגן די בערג אויפֿן וואַג, און די הייכן אויף וואַגשאַלן?

בשעלו — מיט זײַן הויפֿן. אַזוי זעצט ער איבער אויך אין יחזקאל יג, 19 און אין מלכים א, כ, 10, ווי דאָס זעלבע וואַרט איז אין לשון רבים.

תכן — מאַרקירט. אַזוי זעצט ער איבער אויך אין איוב כח, 25. זען אַבער תכן אין פּסוק 13, ווי יהואש זעצט איבער: מי תכן את רוח יהוה — ווער האָט דערפֿאַרשט דעם גניסט פֿון גאָט. מאַרגאַליס האָט איין איבערזעצונג פֿאַר ביידע פֿאַלן, אַבער נישט די אַנדערע איבערזעצערס.

übersetzt von E. Kautzsch. Vierte, umgearbeitete Auflage . . . herausgegeben von A. Bertholet. Tübingen, 1933 (ווינטער ניצן מיר: קויטש)

¹¹⁵ אַזוי זעצט עס אויך איבער סעדיה, זען אויבן הערה 94.

¹¹⁶ ספר הרקמה, פו, הערה 7.

כל בשליש — פֿאַרנומען אין אַ מאָס. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס און מאַרגאַליס. אַנדערע באַמען זיך דאָס וואָרט שלישי איבערצוזעצן עטימאָלאָגיש, פֿון וואָרט שלש — דריי. די ווילגאַטאָ זעצט איבער: tribus digitis, ד"ה מיט דריי פֿינגער. טאַרטשינער: Dritling, לוטער און בובער: Dreiling.

[הערות, ו' 128] מי מדד בשעלו מים, ווער האָט געמאַסטן מיט זיין הויפֿן די וואַסערן. אייניקע ווילן לייענען מי מדד בשעלים ים, ווער האָט געמאַסטן מיט די הויפֿנס דעם ים.¹¹⁷

13. מי תכן את־רוח יהוה ואיש עצתו יודיענו.

ווער האָט דערפֿאַרשט דעם גניסט פֿון גאַט? און ווער איז זיין בעל־עצה וואָס האָט אים צוגעוויזן?

מי תכן — ווער האָט דערפֿאַרשט. זען פסוק 12.

ואיש עצתו יודיענו — און ווער איז זיין בעל־עצה וואָס האָט אים צוגעוויזן. אַזוי זעצן אויך איבער מאַרגאַליס און סמיט. גאַנץ אַנדערש זעצן עס איבער בובער און טאַרטשינער, וואָס גייען נאָך דעם תרגום השבועים און פשיטא. יהואש באַטראַכט איש עצתו ווי אַ סמיכות. ער רעכנט זיך נישט מיט די טעמים. אונטער ואיש שטייט אַ טפחא, וואָס איז אַ מִפְסִיק־צייכן. זען אָבער די אויסגאַבע פֿון נביאים אחרונים פֿון כ. ד. גינצבורג (לאַנדאָן תרפ"ו), וווּ מען קאָן זען אַז די מערסטע האַנטשריפֿטן האָבן אַ מירכא אונטער ואיש און אַ טפחא אונטער עצתו. אויב מען זאָל נאָכגיין די טעמים אַזוי ווי בובער און טאַרטשינער טוען עס דאָ, מוז מען דעם פסוק פֿאַרשטיין: ווער איז דאָס דער מאַן וואָס גאַט איז אים מודיע זיין עצה?¹¹⁸

14. את־מי נועץ ויבינהו וילמדהו בארח משפט וילמדהו דעת ודרך תבונות יודיענו.

מיט וועמען האָט ער זיך געעצהט וואָס האָט אים געגעבן צו פֿאַרשטיין, און אים געלערנט דעם וועג פֿון גערעכטיקייט, און אים געלערנט קענשאַפֿט, און דעם וועג פֿון פֿאַרשטאַנדיקייט אים געמאַכט וויסן?

וילמדהו בארח משפט — און אים געלערנט דעם וועג פֿון גערעכטיקייט. יהואש רעכנט זיך נישט מיט דעם ב פֿון בארח, ער גייט נאָך דעם תרגום וואָס זעצט איבער: ואלפֿינון ארח דיין. אַזוי זעצן אויך איבער דער תרגום השבועים און די ווילגאַטאָ. קינג דזשיימס זעצט איבער: and taught Him in the path of judgment. אַזוי זעצן אויך איבער מאַרגאַליס, בובער און טאַרטשינער.

15. הן גוים כמר מדלי וכשחק מאזנים נחשבו הן איים כדק יטול.

זע, פֿעלקער זינען ווי אַ טריף פֿון אַן עמער, און ווי אַ שטויב פֿון וואָג־שאַלן זינען זיי גערעכנט; זע, אינדזלען הייבט ער אויף ווי אַ זעמדל.

¹¹⁷ זען קויטש צום פסוק.

¹¹⁸ גרעץ עמענירט טאַקע דעם פסוק אויפֿן סמך פֿון תרגום השבועים און פשיטא צו לייענען: ומי איש עצתו יודיענו. זען:

H. Grätz, *Emendationes in plurosqve sacrae scripturae veteris testamenti libros*, 22.

נחשבו — זינען זיי גערעכנט, יטול — הייבט ער אויף. אַזוי זעצן איבער אַלע. פֿיגל געזעניוס־ק.ק., 107, ז' 315.

16. ולבנון אין די בער חיותו אין די עולה.

און דער לבנון איז ניט גענוג ברענוואַרג, און זינע חיות ניט גענוג בראַנד־אַפֿער.

יהוּאָשַׁע איז דאָ זייער קורץ. ער אימירט די קורצקייט פֿון העברעיִשן טעקסט. אַלע אַנדערע זינען דאָ מוסיף אַ וואָרט: דער לבנון איז נישט גענוג פֿאַר ברענוואַרג און זינע חיות נישט גענוג פֿאַר עולות.

עולה — בראַנדאַפֿער. אַזוי זעצט שוין איבער לוטער. אינטערעסאַנט איז די עטימאָלאָגישע איבערזעצונג פֿון בובערן: Darhöhung.

17. כל־הגוים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו־לו.

אַלע פֿעלקער זינען ווי גאַרניט קעגן אים, פֿון נישט און גאַרנישט זינען זיי גערעכנט בײַ אים.

מאפס ותהו — פֿון נישט און גאַרנישט. יהוּאָשַׁע זעצט איבער דעם פֿאַרטיקל מ אין מאפס. אַזוי זעצט אויך איבער בובער. קינג דושיימס זעצט איבער: less than nothing and vanity. אַזוי דערקלערט אויך אבן עזרא און רד"ק. לויט זיי איז דער מ פֿון מאפס אַ קאָמפּאַראַטיוו. זען געזעניוס־ק.ק., 133, ז' 429. די ווילגאַטאַ זעצט איבער: quasi nihilum; לוטער: wie ein Nichtiges und Eitles, פונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען כאפס ותהו אָדער פשוט אפס ותהו נחשבו לו. דער רובֿ איבערזעצערס רעכענען זיך נישט מיטן מ.

18. ואל־מי תדמיון אל ומה־דמות תערכו־לו.

און צו וועמען קענט איר צוגלעבן גאַט? און וואָסער געשטאַלט קענט איר אים גלייך שטעלן?

דמות — געשטאַלט. ענלעך זעצט איבער טאַרטשינער: Gebilde. לוטער זעצט איבער: Gleichnis. קינג דושיימס: Likeness. מאַראַגאַליס: Likeness. בובער: Gleichnis. אין די דאָזיקע איבערזעצונגען ווערט דער שורש פֿון וואָרט: דמה — גלייך זיין, אונטערגעשטראַכן.

תערכו — גלייך שטעלן. זען תהלים מ. 6: אין ערוך אליך. געזעניוס־ב., 2, ערך, ז' 619. טאַרטשינער זעצט איבער: gleich... werten. ער זעט אין תערכו דעם שורש ערך — ווערט. שד"ל האָט פֿאַלעמיזירט קעגן אַזאַ באַנעם. ער שרייבט: ואיגו ענין הערכה ושומה.

19. הפסל נטך חרש וצרף בוהב ירקענו ורתקות כסף צורף.

דעם געץ וואָס אַ מײַנסטער האָט אויסגעגאַסן, און אַ שמעלצער ציט אים איבער מיט גאַלד, און שמעלצט־צו קייטלעך פֿון זילבער?

סמיט נעמט אַרײַן אין זײַן איבערזעצונג נאָך פסוק 19 די פסוקים 6 און 7 פֿון פרק מא. וואָס לויט דער מיינונג פֿון רובֿ תנך־פֿאַרשערס געהערן זיי דאָ אַהער.

סמיט און טאַרטשינער לייענען; וברתקות כסף צורף. זיי פֿאַרבינדן דעם ב פֿון בזהב אויך מיט ורתקות. זען געזעניוס-ק.ק., 119, ז' 384.
 [הערות, ז' 128] ורתקות כסף צורף — און שמעלצט-צו קייטלעך פֿון זילבער. אייניקע ווילן לייענען צורף אַנשטאַט צורף: און מיט קייטלעך פֿון זילבער געליטערטן.¹¹⁹
 20. המסכן תרומה עץ לא-ירקב יבחר חרש חכם יבקש-לו להכין פסל לא ימוט. אַ שטיינדעמב ווערט אויסגעקליבן, האַלץ וואָס פֿוילט נישט וויילט מען אויס; אַ קלוגן מיינסטער זוכט מען זיך, אויפֿצושטעלן אַ געץ וואָס זאָל זיך נישט וואַקלען.
 עץ לא-ירקב — האַלץ וואָס פֿוילט נישט, זען געזעניוס-ק.ק., 155, ז' 487; 156, ז' 490.

[הערות, ז' 128] המסכן תרומה עץ לא-ירקב יבחר — אַ שטיינדעמב ווערט אויסגעקליבן, האַלץ וואָס פֿוילט נישט טוט מען אויסוויילן. שוין תרגום יונתן האָט אַנגעוויזן מסכן פֿאַר דעם נאָמען פֿון אַ בוים.¹²⁰ די נייע האָבן געפֿונען אַן ענלעך וואָרט פֿאַר אַ בוים אין אַשוריש און שטישן אויס מסכן אַ מין האַרטע האַלץ, שטיינדעמב (דפֿטש: שטיינאַמבע, ענגליש: Holm-oak);¹²¹ לויט רשי: דער וואָס איז געניט אָדער געווינט (פֿאַרגלעך העסכן הסכנתי, במדבר כב, 30) אין אויסקליבן קלייבט אויס אַ האַלץ וואָס פֿוילט נישט. לויט רד"ק און פֿיל אַנדערע נאָך אים: דער וואָס שייט אָפֿ (= גיט, איז מנדב) אָרעם (פֿאַרגלעך מסכן, קהלת ט, 15); ד"ה, דער וואָס פֿאַרמאַגט נישט אויף אַ גאַלדעץ קלייבט אויס אַ האַלץ וואָס פֿוילט נישט. לויט שטיינבערגן: דער וואָס שייט אָפֿ קאַרג אַזוי.¹²² דוהם וויל לייענען המסכן [אין בנין פֿיעל] תמונה אַזוי. דער וואָס שנפֿדט אויס (פֿון אייגענעם וואַרצל ווי סכינ-שכין, משלי כד, 2, מעסער) אַ געשטאַלט קלייבט אויס אַזוי.¹²³

21. הלוא תדעו הלוא תשמעו הלוא הגד מראש לכם הלוא הבינותם מוסדות הארץ. ווייסט איר דען ניט? הערט איר דען ניט? איז אייך פֿון אַנהייב אָן ניט דערציילט געוואָרן? פֿאַרשטייט איר ניט די גרונטפֿעסטן פֿון דער ערד?
 הלוא תדעו — ווייסט איר דען ניט? אין הווה. זען געזעניוס-ק.ק., 107, ז' 315.

הלוא הבינותם מוסדות הארץ — פֿאַרשטייט איר ניט די גרונטפֿעסטן פֿון דער ערד? אַזוי זעצן אויך איבער די ווילגאַטאַ, מאַראַגאַליס, בובער און טאַר-טשינער. לוטער און קינג דזשיימס זעצן איבער פֿונקט ווי עס וואַלט געשטאַנען:

¹¹⁹ זען תנך עם פירוש ש. ל. גרדון, תל-אביב, תש"ו, צום פסוק. ווייטער ניצן מיר של"ג. די עמענדאַציע זעט אויס צו זיין איבעריק, דער צווייטער „צורף“ איז אַ האַמאַנים צום ערשטן. ער איז אין גאַנצן ענלעך צום ערשטן, ער האָט אָבער אַן אַנדער באַטייט. דער ערשטער באַטייט: דער שמעלצער און דער צווייטער באַטייט: ער שמעלצט צו. זען דוד ילין, חקרי מקראַ: ישעיה, מא.

¹²⁰ דער תרגום יונתן זעצט איבער מסכן — אורן.

¹²¹ *Das Buch Jesaja*, erklärt von Karl Marti Tübingen, 1900, p. 275.

ווייטער ניצן מיר: מאַרטי.

¹²² משפט האוריים, ז' 862: תרומה: המקמץ בנדבת יד.

¹²³ *Die Psalmen*, erklärt von Bernhard Duhm. (Kurzer Handkommentar . . . herausgegeben von Karl Marti), p. 271.

ווייטער ניצן מיר: דוהם.

ממוסדות הארץ; לוטער: von Anbeginn der Erde; קינג דזשיימס: from foun-dations of the earth. אַזוי זעצן אויך איבער מאַפֿאַט און סמיט.

22. הישב על-חוג הארץ וישביה כחגבים הנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת.

ער איז דער וואָס זיצט איבער דעם צירקל פֿון דער ערד, און אירע באַ-וווינער זינען ווי היישעריקן; דער וואָס שפּרייט ווי אַ טול די הימלען, און ציט זיי אויס ווי אַ געצעלט צום וווינען.

הישוב על חוג הארץ — ער איז דער וואָס זיצט. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און סמיט. לוטער זעצט איבער: Er sitzt, ווי עס וואָלט געשטאַנען; הוא יושב. וועגן ה אין הישב זען געזעניוס-ק. 126. ז' 404.

23. הנותן רחנים לאין שפטי ארץ כתהו עשה.

דער וואָס פֿאַרקערט פֿירשטן צו גיווען, וואָס מאַכט ווי גאַרניט די ריכטער פֿון דער ערד.

הנותן רחנים לאין — דער וואָס פֿאַרקערט. אַזוי זעצט אויך איבער טאַר-טשינער. בובער זעצט איבער וואָרט ביי וואָרט: der gibt, dass Erlauchte zu Unding werden. וועגן ה פֿון הנותן זען פּסוק 22.

24. אף בל־נטעו אף בל־זרעו אף בל־שרש בארץ גזעם וגם נשף בהם ויבשו וטערה כקש תשאם.

נאָך צו מאַל גיט אַננגעפֿלאַנצט זינען זיי, נאָך צו מאַל גיט פֿאַרזייט זינען זיי, נאָך צו מאַל גיט אַננגעוואַרצלט אין דער ערד זייער שטאַם, און שוין טוט ער אַ בלאַז אויף זיי, און זיי ווערן פֿאַרטריקנט, און אַ שטורעם טראַגט זיי ווי אַ שטרוי אַוועק.

קינג דזשיימס זעצט איבער דעם גאַנצן פּסוק אין עתיד, ווייל נאָך דער נעגאַטיווער פּרעפּאָזיציע בל קומט אין תּנך תּמיד — אַן עתיד. זען געזעניוס-ק. 481. ז' 152.

[הערות, ז' 129] אף בל־נטעו — נאָך צו מאַל גיט אַננגעפֿלאַנצט זינען זיי אַזוי. דער נביא אין זיין שילדערונג פֿון דער אָנהאַפֿטיקייט פֿון די אומות פֿאַלט אַרשן אין איבערגע-טריבענער בילדלעכקייט: זיי ווערן פֿאַרטריקנט איידער זיי זינען צו מאַל אַננגעפֿלאַנצט געוואָרן אַזוי. לויט אַן אַנדער איבערזעצן: קוים זינען זיי אַננגעזייט, קוים האָט זיך אַננגעוואַרצלט זייער שטאַם אין דער ערד אַזוי.¹²⁴

25. ואל־מי תדמיני ואשוה יאמר קדוש.

און צו וועמען קענט איר מיך צוגלייכן, איך זאָל גלייך זיין זאָגט דער הייליקער.

אַלע אַנדערע זעצן איבער: צו וועמען ווילט איר מיך צוגלייכן.

¹²⁴ מאַרגאָליס זעצט איבער: Scarce they are planted; סמיט זעצט איבער: Hardly have they been planted; טאַרטשינער: Nie recht gepflanzt, nie recht gesät. בובער: Kaum sind sie gepflanzt, kaum sind sie gesät.

26. שאו-מרום עיניכס וראו מי-ברא אלה המוציא במספר צבאם לכלס בשם יקרא מרב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר.

הייבט אויף אין דער הייך אנזערע אויגן און זעט: ווער האָט באַשאַפֿן די דאָזיקע? ער, וואָס פֿירט אַרויס מיט אַ צאָל זייער חיל, זיי אַלע רופֿט ער מיטן נאָמען; דורך גרויס מאַכט, און וויל ער איז שטאַרק אין כּוח, איז קיינער ניט געמינערט.

[הערות, ז' 129] מרב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר — דורך גרויס מאַכט און וויל ער איז שטאַרק אין כּוח איז קיינער ניט געמינערט (פֿעלט קיינער ניט אויס). אייניקע ווילן וואַקאָליזירן מרב [פֿיעל]: דורך דעם פֿילמאַכטיקן און שטאַרקן אין כּוח אַזוי. ¹²⁵ אַנדערע ווילן לייענען ואומיץ (אָדער ואמיץ גופּא זאָל דאָ האָבן דעם באַטייט פֿון אַבסטראַקט. זען אַנמערקונג צו מ, 10): דורך (זינן) גרויסמאַכט און שטאַרקיט אין כּוח אַזוי. ערליך לייענט מרב ¹²⁵ און פֿאַרשטייט דאָס וואָרט אַזוי ווי אויך ואמיץ קאַלעקטיוו: פֿון פֿילמאַכטיקע (שטערן) אין שטאַרקע אין כּוח פֿעלט קיינער ניט אויס.

27. למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מיהוה ומאלהי משפטי יעבור. פֿאַר וואָס זאָלסטו זאָגן, יעקב, און זאָלסטו רעדן, ישראל: פֿאַרבאַרגן איז מיין וועג פֿון יהוה און פֿון מיין גאָט איז מיין משפט אַוועק. למה תאמר... ותדבר — פֿאַר וואָס זאָלסטו זאָגן און זאָלסטו רעדן און נישט: פֿאַר וואָס זאָגסטו און רעדסטו. אַזוי זעצט אויך איבער סמיט: Why should you say... דאָס איז אַ פֿרעקווענטאַטיווער אימפּערפֿעקט. זען געזעניס-ק.ק., 107, ז' 315.

ומאלהי משפטי יעבר — און פֿון גאָט איז מיין משפט אַוועק. יהוּאָש גייט דאָ נאָך דעם תּרגום השׁבעים און די ווילגאַטאַ וואָס זעצן איבער פּונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען: ומאלהי משפטי עבר.

28. הלוא ידעת אם-לא שמעת אלהי עולם יהוה בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו.

ווייסטו דען ניט? צי האָסטו ניט געהערט? יהוה איז דער אייביקער גאָט, דער באַשעפֿער פֿון די עקן פֿון דער ערד. ער ווערט ניט מיד און ניט מאַט; ניט צו דערפֿאַרשן איז זיין פֿאַרשטאַנדיקייט.

לא ייעף ולא ייגע — ער ווערט ניט מיד און ניט מאַט. זען פּסוק 31. תּבונה — פֿאַרשטאַנדיקייט. אַזוי זעצט יהוּאָש איבער תּבונה אין אַ סך ערטער. זען שמות לה, 1; דברים לב, 28. אין אַנדערע ערטער זעצט ער איבער תּבונה — שכל. אויך אַנדערע זעצן איבער דאָס זעלביקע וואָרט אין פֿאַרשיידענע ערטער פֿאַרשיידן, מאַרגאָליס למשל זעצט איבער תּבונה מערסטנס מיט understanding, דאָ אַבער זעצט ער איבער discernment.

29. נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.

ער גיט דעם מידן כּוח, און דעם אוממאַכטיקן מערט ער שטאַרקיט.

¹²⁵ זען מאַרטי, ז' 277.

¹²⁶ זען ערליך, Randglossen, באַנד 4, ז' 147.

עצמה ירבה — מערט ער שטאַרקייט. עס איז אינטערעסאַנט אַרײַנצוגייען דאָ צום פֿאַרגלייך די עטימאָלאָגישע איבערזעצונג פֿון בובערן; *vielfältigt er Kernhaftigkeit*.

30. ויעפו נערים ויגעו ובחורים כשול יכשלו.

און יונגע-לייט וועלן מיד און מאַט ווערן, און יונגע וועלן שטרויכלען גע- שטרויכלט ווערן.

ויעפו נערים ויגעו — וועלן מיד און מאַט ווערן, ווי מיר זעען זעצט יהואש איבער דעם זאַץ אין עתיד און נישט אין הווה. אַזוי זעצן אויך איבער מאַרגאַליס און סמיט. בובער, טאַרטיניער און קויטש זעצן איבער אין הווה. זען געזע- ניוס'ק.ק., 107, ז' 315.

כשול יכשלו — שטרויכלען געשטרויכלט ווערן, יהואש אימטירט דאָ דעם עמפֿאַטישן אינפֿיניטיוו וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר העברעיִש, ער ניצט דעם עמפֿאַטישן אינפֿיניטיוו אומעטום.¹²⁷ זען שמות כא. 15—17; דברים ז, 2 אַאָז'וו. אַזוי זעצן אויך איבער בובער און טאַרטיניער. וועגן דעם עמפֿאַטישן אינפֿיניטיוו אין העברעיִש זען געזעניוס'ק.ק., 2, 113, ז' 342.

31. וקוי יהוה יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ולא ייעפו. אָבער די וואָס האַפֿן אויף גאַט וועלן באַננען דעם כוח, זיי וועלן אויפֿ- הייבן פֿליגלען ווי די אַדלערס; זיי וועלן לויפֿן און ניט מיד ווערן, זיי וועלן גיין און ניט מאַט ווערן.

יחליפו כח יעלו אבר... — וועלן באַננען... וועלן אויפהייבן, אין עתיד. זען פסוק 30.

ולא ייגעו... ולא ייעפו — און ניט מיד ווערן... און ניט מאַט ווערן. אין פסוק 28 זעצט יהואש איבער: לא ייעף ולא ייגע — ער ווערט ניט מיד און ניט מאַט, דהיינו: יעף — מיד און יגע — מאַט. פֿאַרקערט ווי דאָ. יהואש האָט דאָ געביטן דעם באַטייט פֿון די ווערטער, ווייל אין יידיש קומט תמיד מיד פֿאַר מאַט. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען האַבן דאָ און אין פסוק 28 די זעלבע טייטשן פֿאַר יעף און יגע.

תהלים פה ¹²⁸

1. למנצח לדוד מזמור שיר.

פֿאַר דעם געזאַנג-מייסטער; פֿון דודן אַ מזמור, אַ געזאַנג.

¹²⁷ זען ריידערס רעצענזיע אין שבילי החנוך, שנה ב (כסלו-תשרי), שיר א'וו. דאָס קאַפיטל סח פֿון תהלים ווערט באַטראַכט פֿאַר איינעם פֿון די שווערסטע אין תנך. מיר ברענגען דאָ עטלעכע מיינונגען וועגן דעם דאָזיקן קאַפיטל. אבן עזרא שרײַבט: זה המזמור וכבוד מאה, ד"ה דער דאָזיקער מזמור איז זייער שווער (תהלים סח, 2). דער באַקאַנטער יידיש-איטאַליענישער דיכטער עמנואל תרומי באַרימט זיך אין זײַן פֿאַנטאַטישן באַריכט איבער זײַן באַגעגעניש מיט דוד המלך אין הימל, אַז קיינער פֿון די מאַרשים, אַפֿילו נישט דער רד"ק, האָט נישט צופֿרידן געשטעלט דוד המלך מיט זײַן פֿירוש אויפֿן דאָזיקן קאַפיטל אַזוי ווי ער, עמנואל. ער שרײַבט: וישמע דוד כי באתי הלום... ויאמר אלי אתה כבדתי במה שפרשת

ווי מען זעט טיילט יהואש איין דעם פסוק אַזוי: למנצה, לדוד מזמור, שיר. אַזוי טיילט אויך דעם פסוק מאַרגאַליס. טאַרטשינער טיילט אַינ; למנצה, לדוד, מזמור שיר. קויטש און בובער: למנצה, לדוד מזמור, שיר. די דאָזיקע פֿאַר־שיידענע אַינטיילונג פֿון פסוק איז אָפהענגיק פֿון דער געטרעשאַפֿט צו די טעמים. דער טעם איבער לדוד איז אַ רביעי מוגרש און ער געהערט צו די מלכים, ד"ה צו די טעמים וואָס טיילן אָפּ ווערטער. די בעלי המסורה האָבן געהאַלטן, אַז לדוד מזמור געהערן נישט צוזאַמען.¹²⁰

2. יקום אלהים יפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו.

גאט וועט אויפֿשטיין, וועלן צעשפרייט ווערן זינע פֿעננט, און זינע שונאים וועלן אַנטלויפֿן פֿאַר אים.

די איבערזעצערס גייען זיך פֿונאַנדער אין דער איבערזעצונג פֿון דאָזיקן פסוק, כאָטש יעדער וואָרט פֿאַר זיך איז פֿאַרשטענדלעך. לויטן תרגום השבֿעים, לויטער, קינג דזשיימס, מאַרגאַליס און סמיט איז דער פסוק אָפּטאַטיוו, לויט יהואש, בובערן און טאַרטשינערן איז ער אַ תנאי־זאַץ. פֿ"גל געזעניוס־ק.ק., 159, ז' 493.

3. כהנדף עשן תנדף כהמס דונג מפני־אש יאבדו רשעים מפני אלהים.

ווי רויך ווערט צעטריבן, וועסטו זיי צעטריבן; ווי וואַקס צעגיט פֿאַר פֿינער, וועלן אונטערגיין די רשעים פֿאַר גאָט.

כהנדף — ווערט צעטריבן, די מיטל־עלטערישע מֿפֿרשים האָבן אין כהנדף

ספר תהלות, והראית בפירושיך מעלותיו המהוללות... וישלח דוד... לקרוא לכל המפרשים אשר פירשו ספר תהלות ולהביא פירושם, ויבואו כולם במצות דוד המלך ודוד קמחי בראשם... ויאמר דוד אל המפרשים העומדים לפניו יאמר כל אחד מכם מזמור יקום אלהים ויפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו (תהלים סח) ויגל מצפוני ועיניו... או קמו ויאחו כל אחד מהם דרכו זה אומר בכה וזה אומר בכה ויאמר דוד זה אומר זה פירושי זה חידושי ויאין בכם מנחם משיב נפש, או קם דוד ויגשקני על ראשי ויאמר זו היא צרור המור, זה חשף סוד זה המזמור... הוא החל לבארו והוא כלהו, ויצוני לאמור לפני כולם פירוש המזמור וכן עשיתי, לא העלמתי דבר ולא כסיתי... או צוה דוד אל המפרשים לכבדני וכבדוני... (מחברות עמנואל הרומי, תל־אביב תש"ו, ז' 842); דוד כהנא: הוא [ד"ה פרק סח] כחידה סתומה מני קדם באין פותר וכמעט נלאו כל החוקרים הרבים לבוא עד חקר תכונתו (הבוקר אור, כרך ד, ז' 1156); ש. פוזננסקי: אם כי הרבה מזמורים בספר תהלים אשר בערפל חתוליהם ואין בידינו לעמוד על כונתם כראוי הנה המזמור סח עולה על כולם בקושי הבנתו (אוצר הספרות, כרך ה, ז' צו); מ. ד. קאסוטא: אין לך בכל ספר תהלים מזמור אחד שנתקשו בו המפרשים כפי מה שנתקשו במזמור סח (תריב"ג, שנה יב, ספר א (ת"ש), ז' 1.

M. Buttenwieser, *The Psalms*, p. 30: Psalm 68 has always been a crux interpretum... Reuss called it: ein Denkmal exegetischer Not und Kunst; Wm. T. Cannon, *The 68th Psalm*, p. 1: This vigorous poem... is universally admired but it is certainly not generally understood; *Revue des Etudes Juives*, XIX, 1889, p. 1.

¹²⁰ וועגן יהואשעס שטעלונג צו דער מסורה, זען ז' 82, 100.

געזען אַן אינפֿיניטיוו פֿון נפֿעל. זען אבן ג'נאה, ספר הרקמה, ז' קפה, הערה 6.¹⁸⁰
 תנדה — וועסטו זיי צעטרעבן. לויטן תרגום השבועים, מיטל-עלטערישע
 מפרשים און דאָס רוב מאַדערנע פֿאַרשערס איז תנדה אַ טראַנזיטיווער ווערב
 און צוליב דעם זינען זיי מוסיף אַ פֿערזענלעכן פֿראַנאַם אין אַקוואַטיוו. בובער
 זעט אין תנדה אַן אינטראַנזיטיוון ווערב און ער זעצט איבער: Wie Rauch
 weht da es weht.

מפני אלהים — פֿאַר גאָט. בובער זעצט אויך איבער דאָס וואָרט פנים
 אין מפני: angesichts Gottes, אזוי ווי דער תרגום השבועים און די ווילגאטאָ.
 גראָס¹⁸¹ גייט נאָך בובערן און זעצט איבער: פֿאַרן פנים פֿון גאָט. סמיט זעצט
 איבער: from before God.

4. וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה.
 און די צדיקים וועלן זיך פֿרייען; זיי וועלן זיין לוסטיק פֿאַר גאָט, און קוועלן
 מיט שמחה.

זען פסוק 2. טאַרטשינער גייט נאָך די האַנטשריפֿטן וואָס לייענען דאָ:
 ישמחו ויעלצו. פֿ"גל רד"ק, מנחת שי, און קיטעל קאהלע צום פסוק.

5. שירו לאלהים זמרו שמו טלו לרכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו.
 זינגט צו גאָט, באַזינגט זיין נאָמען, דערהייבט דעם וואָס רייט דורך די
 הימלען — יה איז זיין נאָמען — און פֿרייט זיך פֿאַר אים.
 זמרו שמו — באַזינגט זיין נאָמען. מאַרגאַליס און טאַרטשינער גייען נאָך
 די אַלטע איבערזעצונגען און האַנטשריפֿטן וואָס לייענען דאָ: זמרו לשמו. פֿ"גל
 ישעיה יב, 5: זמרו אדני, ווי יהוָש זעצט איבער: צו גאָט.

סלו — דערהייבט. אזוי זעצן איבער דער רוב איבערזעצערס. תרגום יונתן
 זעצט איבער: קלסון, און פשיטא: שבחו, וואָס באַטייט לויבן. פֿ"גל אויך געזע-
 ניוס"ב, סלל, ז' 545. די ווילגאטאָ און אויך די מיטל-עלטערישע מפרשים האָבן
 סלו דאָ אַרויסגעדרונגען פֿון סלל, טרעטן, אָדער מאַכן אַ וועג ווי אין סלו טלו
 המסלה (ישעיה סב, 10). זען אבן עזרא צום פסוק. לוטער זעצט טאַקע איבער:
 Machtet Bahn dem, der ...

ביה שמו — יה איז זיין נאָמען. יהוָש און מאַרגאַליס רעכענען זיך נישט
 מיט דעם ב פֿון ביה. דער תרגום השבועים האָט בלויז יה אָן אַ ב. פֿ"גל געזע-
 ניוס"ק"ק, 119, הערה 3, ז' 379. גרעץ¹⁸² לייענט: ברכו שמו ועלזו לפניו. זען
 תהלים צו, 2.

[הטרות, ז' 235] ביה שמו ועלזו לפניו, יה איז זיין נאָמען — און פֿרייט זיך פֿאַר אים.

¹⁸⁰ מיגלעך אַז די וואַקאַליאַציע פֿון כהנדה איז אַ פּוּעלי־יוצא פֿון דער אַנאַלאָגיע מיט
 תנדה, זען אויבן ז' 72.

¹⁸¹ תהלים, איבערגעזעצט און מיט אַן אַרײַנפֿיר פֿון נפֿתלי גראָס, ניו־יאָרק, 1943. ווינטער
 ניצן מיר: גראָס.

¹⁸² *Kritischer Kommentar zu den Psalmen* nebst Text und Übersetzung. Von
 H. Grätz. Breslau, 1883.

רייפֿמאַן לייענט ביה שמחו ועלו לפניו,¹⁸³ פֿרייט זיך מיט יה אָדער גאָט, און זינט לוסטיק פֿאַר אים. — יה איז אַ פֿאַרקירצונג פֿון יהוה, וועגן וועלכן זע אַנמערקונג בראשית ד, 26.¹⁸⁴ בערבות, דורך די הימלען. גענויער: דורך די סטעפֿן, וויסטענישן אָדער וויסטע שטרעקן (פֿון הימל).¹⁸⁵ אָדער ערבה — פֿון דעם אייגענעם וואָרצל ווי ערב, אַוונט: דורך די וואָלקנס (גענויער: פֿינצטערנישן).¹⁸⁶ אַנדערע זעצן איבער פשוט: דורך די וויסטענישן, און עס האָט אַ שניכות צו גאָטס גיין מיט ישראל דורך דער מיזבר.¹⁸⁷

6. אבי יתומים ודין אלמנות אלהים במעון קדשו.

דער פֿאָטער פֿון יתומים, און דער ריכטער פֿון אַלמנות, איז גאָט אין זיין הייליקער ווינונג.

במעון קדשו — אין זיין הייליקער ווינונג. דאָס איז אַ „דערקלערנדיקער געניטיוו“. זען געזעניוס־ק.ק., 128, ז' 417. ענלעך זעצן איבער דער תרגום השבֿעים, די ווילגאָטאָ, לוטער, קינג דזשיימס, מאָרגאָליס, סמיט און טאַרטשינער. בובער זעצט אויך דאָ איבער וואָרט בני וואָרט: im Hag seines Heiligtums. גראָס גייט נאָך בובערן, ער זעצט איבער: אין דער ווינונג פֿון זיין הייליקטום.

7. אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות אן־סוררים שכנו צחיחה.

גאָט באַזעצט די עלנטע אין אַ היים, ער ברענגט אַרויס די געפֿאַנגענע אין גליק; נאָר די אַפֿקערער בלייבן אין טריקענישן. יחידים — עלנטע. זען תהלים כה, 16: כי יחיד ועני אני, ווו יחיד איז אַ סינאָנים פֿון עני.

[הערות, ז' 235] מושיב יחידים ביתה, גאָט באַזעצט די עלנטע אין אַ היים. לויט אייניקע: משיב אַזוי, קערט אום אַזוי.¹⁸⁸

¹⁸³ יעקב אַ רייפֿמאַנס טעקסטקריטישע הערות צום תנך זינען צעשפרייט אין דער העברעישער פרעסע פֿון זיין צייט. עס איז מיר נישט געראָטן צו געפֿינען דעם מקור פֿון רייפֿמאַנס עמענדאַציע צו תהלים סה, 5. אויך אַ סך מאָדערנע קאָמענטאַרן לייענען ווי רייפֿמאַן: ביה שמחו ועלו לפניו. זען:

A Critical and Exegetical Commentary of the Book of Psalms, by Charles Augustus Briggs and Emilie Grace Briggs (International Critical Commentary).

וויטער וועלן מיר ציטירן: בריגס. זען אויך: של"ג.

¹⁸⁴ זען הערות, ישעיה מ, 3.

¹⁸⁵ אַזוי האָט שוין געטוישט משה גיקטיליאָ. זען אבן עזרא צום פסוק: בערבות שם לשמים ורבי משה אמר נקרא כן שמים בעבור שהוא רחב.

¹⁸⁶ אַזוי דערקלערט שוין סעדיה גאָן. זען:

Die Psalmen, Neu übersetzt und erklärt von Arnold B. Ehrlich, Berlin, 1905.

וויטער וועלן מיר ניצן: ערליך.

די באַצייכענונג ערבות פֿאַר וואָלקנס און רוכב ערבות פֿאַר גאָט (בעל) געפֿינען מיר שוין אין די אַלט־פענישע טעקסטן פֿון ראָס שאַמראָ. זען ח. א. גינבורג, כתבי אוגרית (ירושלים תרצו), ז' 24, 31, 39, 49 א"ו. זען אויך קאַסטאָ, תרביץ, שנה יב (ירושלים, תשא), ז' 4, 5, 10.

¹⁸⁷ זען אויבן ז' 86.

¹⁸⁸ *Die Psalem*, übersetzt und erklärt von Frdr. Bähgen (Handkommentar

מאַרגאַליס און בובער לייענען ווי יהוָאַש: מושיב. קויטש, סמיט און טאַר־טשינער לייענען משיב.

מוציא אסורים בכושרות — ברענגט אַרויס די געפֿאַנגענע אין גליק, וועגן דעם באַטשט פֿון וואָרט כושרות, וואָס טרעפֿט זיך נאָר אין מאָל אין גאַנץ תנך, זינען דאָ פֿאַרשיידענע מיינונגען. גרעץ און טאַרטשינער גייען נאָך די מיטל־עלטערישע מדקדקים און מפרשים ווי אבן גבאָת, אבן עזרא און רד"ק, וואָס טיטשן כושרות — קייטן, אָדער: די האַלצבלאַקן, אין וועלכע מען האָט אַמאָליקע ציטן געשמידט געפֿאַנגענע.¹³⁹ אַנדערע גייען נאָך דער פשיטא וואָס זעצט איבער בכושרות — בכשירות, און דאָס באַטשט גליק און הצלחה. זען געזעניוס־ב, כושרה, ז' 339, און חיות צום פסוק,¹⁴⁰

8. אלהים בצאתך לפני עמך בצעדך בישימון סלה. גאָט, אָז דו ביסט אַרויסגעגאַנגען פֿאַרויס פֿאַר דיין פֿאַלק, אָז דו האָסט געשפּרייט דורך דער וויסטעניש, סלה.

סלה איז אַ וואָרט שווער צו פֿאַרטשיטשן. די מערסטע איבערזעצונגען לאָזן עס ניט־איבערזעצט. בובער זעצט עס איבער מיט: Empor. זען וועגן סלה בריגס, באַנד 1, פֿאַראַגראַף 41; חיות צו תהלים ג, 3. יהוָאַש שרייבט אין זינע הערות צו הבקוק ג, 3 וועגן סלה:

[הערות, ז' 209] סלה, אַ וואָרט פֿון אומבאַקאַנטער באַטיטונג, וואָס קומט פֿאַר אַחוץ דאָ אויך אין פֿיל ערטער אין תהלים צום סוף פֿון אַ סטראַף אָדער אַ זאַץ פֿון געזאַנג. קענטיק אָז דאָס איז געווען אַ געוויסער צייכן ווי צו זינגען אָדער שפּילן. אייניקע ווילן האָבן, אָז דאָס וואָרט שטאַמט פֿון סלל, אויפֿהייבן, און איז אַן אַנזויצו פֿאַר די זינגערס אויפֿצוהייבן זייער קול.¹⁴¹ לויט שטייבערג¹⁴² מיינט עס (צו קלאַפֿן) אויפֿן סל (ווי הרהרה), אַזאַ מין קעסלפּויק. תרגום און די טראַדיציאָנעלע ייִדישע איבערזעצונגען האָבן איבערגעגעבן דאָס וואָרט מיט „אייביק“.

9. ארץ רעשה אף־שמים נטפו מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אלהי ישראל. האָט די ערד געציטערט, אויך די הימלען האָבן געטריפֿט פֿאַר גאָט; דער דאָזיקער סיני — פֿאַר גאָט, דעם גאָט פֿון ישראל.

zum Alten Testament in Verbindung mit anderen Fachgelehrten herausgegeben von M. Nowack).

וויטער גיזן מיר: בעטגען.

זען אויך ערליך, זצ"ו, אויך דעם פירוש אויף תהלים פֿון צבי פּרץ חיות אין אַבֿרהם כהנאס אויסגאַבע פֿון תנך מיטן פירוש מדעי צום פסוק.
¹³⁹ זען אבן גבאָת, טפר השרשים, 232; אבן עזרא און רד"ק צום פסוק. דער רד"ק שרייבט: מוציא אסורים, אותם שהיו אסורים בשלשאות של ברזל הוא מוציא אותם מקשריהם ... והכף כענין קו"ף קושרות כי הכ"ף והקו"ף ממוצא אחר ...
¹⁴⁰ דאָס וואָרט כושרות טרעפֿט זיך אויך אין די אַלט־בנענישע טעקסטן פֿון ראָס שאַמראַ. עס האָט זאָרט באַטיט: זינגערינס. זען: William Foxwell Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore, 1942, 82.
¹⁴¹ זען חיות צו תהלים ג, 3.
¹⁴² יהושע שטייבערג, משפט האורים, סל, ז' 581.

[הערות, ז' 235] מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אַזױו, פֿאַר גאַט; דער דאָזיקער סיני (האַט געציטערט) פֿאַר גאַט אַזױו.¹⁴³ לויט ערליך: פֿאַר דעם גאַט אויף סיני, פֿאַר גאַט אַזױו.¹⁴⁴ איין סברא וויל ליינען זע אַנשטאַט זע: געטרייסלט האָט זיך סיני פֿאַר גאַט.¹⁴⁵ אַזױו.

די איבערזעצערס, און יהוָאָש בתוכם, רעכענען זיך דאָ נישט מיטן אתנהתא, וואָס די בעלי המסורה האָבן אַוועקגעשטעלט אונטער סיני. זען וועגן סיני גע־זעניוס־ק־ק, 136, הערה 2, ז' 442. לויט געזעניוסן איז סיני דאָ אַ גלאַסע. לויט אַ סך מאָדערנע פֿאַרשערס איז זע דאָ ווי אויך אין שופטים ה, 5 אַן אַרְכָאִיש העברעיִש וואָרט מיט דעם באַטנט 'פֿון', ווי דו אין אַראַביש אָדער זי אין אַרמיש.¹⁴⁶

10. גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה.

אַ רעגן פֿון שפֿע האָסטו אַראַפּגעזיפּט, גאַט, אַז דיין נחלה איז פֿאַרשמאַכט געווען, האָסטו זי אויפֿגעריכט.

גשם נדבות — אַ רעגן פֿון שפֿע, דער רובֿ אַלטע און מאָדערנע איבער־זעצונגען האַלטן גשם נדבות פֿאַר אַ „דערקלערנדיקן געניטיוו“ און זיי זעצן איבער: אַ שפֿעדיקן רעגן, אַ ריכטן רעגן. יהוָאָש האַלט עס פֿאַר אַ פשוטער סמיכות, אַזוי אויך בובער.¹⁴⁷

[הערות, ז' 235] גשם נדבות, אַ רעגן פֿון שפֿע אַזױו, אַ בילד פֿון דער שפֿע וואָס גאַט האָט אַנגעגרייט פֿאַר די קינדער פֿון ישראל, ווען ער האָט זיי געבראַכט קיין פּנען. תּניף איז אין דעם פּסוק אַ שווער וואָרט. מע לייגט צוליב דעם פֿאַר צו עמענדירן אויף תּטיף אָדער תּרעיף, נוף אין קל האָט דעם באַטנט פֿון באַגיסן. זען משלי ז, 17. עס איז בכּן מיגלעך, אַז אויך דער הפּעיל פֿון נוף האָט דעם זעלבן באַטנט און די עמענדאַציע איז איבעריק. יהוָאָש פֿאַרבינדט עס מיטן וואָרט נפה אַ זיפּ און צוליב דעם זעצט ער איבער: תּניף — האָסט אַראַפּגעזיפּט. נחלתך ונלאה — דיין נחלה איז פֿאַרשמאַכט געוואָרן. אַזוי זעצן איבער די מיטל־עלטערישע מפרשים, אויך לוטער, קינג דזשיימס און מאַרגאַליס. אויך בובער זעצט איבער נחלתך: dein Eigentum. טאַרטשינער און סמיט זעצן איבער נחלתך: דיין קראַנסק, פֿון חלה, קראַנסק זיין, פֿ״גל ישעיה יז, 11. זיי גייען נאָך ערליכן. גראָס זעצט איבער ווי בובער.

11. חיתך ישבו־בה תכין בטובתך לעני אלהים.

דיין סטאָדע האָט זיך באַזעצט דעריין; האָסטו אין דיין גוטסקייט, גאַט, אַנ־געברייט פֿאַר די אַרעמע.

[הערות, ז' 235] חיתך ... דיין מחנה (זע שמואל ב, כג, 13). אָדער: דיין שבֿט, דיין

¹⁴³ זען בעטגען צום פּסוק.

¹⁴⁴ ערליך גייט דאָ נאָך דער מסורה וואָס שטעלט אַן אתנהתא אונטער סיני.

¹⁴⁵ זען גרעץ און קיטעל־קאהלע צום פּסוק.

¹⁴⁶ זען געזעניוס־ב, זה, 193; קאַסוטאַ, ז' 12.

¹⁴⁷ זען חיות צום פּסוק.

משפחה (זע אַנמערקונג שמואל א, יח, 18).¹⁴⁸ לויט אַנדערע אין חיתך קאַלעקטיוו: זינע לע- בעדיקע באַשעפֿענישן — דיין סטאַדע.¹⁴⁹ ישבו בה — האָבן זיך באַזעצט דערין. ערליך וויל ליינענן ישבעו בה — אין זאָט געווען דערין.

לעני — פֿאַר די אַרעמע, אין לשון רבים. אַזוי זעצן איבער אויך לוטער, קינג דזשיימס און ערליך. גרעץ, טאַרטשינער און בובער זעצן איבער אין לשון יחיד: פֿאַרן אַרעמאַן.

12. אדני יתן-אמר המבשרות צבא רב.

גאַט גיט אַרויס אַ וואָרט — אַנזאַגערינס אַ גרויסע מחנה. אמר — אַ וואָרט. אַזוי זעצן אויך איבער די ווילגאַטאַ, לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאַליס און טאַרטשינער. סמיט זעצט איבער: command; גרעץ און בובער: Spruch.

המבשרות — אַנזאַגערינס. יהוֹאָשֶׁע, סמיט, טאַרטשינער און בובער זעצן איבער המבשרות מיט איין וואָרט. מאַרגאַליס זעצט עס איבער מיט זעקס ווערטער: the women that proclaim the tidings. עס לוינט זיך אויך צו ציטירן יצחק ליסערס איבערזעצונג פֿון דאָזיקן קליינעם פֿסוק פֿון בלויו זעקס ווערטער. ער זעצט איבער מיט אַ זאָץ פֿון פֿופֿצן ווערטער:

The Lord gave (happy) tidings; they are published by the female messengers, a numerous host.¹⁵⁰

[הערות, ז' 235] לויט די מערסטע קאָמענטאַטאָרן ווערט אין די פֿסוקים [12—15] געשילדערט די זיגריכע מלחמה פֿון ישראל איבער די מלכים פֿון כנען. אַנדערע באַזענען עס אויף ברק אין דאָרטה מלחמה מיט סיסראָן (שופטים, ד).

13. מלכי צבאות ידדון ידדון ונות-בית תחלק שלל.

מלכים פֿון מלחמות לויפֿן, אַנטלויפֿן, און די שטובזיצערין טיילט רויב. דער שורש פֿון ידדון איז נדד, וואַנדערן, אויך אַנטלויפֿן. דער רד"ק דער- קלערט צוליב דעם ידדון — ינוסון. די איבערזעצונגען גייען זיך פֿונאַנדער אין דעם באַטייט פֿון ונות-בית. יהוֹאָשֶׁע גייט נאָך קינג דזשיימסן און מאַרגאַליסן וואָס זעצן איבער ונות-בית — she that tarrieth at home. פֿ"גל חיות צום פֿסוק. יהוֹאָשֶׁע זעצט איבער די פֿסוקים 12—13 אין דער הווה-פֿאַרעם. אַזוי אויך מאַר-

¹⁴⁸ זען אבן גנאת, ספר השרשים, 150: חיתך ישבו בה, עדה. פֿ"גל אויך רשי און רד"ק צום פֿסוק. ביידע דערקלערן: חיתך — עדתך. אבן עזרא דערקלערט: חיתך — קהלתך. יהוֹאָשֶׁע מאַכט צו שמואל א, יח, 18 די ווייטערדיקע באַמערקונג: „ומי חיי משפחה אבי בישראל, און וואָס איז מײַן לעבן (אָדער) מײַן פֿאַטערס משפחה אין ישראל. אַ סך פֿון די נייע נעמען אָן אַ וואָרט חי וואָס באַטייט, אַזוי ווי אין אַראַביש, שטאַם (פֿאַרגלנך חיה, שמואל ב, כג, 13) און ליינענען מיט אַ חיריק אונטערן ערשטן י: און ווער איז מײַן שטאַם, מײַן פֿאַטערס הייז אין ישראל.“

¹⁴⁹ זען געזעניוס-ב, חיה, ז' 227.

¹⁵⁰ זען ספר תורה נביאים וכתובים, מתורגם אנגליש על ידי הרב ר' יצחק ליסער, Jewish Press Publishing Company, New York, 1913

גאַליס. אַנדערע זעצן איבער אין עבר. אַזוי לוטער, קינג דזשיימס און סמיט. פֿ'גל אויך געזעניוס-ק.ק., 107, ז' 315 א"ו.

14. אַמ־תּשכּבוּן בין שפּתים כּנפי יונה נחפה בכּסף ואברותיה בירקרק חרוץ. צי ווילט איר ליגן צווישן די שאַפּגעהעפּטן? די פּליגלען פֿון דער טויב זינען מיט זילבער באַדעקט, און אירע פּלעדערן מיט גרינלעכן גאַלד.

[הערות, ז' 235] אַמ־תּשכּבוּן בין שפּתים, ווילט איר ליגן צווישן די שאַפּגעהעפּטן? פֿאַר־גלעך שופּטים ה, 16.¹⁵⁴ כּנפי יונה נחפה בכּסף ואברותיה בירקרק חרוץ, די פּליגלען פֿון דער טויב זינען מיט זילבער באַדעקט, און אירע פּלעדערן מיט גרינלעכן גאַלד. לויט אייניקע איז דאָס אַ בילד פֿון דעם שונא און דעם ריזן רויב. דער פּינט איז אַ געיאַגטע טויב, און ישראל, דער זיגער, איז דער אַדלער.¹⁵² לויט אַנדערע איז דאָס אַ שילדערונג פֿון אַ געוויסער צירונג אַדער צייכן וואָס די פּינטלעכע קריגסלעט האָבן געטראָגן אויף זייערע קווערס.¹⁵⁵ לויט דער גמרא מיינט די טויב די פּנסת ישראל און דאָס זילבער מיינט דער רויב וואָס ישראל האָט צוגענומען.¹⁵⁴ אַנדערע באַטראַכטן די ווערטער פֿאַר אַ ברוכשטיק פֿון אַן אַלטן ליד, וואָס ווערט בדרך מליצה אָנגעווענדט אויף דעם זיגרייכן ישראל.¹⁵⁶

נחפה בכּסף — זינען מיט זילבער באַדעקט, אין רבים, וויל כּנפי איז רבים. לויט די פּללים פֿון דיקדוק האָט דאָ געדאַרפֿט זיין נחפו אין רבים. מיגלעך אַז צוליב דער ענדונג פֿון יונה איז דאָ אויך געבליבן נחפה. זען אויבן ז' 72. בירקרק חרוץ — מיט גרינלעכן גאַלד. אַזוי האָט שוין געטענטשט דער גראַף מאַטיקער דונש בן לברט.¹⁶⁰ ציטירט אויך פֿון רשין צום פּסוק, ירקרק איז אַ סובּסטאַנטיוו און חרוץ אַן אַדיעקטיוו. פֿון דעסט וועגן ווערט עס אַזוי איבער־געזעצט פּונקט ווי עס וואַלט געשטאַנען פֿאַרקערט. פֿ'גל רד"ק צום פּסוק: אמר התואר במקום המתואר ומשפטו בהפך. פֿ'גל אויך געזעניוס-ק.ק., 128, ז' 418. בובער זעצט איבער בירקרק חרוץ: aus grüngelbem Erz, אַזוי זעצט אויך איבער גראַס.

15. בפרש שדי מלכים בה תּשלג בצלמון.

אַז דער אַלמאַכטיקער האָט צעשפּרייט די מלכים אין איר, האָט עס גע־שנייט אויף צלמון.

[הערות, ז' 235] שדי, אַלמאַכטיקער. זע אַנמערקונג בראשית יו, 1 [יהואַש שרייבט דאָרט: שדי, איינער פֿון די עלטסטע נעמען פֿון גאָט. די אייגנטלעכע עטימאָלאָגיע פֿון דעם וואָרט איז טוקל. די טראַדיציאָנעלע אויסשטישונג איז: שדי — דער וואָס איז גענוג אַדער אַלגענוג.¹⁵⁷ די אַלטע איבערזעצערס גיבן עס דעריבער איבער מיט 'אַלמאַכטיקער'.¹⁵⁸ פֿון די נייע זינען

¹⁵⁴ זען הערה 69.

¹⁵² זען בעטגען, ז' 205.

¹⁵³ זען דוהם, ז' 176.

¹⁵⁴ ברכות נג, ע"ב.

¹⁵⁵ T. K. Cheyne, *The Book of Psalms*, 1892, 187.

¹⁵⁶ זען: ספר תּשׁובות דונש בן לברט עם הכּרעות רבנו יעקב תּם, לונדון, 1855, ז' 15.

זען אויך: מחברת מנחם, ז' 95, הערה קט.

¹⁵⁷ רשי צו בראשית יו, 1: אני אל שדי — אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה. רש"י דערקלערונג איז באַזירט אויפֿן מדרש. אַקוויאַ, סימאָכוס און טעאָדאָציאָן זעצן איבער שדי — hikanos, דאָס איז אַן איבערזעצונג פֿון די — גענוג.

¹⁵⁸ דער תּרגום השּׁבעים זעצט איבער: Pantokrator, די וולגאַטאַ: omnipotens.

טייל מיהס דאָס וואָרט צו שדד פֿאַרוויסטן — דער פֿאַרוויסטער, דער צעשטערער;¹⁶⁹ אַנדערע נעמען עס פֿון שדה, פֿליכט מאַכן — דער באַפֿליכטער, דער רעגן־ברענגער;¹⁶⁰ אַנדערע, פֿון שד, אָדער פֿון דעם אַשורישן שדו, באַרג, ווי אַ באַצייכענונג פֿון גאָט;¹⁶¹ נאָך אַנדערע "זחוסן עס באַר מיט דעם אַראַבישן סאַנדי, מיטן האַר, ¹⁶² ד"ה גאָט (אַזוי ווי אַדוני; זען אַנמערקונג צו קאַפּ'ד, 26) ¹⁶³. תּשִׁלגּ בּצִלְמוֹן, האָט עס געשנייט אויף צלמוֹן. ענטוועדער דאָס באַצייט זיך אויף אַ שניי־געוויטער וואָס זאָל האָבן אויסגעבראַכן אין דער צייט פֿון דער מלחמה אַדער דאָס איז אַ מעטאַפֿאָריש בילד פֿון די שימערקע פֿלייזן אין וואַפֿנקליידער, וואָס דער שונא האָט אַוועקגעוואָרפֿן און וואָס האָבן געגעבן דעם באַרג דאָס אויסזען פֿון שניי.¹⁶⁴ די פֿאַרעם תּשִׁלגּ איז שווער צו דערקלערן. עס קאָן זיין גוף שני זכר פֿון השִׁלגּ, מאַכן אַ שניי. און תּשִׁלגּ וועט באַטײַטן: האָסט געלאָזט פֿאַלן אַ שניי אָדער תּשִׁלגּ איז גוף שלישי נקבָה און דעמאָלט וועט עס באַטײַטן: עס האָט געשנייט אויפֿן צלמוֹן. זען דעם רד"ק צום פּסוק: תּשִׁלגּ פּועֵל עומד ואפּשר שהוא פּועֵל יוצא. בובער אין זײַן עטימאָלאָגישן דרך צו דערקלערן ווערטער פֿירט אַרויס צלמוֹן פֿונעם וואָרצל צל — שאַטן און ער זעצט איבער צלמוֹן: Schattenbühl. פֿ"גל רד"ק צום פּסוק: בצלמוֹן, בחשך כמו בצלמות.

16. הר־אלהים הר־בשן הר־גבננים הר־בשן.

אַ באַרג פֿון גאָט איז באַרג בשן, אַ באַרג פֿון גאָט איז באַרג בשן אַזוי. די בערג פֿון בשן זינען מקנא באַרג ציון וואָס גאָט האָט אויסגעוויילט פֿאַר זײַן וווינונג. נאָך דעם זיג פֿון גאָט און זײַן פֿילטוינטיקער מחנה, קערט זיך גאָט אום צו זײַן הימלרו. די פֿעל־קער וואָס שטייען צו צו גאָט, ווערן פֿאַרגעשטעלט ווי די געפֿאַנגענע וואָס ער נעמט מיט זיך.

17. למה תרצדון הרים גבננים ההר חמד אלהים לשבתו אף־יהוה ישכון לנצח.

וואָס קוקט איר קרום, איר פֿילשפיציקע בערג, אויף דעם באַרג וואָס גאָט האָט פֿאַר זײַן וווינונג געגלוסט, ווי יהוה וועט אויך רוען אויף אייביק?

למה תרצדון — וואָס קוקט איר קרום... אויף... אַזוי זעצן איבער כמעט אַלע. אבן עזרא און אויך געזעניוס זעצן איבער: וואָס ליערט איר.

קינג דזשיימס זעצט איבער: Why leap ye, ye high hills? this is the hill

פֿ"גל תּרְגוֹם יוֹנתָן: למה אתון טפּזין טוריא. זען אויך מחברת מנחם: למה תרצדון כמו תרקדון.¹⁶⁵ פֿ"גל חיות צום פּסוק און געזעניוס־בוהל, רצד, ז' 771.

גראַס זעצט איבער: פֿאַר וואָס באַשיקלט איר, פֿיל גיבליקע בערג, דעם באַרג... דאָס איז וואָרט ביי וואָרט נאָך בובערן: Warum beschietet ihr, gieblige Berge, den Berg...?

¹⁶⁰ זען גונקעל, ז' 267.

¹⁶¹ זען געזעניוס'ס, שד' ז' 808.

¹⁶² דאַרט.

¹⁶³ Encyclopaedia Biblica, IV, 4419.

¹⁶⁴ זען אויבן ז' 83 א"ו.

¹⁶⁵ בעטגען, ז' 205; זען אויך קאַסוטאַ, 14. קאַסוטאַ שרײַבט: פּסוק טו (בפרוש שדי וגו') רומז לאיהו מאורע שאינו ידוע לנו ומתוך כך אי אפשר להבינו בכל פרטיו.

¹⁶⁶ מחברת מנחם, ז' 106. זען אויך ספר השהם לרבי משה בן יצחק בן הנשיאה מאינגלטירא (הוצאת מקיצי נרדמים, ירושלים, תש"ו), ז' 127; פירוש המאירי לתהלים (הוצאת

18. רכב אלהים רבתיים אלפי שנאן אדני במ סיני בקדש.

די ריטטוועגן פֿון גאָט זינען צענטוויזנטן, טויזנטן אויף טויזנטן; גאָט איז צווישן זיי ווי אויף סיני אין הייליקייט.

רבתיים — צענטוויזנטן. קינג דזשיימס זעצט איבער: twenty thousand, אַזוי ווי דער תרגום זעצט איבער: תרין רבבן, ווייל רבתיים איז אַ דואַל פֿון רבוא — צען טויזנט. פֿון אינהאַלט אָבער זעט מען, אַז עס האַנדלט זיך דאָ נישט וועגן אַ גענויער צאַל.¹⁸⁶

אלפי שנאן — טויזנטן אויף טויזנטן. יהואש גייט דאָ נאָך די מיטל-עלטערישע גראַמאַטיקערס, וואָס פֿאַרטזייטשן אלפי שנאן — טאַפעלע אָדער פֿאַר-שיידענע טויזנטערס, זען אבן ג'נאה, ספר הרקמה, קו (9): וכבר המירו האלף מהיוד באלפי שנאן עקרו שנין... כלומר שונין... אלה מאלה. זען אויך אבן עזרא צום פסוק: אלפי... שנים במספר כמו אלף אלף. גראַסעס איבערזעצונג: טויזנטער אין וועקסלצוג איז אַן איבערהזרונג פֿון בובערן, וואָס זעצט איבער: Tausendschaften im Wechselzug.

[הערות, ז' 236] אלפי שנאן, טויזנטן געפֿלטע, אָדער טויזנטן אויף טויזנטן. אייניקע ווילן ליינען אלפי ישראל די טויזנטן פֿון ישראל (זען במדבר י, 36).¹⁸⁷ אַנדערע ליינען אלפי שאון, רושיקע טויזנטן.¹⁸⁸

אדני במ — גאָט איז צווישן זיי, זען רשי: וה' היה ביניהם. אַזוי זעצן איבער אַלע, אַפֿילו בובער: mein Herr unter ihnen.

סיני בקדש — ווי אויף סיני אין הייליקייט. אַזוי דערקלערט עס שוין תרגום יונתן: על טורא דסיני בקדושה. אַז דער דאָזיקער קליינער זאָץ איז כולל אַ פֿאַרגלייך, האָט זיך שוין געכאַפט אבן עזרא, וואָס שרײַבט: ויחסר כף, ד"ה נאָך אים האָט דער זאָץ געדאַרפֿט זײַן; וה' במ כסיני בקדש.

[הערות, ז' 236] אדני במ סיני בקדש, גאָט איז צווישן זיי ווי אויף סיני אין הייליקייט. אייניקע ווילן ליינען אדני בא מסיני בקדש, גאָט איז געקומען פֿון סיני אין הייליקייט. פֿאַר-גלייך דברים לג, 2.¹⁸⁹

19. עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם ואף טוררים לשכן יה אלהים. ביסט אַרויפֿגעגאַנגען אין דער הייך, האָסט געפֿאַנגען אַ געפֿאַנג, האָסט גע-נומען מתנות אין מענטשן; אַז אויך צווישן די אָפקערער זאָל רוען יה גאָט. דער פסוק איז זייער אַ שווערער, כאָטש יעדעס וואָרט איז פֿאַרשטענדלעך. לקחת מתנות באדם — האָסט גענומען מתנות אין מענטשן. אַזוי זעצן אויך

מקציב גרדמים, ירושלים, תרצו), ז' 130. אין די הוספֿות צום המאירי אויף דעם פסוק געפֿינט מען די וויטערדיקע הערה פֿונעם אַרויסגעבער יוסף בר' חיים הפהן: נ"ב [=נכתב בצורן והקוף מתחלה בצדי כמו בקלחת בצלחת. ורבנו האי פי' תרצדון ענין עיון וחקירה כי כן אומר בערבי רצד וענינו למה אתם מעיינים ומיחלים לכבוד אין הכבוד אלא בהר חמד אלהים.

זען טאַרטשינער, דצ"ו, 226.

זען קיטעליקאַהלע, אויפֿן אַרט; טאַרטשינער, דצ"ו, 225.

זען געזעניוסי"ב, שנאן, 850.

זען בעטגען און חיות אויפֿן פסוק.

איבער: ערליך, בובער און טאָרטשינער. לוטער און קינג דזשיימס זעצן איבער: האָסט גענומען מתנות פֿאַר מענטשן. די דאָזיקע איבערזעצונג איז אין הסכּם מיט רשׂים דערקלערונג: ולתתם לבני אדם.

דער רוֹב איבערזעצונגען פֿאַרבינדן „ואף סוררים“ מיט „לקחת מתנות באדם“. יהואש גייט דאָ גאָך רשיק, וואָס דערקלערט: ואף סוררים לשכון יה אלהים — אף עוד גרמת ששכן הקב"ה במשכן... בתוך עם שהיו סוררים. פֿ'גל אויך מדרש תהלים צום פסוק,¹⁷⁰

20. ברוך אדני יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה.

געלויבט איז גאָט, טאָג פֿאַר טאָג טוט ער אונדז טראָגן; גאָט איז אונדזער ישועה. סלה.

יהואש טיילט אַינן דעם פסוק: ברוך אדני, יום יום יעמס לנו, האל ישועתנו סלה. אַזוי טיילן אויך אַינן דעם פסוק קינג דזשיימס, מאַרגאַליס, סמיט און בובער. טאָרטשינער טיילט אַינן דעם פסוק אַנדערש: ברוך אדני יום יום, יעמס לנו, האל ישועתנו סלה. אַזוי טיילט אויך אַינן לוטער. זיי גייען נאָך די טעמים. יעמס לנו — טוט ער אונדז טראָגן. לנו האָט טייל מאָל דעם באַטייט פֿון אונדז ווי אין אַרמיש.¹⁷¹ פֿ'גל עזרא ה, 12; דניאל ב, 24—25. אַזוי זעצן איבער מאַרגאַליס און סמיט. זיי גייען נאָך די איבערזעצונגען פֿון אַקוילאַ און דער ווילגאַטאַ. ענלעך זעצט איבער ערליך. טאָרטשינער און בובער זעצן איבער וואָרט ביי וואָרט מיטן דאָטיוו. בובער זעצט איבער: Tagtäglich lädt er sichs für uns auf, Tagtäglich lädt er sichs für uns auf, Gott, unser Heil, der für uns trägt, Gott, unser Heil. לויט טאָרטשינער און ישועתנו דער אַביעקט פֿון יעמס. אַזוי האָבן עס אויך באַנומען די מיטל-עלטערישע מפרשים. זיי האָבן אַבער געטייטשט יעמס לנו — ער לאָדט אָן אויף אונדז. זען רשי צום פסוק: יתן לנו ישועה רבה מלא עומס ככל אשר נוכל לשאת. פֿ'גל אויך אבן עזרא צום פסוק: וי"א כי הפעול הוא ישועתנו.¹⁷²

21. האל לנו אל למושעות וליהוה אדני למות תוצאות.

גאָט איז אונדז אַ גאָט פֿון ישועות, און ביי גאָט דעם האָר זינען די אויס-וועגן פֿון טויט.

[הערות, ז' 236] וליהוה אדני למות תוצאות, און ביי גאָט יהוה זינען די אויסוועגן פֿון טויט. לויט ערליך וועט דער צווייטער האַלבער פסוק הייסן: ביי גאָט יהוה זינען אויך די אויס-גאַנגען פֿון טויט, ד"ה אַזוי ווי גאָט קען העלפֿן אַזוי קען ער אויך פֿאַרטיליקן.

למות תוצאות — אויסוועגן פֿון טויט. יהואש גייט נאָך די אַלטע ווערסיעס. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאַליס, בובער און טאָרטשינער. דער טראַדיציאָנעלער אויסטייטשט פֿון פסוק איז אַן אומגעקערטער; וועגן צו

¹⁷⁰ זען שלמה באבר, מדרש תהלים המכונה שוחר טוב... ווילנע, 1890, קס, ע"א: עלית למרום שבית שבי... זה משה... לקחת מתנות באדם זו תורה שנתנה בחנם לישראל... ואף סוררים... אלו ישראל. דאָס איז אויך קאָסוטאַס אויסטייטש. זען קאָסוטאַ, 16.

¹⁷¹ זען געזעניס-קק, 117, ז' 366.

¹⁷² אַזוי טייטשט אויך קאָסוטאַ.

טויט, ווי רשי מאַכט: תוצאות — דרכים אל המות. אַזוי טײַטשן אויך דער רד"ק און המאירי. סמיט זעצט איבער וואָרט בײַ וואָרט: and unto God, the Lord, ¹⁷³belong the exits to death

22. אַד־אלהים ימחץ ראש איביו קדקד שער מתהלך באשמיו.

פֿאַרוואָר, גאַט וועט צעלעכערן דעם קאַפּ פֿון זײַנע פֿײַנט, דעם האַריקן שאַרבן פֿון דעם וואָס גייט אין זײַנע זינד.

[הערות, ז' 236] קדקד שער, דעם האַריקן שאַרבן, זע אַנמערקונג דברים לב, ¹⁷⁴42. לויט אייניקע קדקד רשע, דעם שאַרבן פֿון רשע. ¹⁷⁵ סמיט לייענט שיער. ער גייט נאָך ערליכן און ער זעצט איבער: the skull of Seir.

23. אמר אדני מבשן אשיב אשיב ממצלות ים.

גאַט זאָגט: פֿון בשן וועל איך אומקערן, איך וועל אומקערן פֿון די טיפֿענישן פֿון ים.

אמר אדני — גאַט זאָגט. יִהוָּאֵשׁ זעצט איבער דעם העברעיִשן פֿערפֿעקט מיט הווה. אַזוי זעצט אויך איבער טאַרטשינער. לוטער, קינג דושיימס, מאַרגאַליס, סמיט און בובער זעצן איבער אין עתיד. זען געזעניוס־ק. ק., 106, ז' 311.

[הערות, ז' 236] מבשן אשיב, פֿון בשן וועל איך אומקערן (די וואָס זײַנען אַהין פֿאַר טריבן געוואָרן), אויפֿפֿאַלדיק אין דער פֿאַרזעלעל מבשן — ממצלות ים. אייניקע ווילן דעריבער לייענען מכבשן אש אשיב, פֿון פֿייער־אויזן וועל איך אומקערן, איך וועל אומקערן פֿון די טיפֿענישן פֿון ים. ¹⁷⁶

24. למען תמחץ רגלך בדם לשון כלבין מאויבים מנחה.

פדי זאַלסט טונקען אין בלוט דיין פֿוס, די צונג פֿון דיײַנע הינט זאַל האַבן איר חלק פֿון די פֿײַנט.

[הערות, ז' 236] למען תמחץ רגלך בדם, פדי זאַלסט טונקען אין בלוט דיין פֿוס. אָדער: פדי בראָדזשען אין בלוט זאַל דיין פֿוס. פֿיל לייענען תרחץ ¹⁷⁷אַנשטאַט דעם פֿרעמדלעכן תמחץ: פדי זאַלסט באַדן אַזוי. לויט ר' יהודה חיוג און אַנדערע איז צו לייענען תמחץ (אָדער אויסטייטשן תמחץ אין דעם זין): ¹⁷⁸פדי זאַלסט רויטיקן אַזוי. זע ישעיה סג, 1.

¹⁷³ פֿיגל אויך גרעץ צום פסוק.

¹⁷⁴ אין דער הערה צו דברים לב, 42, שרייבט יִהוָּאֵשׁ: „מראש פרעות אויב, מיט די לאַנגהאַריקע קעפּ פֿון דעם פֿײַנט. לויט וו. ר. סמיט פֿלעגן די קריגסלייט נישט אַפּשנידן זייערע האַר די גאַנצע צייט פֿון מלחמה צום צייכן פֿון נזירשאַפֿט. זען שופטים ה, 2. לויטן עלטערן אויסטייטש: מיט די קעפּ פֿון די פֿירער פֿון פֿײַנט. זען הערה צו שופטים ה, 2 אין: *The Book of Judges*, with map, introduction and notes by John Sutherland Black, Cambridge 1892, p. 39. די הערה שטאַמט פֿון W. Robertson Smith. זען דצ"ו, ז' 3. זען אויך געזעניוס־ב, פרע, ז' 660.

זען אַברהם הפהן קראַכמאַל, הכתב והמכתב, 1874, ז' 201.

¹⁷⁶ זען חיות און קיטעל־קאַהלע אויפֿן פסוק.

¹⁷⁷ לויטן תרגום השבעים, פשיטא און תרגום. זען קיטעל־קאַהלע.

¹⁷⁸ זען אבן עזרא צום פסוק, אויך א. קראַכמאַל, דצ"ו.

גרעץ זעצט איבער: *damit Du röthest*.

מנהו — איר חלק. יהוֹאֶשֶׁעַ און אויך אַ סך אַנדערע איבערזעצערס גייען נאָך די מיטל־עלטערישע און מאָדערנע מַפְרָשִׁים, וואָס פֿירן אַרויס מנהו פֿון דעם סובסטאַנטיוו מן מיטן באַטִיט: חלק, אַנטייל, אַזוי ווי מנה. זען געזעניוס־ב, מן, א, ז' 433. פֿ"גל אויך געזעניוס־ק, ק, 103, ז' 303.

25. ראו הליכותיך אלהים הליכות אלי מלכי בקדש.

מע קוקט־צו דינע גייונגען, גאָט, די גייונגען צו מנין גאָט, מנין קיניג, אין הייליקטום.

[הערות, ז' 236] ראו הליכותיך, מע קוקט־צו דינע גייונגען אַזוי, אַ בילד פֿון די הייליקע פּראָצעסעס צו גאָטס הויז.

ראו — מע קוקט־צו אין נייטראַלן גוף און אין דער הווה־פּאַרעם. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער און מאַרגאַליס. קינג דזשיימס זעצט איבער: *They have seen*; בובער: *Sie sehn*; ערליך: *Sie sahen*. סמיט גייט נאָך דעם תּרגום השֻׁבֿעים, וואָס לייענט דאָ נראו און ער זעצט איבער: *Thy processions are seen*. גרעץ און טאַרטשינער לייענען: הליכות אלי ומלכי. פֿ"גל חיות צום פּסוק.

הליכות אלי — די גייונגען צו מנין גאָט. קינג דזשיימס, מאַרגאַליס, סמיט און בובער זעצן איבער אלי אין געניטיוו, ד"ה די גייונגען פֿון גאָט. לוטער האָט געלייענט אויך דאָס צווייטע מאָל: הליכותיך. ער לייענט: ראו הליכותיך, אלהים, הליכותיך, אלי ומלכי בקדש. טאַרטשינער זעצט איבער: *Umzüge für* *dich . . . Umzüge für meinen Gott*. גראָס גייט נאָך בובערן און זעצט איבער: די גאַנגען פֿון מנין גאָט, מנין מלך, אין דעם הייליקטום.

דער תּרגום השֻׁבֿעים, די ווילגאַטאַ, לוטער, קינג דזשיימס, בובער און טאַר־טשינער זעצן איבער: בקדש — אין הייליקטום, ד"ה אין בית המיקדש. גרעץ לייענט: בקדש ד"ה אין אָרט קדש (קדש ברנע) אין מדבר סיני. מאַרגאַליס זעצט איבער: *holiness*.

26. קדמו שרים אחר נגנים בתוך עלמות תופפות.

פֿאַרויס גייען די זינגער, נאָך דעם די שפּילער, אין מיטן פֿון מיידלעך וואָס פּינקלען.

קינג דזשיימס, גרעץ, סמיט און טאַרטשינער זעצן איבער אַזוי ווי עס וואָלט געשטאַנען בתּוֹך. אַזוי לערנט דעם פּשט שוין דער רד"ק. פֿ"גל חיות און קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

27. במקהלות ברכו אלהים אדני ממקור ישראל.

אין געזעמלען לויבט גאָט [לויבט] דעם האַר, איר פֿון קוואַל פֿון ישראל. ברכו — לויבט, אין אימפּעראַטיוו. גרעץ, ערליך און סמיט וואַקאַליזירן ברכו ד"ה זיי האָבן געלויבט. יהוֹאֶשֶׁעַ חזרט איבער 'לויבט, ווייל ער וויל אונטער־שטרייכן, אַז מען זאָל נישט לייענען אלהים אדני צוזאַמען. ער גייט דאָ נאָך דער מסורה, וואָס שטעלט אונטער אלהים אַן אתנחתא. די ווילגאַטאַ און לוטער

לייענען אלהים אדני צוזאמען. ממקור ישראל — פֿון קוואַל פֿון ישראל, אַזוי זעצן איבער כמעט אַלע.

28. שם בנימין צעיר רדס שרי יהודה רגמתם שרי זבלון שרי נפתלי. אַן איז בנימין דער יינגסטער, זינע געוועלטיקער, די האַרן פֿון יהודה מיט זייער מחנה, די האַרן פֿון זבולון, די האַרן פֿון נפתלי. רדס — זייער געוועלטיקער, אַזוי טינטשן שוין די מיטל-עלטערישע מפרשים: סעדיה גאון, אבן עזרא און רד"ק.¹⁷⁹

[הערות, ז' 236] רגמתם, מיט זייער מחנה (הויפֿן, געזעמל, עולם).¹⁸⁰ לויט אַן אַנדער אויסטישט: אין זייער פּורפּל.¹⁸¹ צ. פ. חיות וייל עס מיחס זיין צו אַן ענלעכן אַשורישן וואָרט וואָס מיינט: „ליאַרעם, גערויש, גערודער“. אַנדערע ווילן לייענען רגשתם. זע נה, 15.¹⁸² סמיט, בובער און טאַרטשינער זעצן איבער רגמתם ווי יהואָש. מאַרגאַליס זעצט איבער: their council. ער גייט נאָך דעם תּרגום השׁבעים און פּשיטא. אויך אבן עזרא: ורגמתם כמו שרים. פֿיגל חיות און בריגס צום פּסוק.

29. צוה אלהיך עזך עוזה אלהים זו פעלת לנו. דיין גאט זאל באַפעלן דיין שטאַרקייט, שטאַרק זיך, גאָט, דו וואָס האָסט געטאָן פֿאַר אונדז.

[הערות, ז' 236] צוה אלהיך, דיין גאט זאל באַפעלן. דער עבר דאָ ווי אין פֿיל אַנדערע ערטער איז אַ ווונטשפֿאַרעם (אַפּטאַטיוו).¹⁸³ לויט די אַלטע ווערסיעס צוה אלהים, באַפעל, גאָט. דער פּסוק איז אַ שווערער. בובער און טאַרטשינער באַמזען זיך דעם פּסוק איבערזעצן אין הסכּם מיט דער מסורה. ערליך און סמיט גייען נאָך די אַלטע איבערזעצונגען און נאָך די כתב־ידן וואָס וואַקאַליזירן: צוה (אימפּעראַטיוו)¹⁸⁴ און לייענען אלהים אַנשטאַט אלהיך.

¹⁷⁹ זען תּשובות דונש הלוי בן לברט על רבי סעדיה גאון, ברעסלע, 1866, נומער 56.
¹⁸⁰ אַזוי טינטשט שוין אבן גינאת. זען ספר השרשים, 468: שרי יהודה רגמתם — קהלם.
¹⁸¹ אַזוי די ווילגאַטאָ און אַ פּתבֿידי. זען קיטעל־קאַהלע. פֿיגל אויך רשי צום פּסוק: רגמתם — ארגמן. ער איז מוסיף: כך חברו מנחם, מסתמא אַ טעות פֿון אַ קאַפיסט. מנחם בן סרוק טינטשט: רגמתם כמו להקתם (מחברת מנחם, ז' 161). פֿיגל אויך די שטעלע פֿון הערה 180.
¹⁸² זען געזעניוס'ב, רגמה, 745.

¹⁸³ S. R. Driver, *A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew*. Second Edition. Oxford, 1881, p. 25.

ער שרײַבט דאָרטן:
... the poet picturing what he desires as already achieved ... Isa. 21. 14 ... (Cf. 29a). Many commentators to be sure prefer to punctuate the verbs in question as imperatives, but the alteration has a weakening effect, and does not appear to be necessary.

פֿון דער אַנדערער זײַט אָבער לױנט זיך צו צײַטרן געזעניוס'ק־אָ, אַז:
Neither . . . nor . . . justifies us in assuming the existence of a *precativ* perfect in Hebrew (2 הערה, 312, הערה 2).

¹⁸⁴ זען קיטעל־קאַהלע צום פּסוק.

30. מהיכלך על־ירושלם לך יובילו מלכים שי.

פֿון דיין טעמפל אין ירושלים; זאלן מלכים דיר ברענגען מתנות.

דער פסוק איז אַ שווערער (כאַטש יעדער וואָרט פֿאַר זיך איז פֿאַרשטענדלעך). וויל עס האָט געדאַרפֿט שטיין; להיכלך. טאַרטישינער שטעלט אַ פֿרעגצייכן בנן דעם פסוק. ערליך לייענט: להיכלך. לומער זעצט איבער: Um deines Tempels willen; קינג דושיימס: Because of thy Temple of Jerusalem. זיי גייען נאָך דעם תרגום השבועים און דער ווילגאַטאַ.¹⁸⁶

31. גער חית קנה עדת אבירים בעגלי עמים מתרפס ברצי־כסף בזר עמים קרבות יחפצו.

שרי אָן אויף דער חיה פֿונעם וואַסערראָר,¹⁸⁶ אויפֿן געזעמל אַקסן מיט די קעלבערפֿעלקער, זיי זאלן זיך צו די פֿיס וואַרפֿן מיט זילבערשטיקער; ער זאל צעשפרייטן די אומות וואָס באַגערן מלחמות.

[הערות, ז' 236] חית קנה, אויף דער חיה פֿון די וואַסערשטעקלעך, אַ בילדלעכע באַ צייכענונג פֿון מצרים, וואָס ליגט ביים גילוס, און ווערט באַוועסערט פֿון אים. מתרפס ברצי־כסף, זיי זאלן זיך צו די פֿיס וואַרפֿן מיט זילבערשטיקער. צ. פ. חיות וויל לייענען מפתרם רצים בכסף, פֿון פתרוס זאלן זיי (קומען צו) לויפֿן מיט זילבער (מתנות). — בזר, ער זאל צעשפרייטן. דער עבר איז דאָ וונטשפֿאַרעם. זע אַנמערקונג פסוק 29. פֿיל לייענען לויט סעפֿטוואַגינטאָ און פֿש[טאַ] בור [אימפּעראַטיון], צעשפרייט.¹⁸⁷

מתרפס ברצי־כסף — זיי זאלן זיך צו די פֿיס וואַרפֿן מיט זילבערשטיקער. אַזוי טיטשט עס אויך דער רד"ק; מתרפס — משתטח, ברצי־כסף — התיכות כסף. בור — צעשפרייטן. אַזוי טיטשן שוין דאָס וואָרט די מיטל־עלטערישע מפרשים און גראַמאַטיקערס. זען אבן ג'נאח, ספר הרקמה, קיג. זען אויך רשי און דעם רד"ק צום פסוק.¹⁸⁸

32. יאתיו חשמנים מני מצרים כוש תריץ ידיו לאלהים.

שררות זאלן קומען פֿון מצרים, כוש זאל אויסטרעקן אירע הענט צו גאָט. חשמנים — שררות. אַזוי זעצן אויך איבער לומער, קינג דושיימס, טאַר־טשינער, בובער און מאַרגאַליס. זיי גייען נאָך די מיטל־עלטערישע מפרשים און גראַמאַטיקערס. זען אבן עזרא, שפת יתר, עת, און אויך אבן עזרא און רד"ק צום פסוק. סמיט זעצט איבער חשמנים: envoys. ער גייט נאָך דעם תרגום השבועים, פשיטא און ווילגאַטאַ. וואָס זעצן איבער חשמנים — לויפֿערס, שליחים. זיי לייענען מסתמא: חשים.

¹⁸⁶ המאירי טיטשט מהיכלך אַזוי ווי בהיכלך. ער שרייבט: מהיכלך על ירושלים והוא כמו בהיכלך ע"ד [=על דרך] ה' מסיני בא (דברים לג) שהוא כמו בסיני... זען אויך קאָסטאַ, ז' 20.

¹⁸⁷ פֿונעם דיטשן וואָרט: Rohr. עס ווערט אויך באַנוצט אין יידיש. זען נחום סוטשקאָו, דער אוצר פֿון דער יידישער שפראַך, ז' 211, צווייטער עמוד אויבן. גראַס זעצט איבער: שילף.
¹⁸⁸ זען הערה 183; זען אויך קיטעלקאַהלע צום פסוק.
¹⁸⁸ זען קאָסטאַ, ז' 21.

ידיו תריץ — זאָל אויסשטרעקן אירע הענט. אַזוי איז עס אויך אין אַקאַדיש. זען קיטעל־קאַהלע צום פסוק. בובער איז אויך דאָ שטאַרק עטימאָלאָגיש. ער זעצט איבער: *Äthiopien wird seine Hände Gott zueilen lassen*. גראַס גייט נאָך בובערן און זעצט איבער: כּוּש זאָל צוואַנגלן זיינע הענט צו גאַט. גרעץ לייענט: כּוּש תרים. פֿאָגל אויך געזעניוס־ב. רוץ, ז' 752.

33. ממלכות הארץ שירו לאלהים זמרו אדני סלה.

איר קיניגרייכן פֿון דער ערד, זינגט צו גאַט, שפילט צו דעם האַר, סלה. זמרו אדני — שפילט צו דעם האַר. די אַלטע איבערזעצונגען און אויך אַ סך האַנטשריפֿטן לייענען: זמרו לד'.¹⁸⁰ זען פסוק 5.

34. לרכב בשמי שמי־קדם ה־יתן בקולו קול עז.

צו דעם וואָס ריזט אויף די אוראַלטע הימלען פֿון די הימלען; זע, ער לאַזט אַרויס זיין קול, אַ מאַכטיקן קול.

בשמי שמי קדם — די אוראַלטע הימלען פֿון די הימלען. זען דברים י, 10: שמי השמים; מלכים א, ה, 27 א"א.

גרעץ און אויך טאַרטשינער פֿאַרבינדן דאָס וואָרט סלה פֿון סוף פסוק 33 מיט אונדזער פסוק און זיי לייענען: סלו לרוכב בשמי שמי־קדם, ד"ה לויבט דעם וואָס ריזט אויף די הימלען. זען פסוק 5: סלו לרוכב בערבות.¹⁹⁰ יתן בקולו — ער לאַזט אַרויס זיין קול. אין פסוק 12 האָט יִהוָּאֵש איבערגע־זעצט: ד' יתן אומר — גאַט גיט אַרויס אַ וואָרט. בובער און טאַרטשינער זעצן איבער אויך דאָ וואָרט בני וואָרט. טאַרטשינער: *da gibt er seinen Hall*. בובער: *er gibt seine Stimme aus*. אַזוי זעצט אויך איבער גראַס. די אַלטע איבער־זעצונגען און אויך לוטער און קינג דזשיימס זעצן איבער יתן בקולו אַנדערש ווי יתן אומר.

35. תנו עז לאלהים על ישראל גאותו ועזו בשחקים.

גיט שטאַרקייט צו גאַט; איבער ישראל איז זיין גרויסקייט, און זיין שטאַרקייט אין די וואַלקנס.

תנו עז — גיט שטאַרקייט. קינג דזשיימס זעצט איבער: *Ascribe strength*. טאַרטשינער: תנו. *Sagt* ער וואַקאַליזירט דאָס וואָרט ווי אַ פיעל, וואָס דאָס באַטייט; זינגען, דערציילן. זען שופטים ה, 11; יא, 40.¹⁹⁰ בשחקים — אין די וואַלקנס. אַנדערע זעצן איבער: אין די הימלען. שחקים האָט אין תנך ביידע באַטייט. זען געזעניוס־ב. שחק, ז' 819.

36. נורא אלהים ממקדשיך אל ישראל הוא נתן עז ותעצמות לעם ברוך אלהים. גאַט איז פֿאַרכטיק פֿון דיינע הייליקטומען; גאַט פֿון ישראל, ער גיט שטאַר־

קייט און מאַכט צום פֿאַלק; געלויבט איז גאַט.

¹⁸⁰ זען קיטעל־קאַהלע צום פסוק.

¹⁹⁰ זען טאַרטשינער, דצ"ו אין הערה ^a85, ז' 277.

¹⁹¹ זען אויך געזעניוס־ב. תנה, ז' 883.

נורא אלהים — גאָט איז פֿאַרכטיק. לוטער זעצט איבער: -Gott ist wunder- sam in seinem Heiligtum.
[הערות, ז' 236] ממקדשין, פֿון דזינע הייליקטומען. דער דיכטער קערט זיך צו ישראל.
לויט סעפֿטואַגיטאַץ] במקדשיו, אין זינע הייליקטומען.
טאַרטשינער און סמיט לייענען ממקדשך אין יחיד ווי אין אַ סך האַנטשריפֿטן
און אַלטע איבערזעצונגען.¹⁹² זען אויך אבן עזרא און דעם רד"ק צום פסוק. סמיט
לייענט: אל [צו] ישראל... לעם ברוך אלהים. פֿ"גל ערליך צום פסוק.

שיר השירים א

1. שיר השירים אשר לשלמה.

דאָס געזאַנג פֿון געזאַנגען, וואָס פֿון שלמהן.

קיין לייכטערן זאַץ ווי דאָס קעפל צום ספֿר שיר השירים וואָס באַשטייט פֿון
פֿיר ווערטער קאָן מען זיך גאַרנישט מאַלן. פֿון דעסט וועגן לוינט זיך אויס-
צורעכענען פֿאַרשיידענע איבערזעצונגען פֿון דעם קעפל און זען ווי פֿאַרשיידן
זיי באַנעמען אַט דעם פסוק. לוטער זעצט איבער: Das hohe Lied; צונגן.¹⁹³
Ein Lied von den Liedern Salo-¹⁹⁴; גרעץ: Lied der Lieder von Schelomoh
mons; זיגפֿריד: Das Lied der Lieder, welches von Salomo (ist) ¹⁹⁵; בודע
(אין קויטש): Das schönste der Lieder Salomons; מאַפֿאַט: The song of all
The Song of Songs, which songs, which is Solomons; סמיט און מאַרגאַליס:
is Solomons; טאַרטשינער: Der Lieder Sang von Schelomoh; גראָס (פֿינאָ)
חגילוח): דאָס געזאַנג פֿון געזאַנגען פֿון שלמהן. די מערהייט איבערזעצערס האַלט
אַז שיר השירים באַטייט: דאָס שענסטע פֿון די לידער פֿון שלמהן. דאָס איז דער
קוק פֿון מדרש: שיר השירים — המשובח שבשירים.¹⁹⁷ גרעץ אָבער און אויך טאַר-
טשינער האַלטן אַז שיר השירים איז נישט קיין סופֿערלאַטיוו.¹⁹⁸ לויט מלכים א,
ה' 12 האָט שלמה המלך געמאַכט אַ סך לידער.

¹⁹² זען קייטל־קאַהלע צום פסוק. זען אויך קאַסטאָ, ז' 24, הערה 87.

¹⁹³ Die 24 Bücher der Heiligen Schrift . . . unter der Redaction von Dr. Zunz übersetzt.

וויטער ניצן מיר: צונגן.

¹⁹⁴ Schir Haschirim, שיר השירים, oder das Salomonische Hohelied, übersetzt und kritisch erläutert von H. Grätz. Breslau, 1885.

¹⁹⁵ Prediger und Hohelied, übersetzt und erklärt von C. Siegfried (Handkommentar . . . herausgegeben von W. Nowack).

וויטער ניצן מיר: זיגפֿריד.

¹⁹⁶ Die Fünf Megillot, erklärt von Karl Budde (Kurzer Tandkommentar . . . herausgegeben von Karl Marti).

וויטער ניצן מיר: בודע.

¹⁹⁷ מדרש שיר השירים רבה א, יא: שיר השירים המשובח שבשירים המהולל שבשירים המעולה שבשירים. זען אויך רשי צום פסוק. פֿ"גל געזעניוסיק, 133, ז' 431.
¹⁹⁸ זען ג. ה. טורטינער, שיר השירים, הוצאת יבנה, תשג, 7.

אשר לשלמה — וואָס פֿון שלמהן. יהואַש זעצט דאָס רובֿ איבער דעם פֿאַ-
סעסיוון געניטיוו מיט פֿון, זען שמואל א. יד, 16; רות, ב. 3, אָבער נישט
שטענדיק. אַזוי למשל זעצט ער איבער בן ישי (שמואל א. טז, 18), אַ זון בנִי ישי
און נישט: אַ זֶן פֿון ישי. פֿאַגל געזעניוס־ק.ק., 129, ז' 420, און געזעניוס־ב.,
ז' 371 (ל. 6). — עס לוינט זיך נאָך צו ציטירן פרצעס מיינונג וועגן אשר
לשלמה. פֿרץ שרנבט: אשר לשלמה... עס קאָן זיין... אים דערלאַנגט, צו זיין
ערן געווידמעט.¹⁹⁹

2. ישקני מנשיקות פיהו כ־טובים דדיך מיון.

קושן זאָל ער מיך מיט די קושן פֿון זיין מויל; וואַרעם בעסער פֿון וויין איז
דיין ליבשאַפֿט.

[הערות, ז' 286] ישקני מנשיקות פיהו כ־טובים דדיך מיון, קושן זאָל ער מיך מיט
די קושן פֿון זיין מויל, וואַרעם בעסער פֿון וויין איז דיין ליבשאַפֿט. פֿדי צו האַרמאָניירן
די דריטע פֿערזאָן פֿון ערשטן האַלבן פֿסוק מיט דער צווייטער אין צווייטן האַלבן, לייענען
אייניקע שקני מנשיקות פֿיך, קוש מיך מיט קושן פֿון זיין מויל.²⁰⁰ אַנדערע בייטן דדיך אויף
דיון — זיין ליבשאַפֿט.²⁰¹ ערליך לייגט פֿאַר השקני משקת פֿיך.²⁰² אַזווי. טרינק מיך
אַן פֿון דעם טרינקברונעם (גענויער: טרינק־אַרעטע) פֿון זיין מויל.

מנשיקות — מיט די קושן. זען געזעניוס־ב., ז' 435 (מן, 4).

דדיך — דיין ליבשאַפֿט. דער תרגום השבֿעים און די ווילגאַטאַ האַבן דאָ
געלייענט דדיך — דינע בריסטן. גייגער האָט געהאַלטן אַז דאָס איז דער
לכתחילהדיקער נוסח, ווייל שוין דער תנא ר' יהושע האָט דאָס וואַרט אַזוי
געטייטשט.²⁰³ מען קאָן אָבער מיט גייגערן נישט מספֿים זיין, ווייל פֿונעם טעקסט
זעט מען, אַז דאָ רעדט שולמית און נישט דער ליבהאַבער, און אַ פֿרוי באַזינגט
נישט די בריסטן פֿון אַ מאַן. דער נוסח פֿון תרגום השבֿעים איז אַ פּועל־יוצא
פֿון אַ טעות אין לייענען דעם נישט־וואַקאַליזירטן טעקסט.²⁰⁴

¹⁹⁹ פֿינף מגילות, פֿאַריינישט פֿון י. ל. פֿרץ (ווילנער פֿאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין, 1926),
ז' 35.

²⁰⁰ בודע, דצ"ה, 1. לויט קיטעליקאַהלע: השקני מנשיקות פֿיך.

²⁰¹ G. Bickell, *Carmina V. T. metrica*, 1882.

ציטירט פֿון בודע, דאָרט.
²⁰² *Randglossen*, באַנד 7, ז' 1. ענלעך זעצט איבער שטערק. ער לייענט: ישקני
(הפֿעיל) מנשיקות פיהו. זען:

Die Schriften des Alten Testaments, in Auswahl, neu übersetzt . . . von Hugo
Gressmann. Dritte Abteilung: Lyrik und Weisheit. Erster Band (Goettingen,
1911), 269.

²⁰³ משנה עבודה זרה, ב, ה; גמרא עבודה זרה, כט, ע"ב; תוספתא פרה, י, 3; זען: א.
גייגר המקרא ותרגומיו, 258.
²⁰⁴ זען אַהרן קמינקאס פֿירוש אויף שיר השירים אין אַברהם פֿהנאס אויסגאַבע פֿון
תנך מיטן פֿירוש מדעי; זען אויך:

Samuel Rosenblatt, *The Interpretation of the Bible in the Mishnah* (Baltimore,
1935), 28, 81 (40).

3. לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על-כן עלמות אהבוך.
ווייל צום גערוך זינען דינע איילן, געקלערטער בוימל איז דיין נאָמען,
דערום האָבן יונגפֿרויען דיך ליב.

שמן תורק — געקלערטער בוימל. ד"ה בוימל גערייניקט זיך איבערגיסן
פֿון פלי צו פלי. די אַלטע ווערטיעס זעצן איבער וואָרט בנ וואָרט: איבערגע-
גאַסענער בוימל. אַזוי אויך לוטער, קינג דושיימס א"ג. גראָס זעצט איבער: איבער-
געגאַסענער אייל,²⁰⁵ ווי די מיטל-עלטערישע מפרשים.

די פֿאַרעם שמן תורק שטויסט זיך אָן אויף שוועריקייטן. שמן איז לשון
זכר און תורק איז אַ הפֿעלי-פֿאַרעם פֿון ריק, גוף שני לשון זכר, אָדער גוף
שלישי לשון נקבה פֿון עתיד. די אַלטע ווערטיעס זעצן איבער תורק ווי אַ פֿאַר-
טיציפֿ פֿון הפֿעל, ד"ה פֿונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען שמן מורק.²⁰⁶ אבן ג'נאח
האַלט עס וואָלט געדאַרפֿט שטיין שמן יורק.²⁰⁷ שמן תורק האָט נישט קיין זינען.²⁰⁸
טאַרטישנינער איז צוליב דעם געצווונגען איבערצוזעצן יעדעס וואָרט באַזונדער:
An Duft sind deine Öle köstlich, das Öl, drin du entströmst, dein Ruhm,
drum lieben dich die Mädchen. אין ירמיה מה, 11 זעצט איבער יהואש די
עבֿר-פֿאַרעם פֿון דעם זעלבן וואָרט: ולא הורק — און נישט איבערגעליידיקט
(איז) געוואָרן; פֿ'גל אויך אבן עזרא צום פסוק: כאלו שמן מור יורק לפניה.

4. משכני אחריו נרוצה הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך נזכירה דדיך
מין משרים אהבוך.

צי מיך נאָך דיר, לאַמיר לויפֿן? — זאַל דער מלך מיך ברענגען אין זינע
קאַמערן. מיר וועלן זיין לוסטיק און פֿריילעך מיט דיר. מיר וועלן לויבן דיין
ליבשאַפֿט מערער פֿון וויין. אמת ליב האָט מען דיך.

יהואש טיילט אַזן די ערשטע דריי ווערטער אַזוי: משכני אחריו, נרוצה.
די דאָזיקע אַזנטיילונג איז קעגן די טעמים, ווייל אונטער משכני שטייט אַ
טפּהא און די אַזנטיילונג דאַרף זיין: משכני, אחריו נרוצה. גרעץ און מאַרגאַליס
טיילן אַזן די ווערטער ווי די מסורה. בודע און סמיט ווי יהואש, און טאַרטישנינער
טיילט אַזן: משכני, אחריו, נרוצה.

הביאני המלך חדריו — זאַל דער מלך מיך ברענגען אין זינע קאַמערן.
יהואש באַנעמט דעם דאָזיקן זאַץ אַפֿטאַטיוו. אַזוי זעצט אויך איבער סמיט. אין
פרק ב, 3, ווי עס שטייט די זעלבע פֿאַרעם הביאני, זעצן אַלע איבער אין עבֿר-
פֿאַרעם. נאָכן ניקוד איז עס פשוטער עבֿר. אבן עזרא זעט דאָ אַ היפֿאַטטישן
זאַץ: יותר גשמח בך ממה שיביאני המלך חדריו.

²⁰⁵ זען די פֿאַלעמיק פֿון נפֿתלי גראָס, „וויילקלאַנג און וויסנשאַפֿט“, קולטור, שיקאַגא,
15טער יאַנואַר 1926, ז' 10.

²⁰⁶ זען קיטעל-קאַהלע צום פסוק, אויך געזענוי-ס'ב, ריק, ז' 758.

²⁰⁷ 190 הרקמה, שכת, 17.

²⁰⁸ פרץ זעצט איבער שמן תורק — תורק-אייל, ער נעמט אויף תורק ווי אַ נאָמען
פֿון אַן אָרט, פֿרץ, זצ"ו, ז' 7; זען אויך בודע, ז' 2.

[הערות, ז' 286] הביאני המלך חדריו... דער מלך האָט מיך געבראַכט אין זיינע קאַ-
מערן... דער זאַץ מוז פֿאַרשטאַנען ווערן ווי אַ דערקלערונגדיקער פֿאַרענטעזן.²⁰⁹ בודע און
אַנדערע לייענען, אין איינזאַמלונג מיט דעם רעשט פֿסוק, הביאני המלך חדריו, ברענגט, מיך, דו מלך,
אין זיינע²¹⁰ קאַמערן. אפֿשר זאל די עבֿר־פֿאַרעם דאָ זיין פֿרעקאַטיוו אָדער אָפֿטאַטיוו: ווען דער
מלך ברענגט מיך (אָדער: הלחצי ברענגט מיך דער מלך) אַזוי. זע אָנמערקונג יעשיה מג, 9.²¹¹

נזכירה דדיך מיין — מיר וועלן לויבן דיין ליבשאַפֿט מערער פֿון וויין.
אַזוי זעצן איבער אַלע מאָדערנע. נזכירה האָט דאָ דעם באַטײַט פֿון דערמאַנען
מיט לויב. זען הושע יד, 8; ישעיה סג, 7; תהלים עא, 16.

דדיך — דיין ליבשאַפֿט. דער תרגום השׁע״ים זעצט איבער: מיר וועלן ליב
האַבן דייןע בריסטן מער ווי וויין. זען דערקלערונג צום פֿסוק 2.

[הערות, ז' 286] נזכירה דדיך מיין, מיר וועלן לויבן (דערמאַנען) דיין ליבשאַפֿט מערער
פֿון וויין. אַנדערע טײַטשן אויס נזכירה פֿון זכר, אַ דױפֿט, אַ ריח (אַזוי ווי אין זכרו כײַן
לבנון, און זיין גערונן וועט זיין ווי וויין פֿון לבנון, הושע יד, 8; איבעריקנס זע אָנמערקונג
דאַרטן.²¹² זע אויך אָנמערקונג צו ויקרא ב, 2)²¹³ און זעצן איבער: מיר וועלן האַלטן דיין
ליבשאַפֿט מער דױפֿטיק פֿון וויין... ד״ה דיין ליבשאַפֿט וועט אונז וויין דױפֿטיקער ווי וויין.
בודע און אַנדערע ווילן לייענען נשכרה (זע ה, 1), מיר וועלן זיך פֿאַרשיכורן מיט דיין
ליבשאַפֿט מער ווי מיט וויין.²¹⁴

מישרים אהבוך, אמת ליב האָט מען (אָדער האָבן זיי) דרך. אָדער: אמת ליב האָבן מוז
מען דרך. ערליך וויל לייענען מישרים אהבוך,²¹⁵ און דער איבערזעץ וועט זיין: מיר וועלן
לויבן דיין ליבע מערער פֿון וויין, מער פֿון געזאַנגען דיין ליבשאַפֿט (אָדער: דייןע ליבשאַפֿט־
ווערטער, דייןע צערטלעכקייטן). יהודה, (ציטירט אין געזעניוס׳ב, 16טע אויפֿלאַגע) לויט אַן
אַראַבישן וואָרט, זעצט איבער מישרים, יונגע מיידלעך. יונגע מיידלעך האָבן דרך ליב.²¹⁶

מישרים אהבוך — אמת ליב האָט מען דרך. אַזוי טײַטשן מיטל־עלטערישע
מִפֿרָשׁים און אַזוי זעצן איבער אַלע מאָדערנע. זיי נעמען אויף מישרים ווי אַן

²⁰⁹ זען זיגפֿריד צום פֿסוק.

²¹⁰ לויט סימאַכוס און פֿשיטא. זען בודע, דאַרט, און אויך אין קויטש צום פֿסוק.
²¹¹ יהואָשעס הערה צו ישעיה מג, 9 איז: „נקבצו יחד, זאַלן זיך איינזאַמלען (=הלוחצי
וואַלטן זיך איינזאַמלט). וועגן דעם ווינטשענדיקן זין פֿון עבֿר, פֿאַרגלייך ירמיה ג, 5,
און יואל ד, 4.“ זען אויך געזעניוס׳ק, 106, ז' 312, הערה 2, און אויבן, הערה 183.
²¹² יהואָשעס הערה צו הושע יד, 8 איז: „זכרו כײַן לבנון — זיין דױפֿט אָדער גערונן
ווי דער וויין פֿון לבנון. ערליך וויל עמענדירן וישכרו כײַן — און זיי וועלן באַטרונקען
אָדער פֿריילעך זיין ווי פֿון וויין. דאָס וואָרט לבנון באַטראַכט ער פֿאַר אַ טעזענדיקן פֿאַר־
טראַגן אַהער פֿון פֿסוק 7.“ זען אבן גינא, ספר השרשים, 131: זכר... וענין אחר עוד רוצים
בו הערבות והקבול הטוב... נזכירה דודיך מיין... יערבו לנו... יותר מהיין.
זען אויך אבן עזרא אויפֿן פֿסוק: יש אומרים שהוא מן אזכרתה. פֿ״גל ערליך, *Randglossen*,
באָנד 5, ז' 211.

²¹³ יהואָשעס הערה צו ויקרא ב, 2 איז: „אזכרתה, זיין דערמאַנען, ד״ה... ווו דער
ווינערך איז, געמענדיק דעם וואָרצל זכר אין דעם זין פֿון שמעקן, אַזוי ווי זכרו כײַן לבנון
(הושע יד, 8), זיין ריח איז ווי דער וויין פֿון לבנון. יעדן פֿאַלס איז אַזכרה געווען דער קול־
טישער טערמין פֿאַר יענעם טייל פֿון דעם שפּינאַפֿפֿער וואָס אַנטהאַלט דעם ווינערך.“

²¹⁴ זען אויך גרעץ, 129, און קיטעליקאַהלע צום פֿסוק.

²¹⁵ ערליך, דצ״ו, ב' 7, ז' 2.

²¹⁶ געזעניוס׳ב, מישרים, 420.

אדווערב אין אַקוואַטיוו. פֿ"גל תּהלים נח, 2; עה, 3. אַזוי זעצט איבער אויך גרעץ.²¹⁷ בודע מיינט אַז מען דאַרף איבערזעצן: מיט רעכט.²¹⁸ יהוֹאָשֶׁע זעצט איבער: אמת ליב האָט מען דיך מיט אַ נייטראַלן פּראָנאַם. אַלע אַנדערע זעצן איבער: אמת ליב האָבן זיי דיך. יהוֹאָשֶׁע איז געצווונגען איבערצוזעצן אַזוי, ווייל דער סוביעקט און די פּערוואַן האַלטן זיך אין דעם פּסוק אין איין בייטן.²¹⁹

5. שחורה אני ונאווה בנות ירושלם כאהלי קדר כיריעות שלמה. שוואַרץ בין איך, אָבער שייך, טעכטער פֿון ירושלים, ווי די געצעלטן פֿון קדר, ווי די פֿאַרהאַנגען שלמהס.

דער רובֿ איבערזעצערס גייען נאָך דעם טראַדיציאָנעלן באַנעם פֿון פּסוק: כאָטש איך בין שוואַרץ בין איך דאָך שייך.²²⁰ גרעץ וויינט אָן, אַז מיר האָבן אין דעם זאַץ צו טון מיט אַן אַנטיטעטישן פּאַראַלעליזם: שחורה אני... כאהלי קדר ונאווה אני... כיריעות שלמה.²²¹ זען אבן עזרא צום פּסוק. שחורה... אף על פי שיש בי שחרות מעט כאהלי קדר יפה אני כיריעות שלמה.

6. אלתראני שאני שחרחרת ששזפתני השמש בני אמי נחורבי שמני נטרה את־הכרמים כרמי שלי לא נטרתי.

ניט קוקט מיך אָן וואָס איך בין שוואַרצלעך, וואָרעם די זון האָט מיך אָפֿ געברענגט. די זין פֿון מנין מוטער האָבן געצערנט אויף מיר, זיי האָבן מיך גע־מאַכט אַ היטערין פֿון די ווינגערטנער; מנין אייגענעם ווינגאַרטן האָבן איך ניט אָפּגעהיט.

[הערות, ז' 286] ששזפתני השמש, וואָרעם די זון האָט מיך אָפּגעברענגט. דער 'ש' פֿון ששזפתני איז לויט דעם דאָזיקן אויסטייטש צו פֿאַרשטיין אין אַן אַנדער זין ווי דער 'ש' פֿון שאני שחרחרת.²²² לויט אַן אַנדער אויפֿפֿאַסונג מיינט עס „וואָס די זון האָט מיך אָפּגע־ברענגט“, און דער אויספֿיר קומט ערשט אין צווייטן האַלבן פּסוק.²²³ זי איז ברויך, ווייל די ברידער האָבן זי געמאַכט צו היטן די ווינגערטנער.

יהוֹאָשֶׁע גייט נאָך דעם טראַדיציאָנעלן אויסטייטש פֿון ששזפתני השמש. די ווילגאַטאַ, לוטער, גרעץ, טאַרטשינער און גראַס זעצן איבער ווי יהוֹאָשֶׁע. מאַר־גאָליס און סמיט נייגן אָפּ פֿון טראַדיציאָנעלן אויסטייטש. זיי גייען נאָך דעם אַנדערן טייטש, וואָס יהוֹאָשֶׁע דערמאַנט אין זיין הערה. לויט קינג דושיימס מוז

²¹⁷ גרעץ זעצט איבער: ohne Falsch. פֿ"גל רשי אויפֿן פּסוק: מישרים — אהבה עזה, אהבת מישור בלי עקיבה ורכסים... זהו פשוטו לפי עניונו. פֿ"גל אויך אבן עזרא צום פּסוק. בודע, ז' 3.

²¹⁹ זען גרעץ, דצ"ח, ז' 128.

²²⁰ זען דעם מדרש שיר השירים רבה צום פּסוק: שחורה אני במעשי ונאווה במעשי

אבותי...

²²¹ גרעץ, דצ"ח, ז' 129.

²²² זען גרעץ: Seht mich nicht an, dass ich so dunkel bin, denn die Sonne mich so versengt hat...

²²³ פֿ"גל אויך זיגפֿירט צום פּסוק. דאָס איז אויך די טראַדיציאָנעלע אויפֿפֿאַסונג פֿון פּסוק. זען בודע (אין קויטש): Seht mich nicht an, dass ich so dunkel bin, dass die Sonne mich so versengt hat...

מען איבערזעצן: קוקט נישט אויף מיר, וויל איך בין שוואַרץ, וויל די זון האָט מײַך אָפּגעברענט.

נחרו — זיי האָבן געזעצערנט. אין במדבר יא. 33 זעצט יהואָש איבער: נחר — געגרימט, און אין ישעיה מא, 11; מה, 24: נחרים — אָנגעצונדן אויף. ווי מען זעט, זעצט יהואָש איבער דאָס זעלבע העברעיִשע וואָרט מיט אַ סך ייִדישע עקוויִ-וואַלענטן. ער זעצט אָבער איבער אַלע מאָל דעם העברעיִשן פּאַסיוו (נחרו איז אַ נפֿעל פֿון חרה) מיט אַ ייִדישן אַקטיוו. אַנדערש אָבער בובער, וואָס באַמיט זיך צו געבן אין דער איבערזעצונג דעם פּאַסיוון כאַראַקטער פֿון וואָרט. ער זעצט איבער נחרים בך (ישעיה מא, 11): *entflammt wider dich*. דאָס זעלבע אויך אין ישעיה מה, 24.

7. הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים שלמה אהיה כעטיה על עדרי חבריך.

זאָג מיר דו וועמען מיין זעל האָט ליב, וווּ פֿיטערסטו, וווּ מאַכסטו הויערן אין מיטן טאָג? וואָרעם נאָך וואָס זאָל איך זיין ווי אַן אַרומטרעבערין בני די סטאַדעס פֿון דיניע חברים?

איכה תרעה איכה תרביץ — וווּ פֿיטערסטו, וווּ מאַכסטו הויערן אין מיטן טאָג? די טראַדיציאָנעלע איבערזעצונג פֿון איכה איז: ווי אַזוי. מיר געפֿינען אָבער איין מאָל איכה אין תנך מיטן קלאַרן באַטייט: וווּ? זען מלכים ב, ו, 13.²²⁴ שלמה — וואָרעם נאָך וואָס. דאָס איז דער אָנגענומענער און דער טראַדיציאָנעלער טיפּטש, וואָס זעט אין שלמה דעם צוזאַמענהאַפֿט פֿון די ווערטער: אשר למה. אַנדערע זעען אין שלמה אַן אַרמיוז און עס זאָל האָבן דעם זעלבן באַטייט ווי דלמא אין אַרמיש.²²⁵

[הערות, ז' 286] כעטיה, ווי אַן אַרומטרייבערין (אָדער: ווי אַ פֿאַרבלאָנדזשעטע; אַזוי ווי כעטיה).²²⁶ אייניקע טייטשן אויס לויט דעם געוויינטלעכן באַטייט פֿון עטה, איינזויקלען: ווי אַן איינגעוויקלטע, ד"ה אַן אויסגעלאָסענע אָדער זונה²²⁷ (זע בראשית לח, 14), אָדער אַ טרויערנדיקע, וואָס וויקלט זיך אַינן און פֿאַרדעקט זיך געוויינטלעך.²²⁸ ביקעל פּונקטירט כעטיה [אין אַ פּעול־פֿאַרעם] ווי אַ געחלשטע (לויט דער אַנאַלאָגיע פֿון דעם אַראַבישן עשא, פֿאַרדעקן, פֿון

²²⁴ זען אבן גינא, ספר הרקמה, שסט, 2; אבן עזרא צום פסוק, געזעניוס־ב, איכה, ז' 29. פֿגל אויך תרגום אונקלוס צו בראשית לו, 16, וווּ ער זעצט איבער: איפה הם רעים — איכא איגון רען.

²²⁵ זען געזעניוס־ב, ז' 402; גרעץ, ז' 131.
²²⁶ לויט סימאכוס, פשיטא און ווילגאַטאַ. זען אויך געזעניוס־ק, ז' 75, ז' 212; געזעניוס־ב, עטה, ז' 580. בן יהודה, דצ"ח, 4419. ענלעך זעצט איבער לוטער.
זען אויך:

Song of Songs . . . with a commentary . . . by Christian D. Ginsburg, London, 1857, p. 135 ff.

²²⁷ פֿגל אויך גרעץ צום פסוק. אַזוי אויך אבן גינא, ספר השרשים, 364; שלמה אהיה כעטיה וענינו כעטה. זען אויך קמינקא אין כהנא: עוטיה כמו עוטה. זען בראשית לח, 14, זען זעצט איבער אויך מאַרגאַליט.

²²⁸ זען מדרש שיר השירים רבה א, 24: כאבל הזה שהוא עוטה על שפמו ובוכה. פֿגל אויך רשי: כאבילה עוטה על שפם בוכיה על צאנה.

וועלכן עס קומט אַרויס עושיא עליהי, ער האָט געחלשט; פֿאַרגלנך אויך עלף און עטף, וואָס האָבן אויך דעם דאָזיקן טאַפּעלן באַטמט).²²⁸ *

פּרץ זעצט איבער: שלמה אהיה כעמיה על עדרי חבריך — נאָך וואָס זאָלן מיינען לייט, דאָס איך לויף די הירטן נאָך פֿון דינע קאַמעראַדן.²²⁹ לויט פּרצן באַטמט עטיה — נאָכלויפֿן, ער פֿירט אַרויס די פֿאַרעם עטיה פֿון אַ ווערב עטה. אָבער דאָ האָט פּרץ אַ טעות געהאַט. אַזאַ ווערב מיט אַזאַ באַטמט עקסיסטירט נישט אין העברעיִש. עס מוז זיין עיט. זען געזעניוס־ב., עיט ז' 581.

8. אַס־לאַ תּדעי לך היפה בנשים צאי־לך בעקבי הצאן ורעי את־גדיתך על משכנות הרעים.

אויב דו וויסט עס דיר ניט, דו שענסטע פֿון פֿרויען, גיי דיר אַרויס אין די טריט פֿון די שאָף, און פֿיטער דינע ציקעלעך ביי די פּאַסטוּך־געצעלטן. אַם־לאַ תּדעי לך — אויב דו וויסט עס דיר ניט, זען געזעניוס־ק.ק., 107, ז' 319. יהוּאָשַׁע זעצט איבער יעדער וואָרט, אַפֿילו דאָס וואָרט 'לך'. ער העברעיִזירט דאָ דעם ייִדיש. משכנות הרעים — פּאַסטוּך־געצעלטן, די דאָזיקע קאַנסטרוקציע איז אויך אַ העברעיִזירטע.²³⁰ גראָס זעצט עס איבער מער נאַטירלעך: די געצעלטן פֿון די פּאַסטוכער.

9. לטסתי ברכבי פרעה דמיתך רעיתי.

צו אַ פֿערדין אין פּרעהס רייטוואָגן האָב איך דיך געגליכן, געליבטע מין. לטסתי — צו אַ פֿערדין, אַזוי טייטשט דער אבן עזרא: נקבת הסוס. ענלעך זעצן איבער זיגפֿריד און טאַרטשינער. צונץ און בודע; Ross; סמיט און מאַר־גאַליס: a steed; לומער: Gespann; קינג דזשיימס: a company of horses; גרעץ: Gespann. קינג דזשיימס איבערזעצונג איז גענומען פֿון פֿירוש רשי: קבוצת סוסים.²³¹

ברכבי פרעה — אין פּרעהס רייטוואָגן, אין לשון יחיד. אַזוי אויך טאַר־טשינער, ווייל איין פֿערדין קאָן מען אַינשפּאַנען נאָר אין איין רייטוואָגן. די אַנדערע איבערזעצערס, די וואָס באַטראַכטן לטסתי פֿאַר אַ קאַלעקטיוו פֿון פֿערד זעצן איבער ברכבי פרעה אין לשון רבים. זען גרעץ צום פּסוק.

²²⁸ * אין ביקעלס ווערק האָב איך עס נישט געקאַנט געפֿינען. אָבער אַזוי דערקלערט עס אויך געזעניוס אין זיין ווערטערבוך. זען:

Wilhelm Gesenius, *Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Leipzig, 1868, 648.

געזעניוס דערקלערט עטה ווי עלף און עטף:

Verschmachten, ohnmächtig werden. Damit ich nicht ganz verschmachtet (oder wie ohnmächtig) bei den Herden deiner Genossen umherirre.

די דאָזיקע דערקלערונג קומט פֿאַר נאָר אין די ערשטע ניין אויסגאַבעס פֿון זיין ווערטערבוך. זי פֿעלט אין די שפּעטערדיקע אויסגאַבעס.

²²⁹ פּרץ, דצ"ו, ז' 9.

²³⁰ זען יוסף ריידערס רעצענזיע אין שבילי החנוך, שנה ב (כסלו־טבת תרפח), ז' שיד א"ו.

²³¹ זען הערה 64.

10. נאוו לחייד בתרים צוארך בחרוזים.
שיין זינען זינע באקן אין די קייטלעך, דיין האלדו אין די שוורן.
נאוו — שיין זינען. אלע זעצן איבער די עבר־פֿאַרעם נאוו אין הווה. פֿ״גל
מה טובו אהליך יעקב (במדבר כד, 5). דער תרגום השבעים זעצט איבער נאוו
אין עבר. זען געזעניוס־ק.ק. 2, 106, ז' 311.

11. תורי זהב נעשה־לך עם נקדות הכסף.
גילדערנע קייטלעך דיר וועלן מיר מאַכן, מיט פינטלעך פֿון זילבער.
עם נקדות הכסף — מיט פינטלעך פֿון זילבער. אַזוי זעצן איבער אַ סך
מאָדערנע. גרעץ אָבער זעצט איבער: und auch Schnüre von Silber. ער לייענט
אַנשטאַט נקדות — ענקות, ווייל פֿאַר אַ מלך זינען גאַלדענע קייטלעך מיט
זילבערנע פינטלעך נישט קיין צו גרויסע מתנה פֿאַר אַ געליבטער. און שנית זעצט
ער איבער עם: און, נישט: מיט. זען גרעץ, 58, 133—134. ווי מען זעט,
זינען פֿאַראַן אין אַזאַ פשוטן זאַץ פֿאַרשיידענע מיגלעכקייטן פֿון איבערזעצן.
12. עדישהמלך במסבו נרדי נתן ריחו.
בעת דער מלך איז געווען אויף זיין הסב־בעט, האָט מען נאָרד געגעבן זיין
ריח.

עד שהמלך — בעת דער מלך. זען געזעניוס־ב. 2, 11, עד, ז' 564.
במסבו — אויף זיין הסב־בעט. אַזוי זעצט אויך איבער סמיט. לוטער:
da der König sich herwandte. אַנדערע: טיש אָדער סעודה. אַזוי גרעץ, קויטש
און מאָרגאַליס.²⁸² טאַרטשינער זעצט איבער: במסבו — דער עולם בנים טיש
(im Zecherund). זען אויך אבן עזרא צום פסוק: והקרוב אלי שהוא במקום שיש
בו מסיבה לשתות כמנהג שותי היין. פֿרץ: מיט זיין באַגלייט.²⁸³

13. צרור המר דודי לי בין שדי ילין.
אַ בינטל מירע וואָס רוט צווישן מינע בריסט, איז מען געליבטער מיר.
[הערות, ז' 286] צרור המר דודי לי בין שדי ילין, אַ בינטל מירע וואָס רוט צווישן
מינע בריסט, איז מען געליבטער מיר. מער רעאַליסטיש קען עס אויך הייסן: אַ בינטל
מירע איז מען געליבטער מיר, צווישן מינע בריסט טוט (אָדער: זאַל) ער רוען.²⁸⁴
לוטער, מאָרגאַליס און טאַרטשינער זעצן איבער ווי יהוָאָש, היננו: ביי זיי
האָט ילין אַ שניכות מיט צרור המר. אין תרגום השבעים, די ווילגאַטאַ, קינג
דזשיימס, צונץ און סמיט ציט זיך ילין צו געליבטער. אַזוי זעצט אויך איבער
גראַס. גרעץ לייענט: שדי ילין — צווישן די פֿעלדער פֿון ילין. ילין איז לויט
גרעצן אַ נאַמען פֿון אַן אָרט.²⁸⁵

²⁸² גרעץ: Beim Gelage; בודע (אין קויטש): an seiner Tafel; מאָרגאַליס: at his table.
²⁸³ פֿרץ, דצ״ו, 10. זען אויך דעם וואַריאַנט, ז' 44, ווי פֿרץ פֿאַרטנישט: מיט זיין

באַגלייט.

²⁸⁴ זען בודע אין קויטש.

²⁸⁵ זען גרעץ, דצ״ו, 110.

14. אשכל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי.
 אַ הענגל פֿון ציפּערבלומען אין עין־גדיס ווינגערטנער איז מײַן געליבטער
 מיר.
 כּפּר — ציפּערבלומען. זען געזעניוס־ב., כּפּר, ז' 360. כּרמי עין־גדי — אין
 עין־גדיס ווינגערטנער. זען פּסוק 8.

15. הַנֶּחַד יִפּה רֵעִיתִי הַנֶּחַד יִפּה עֵינֶיךָ יוֹנִים.
 ביסט שײַן, געליבטע מײַן, ביסט שײַן, דײַנע אויגן זײַנען טױבן.
 הַנֶּחַד יִפּה — ביסט שײַן. גראַס איז מוסיף — פֿאַרוואָר: פֿאַרוואָר, דו ביסט
 שײַן. מאַרגאַליס זעצט פּסודר איבער 'הנה': behold. יהוֹשֶׁעַ זעצט אָפֿט איבער
 הנה: זע, און זײַער אָפֿט לאַזט ער עס גישט־איבערגעזעצט. זען בראשית טז, 11;
 כ, 3; דברים לא, 16; שופטים יג, 5, 7; מלכים א, כ, 36; שיר השירים ד, 1.
 עיניך יונים — דײַנע אויגן זײַנען טױבן. אַ סך מאַדערנע לײַענען דאָ און
 אין פרק ד, 1: עיניך כיונים. זיי האַלטן אַז דער כ פֿון כיונים איז אַרויסגעפֿאַלן
 צוליב דעם כ פֿון עיניך (האַפֿלאַגראַפֿיע). זען קיטעל־קאַהלע.²⁸⁶

16. הַנֶּחַד יִפּה דוּדִי אֶף־נַעִים אֶף־עֲרֻשָׁנו רַענָנָה.
 ביסט שײַן, געליבטער מײַן, און ליבלעך, גרין אויך איז אונדזער געלעגער.
 רַענָנָה — גרין. פֿיגל איז טו, 32. זען אויך געזעניוס־ב., רענן, ז' 768.
 [הערות, ז' 287] אַף־עֲרֻשָׁנו רַענָנָה, גרין אויך איז אונדזער געלעגער. לויט אייניקע
 איז ערש דאָס אייגענע ווי דאָס אַראַבישע ערש: ²⁸⁷ גרין אויך איז אונדזער צווינגנדל,
 אונדזערע הויזבאַלקנס זײַנען צעדערן אַזױה.

17. קרות בתינו ארזים רהיטנו ברותים.
 אונדזערע הויזבאַלקנס צעדערן, אונדזערע וואַנטברעטער ציפּרעסן.
 ברותים — ציפּרעסן. אַזױ זעצן איבער אַלע. זען געזעניוס־ב., ברות, ז' 114.
 כאַטש יעדער וואָרט אין דעם פּסוק איז פֿאַרשטענדלעך, דאָך ווערט ער
 פֿאַרשײַדן געטײַטשט און איבערגעזעצט. אַ טייל זאָגן, אַז שולמית, די העלדין
 פֿון שיר השירים, באַרימט זיך, אַז איר פֿאַלאַץ איז געבויט פֿון צעדערן און
 ציפּרעסן. אַנדערע אומגעקערט, אַז זי זאָגט, זי וווינט אין וועלדער און ציפּרעסן
 און צעדערן זײַנען איר פֿאַלאַץ. קינג דושיימס זעצט איבער: The beams of our
 house are cedar, and our rafters of fir
 Der Häuser Balken sind die Zedern uns, und unsere Täfelung-Zypressen!

²⁸⁶ בײַ אַלע עמענדאַציעס, אַפֿילו בײַ זיי ריכטיקסטע, טאָר מען נישט אַרויסלאָזן פֿון
 אויג דעם פֿלל, אַז דיכטערס פֿון אַלע צײַטן און אַלע ליטעראַטורן האָבן זיך נישט געלאָזט
 פענטען דורך גראַמאַטיקאַלישע געזעצן. דאָס איז די באַקאַנטע licentia poetica, די פֿאַעטישע
 פֿרײַהײַט, וואָס זיי האָבן דאָס געמאַכט פֿאַר זײַערס אַ קיין.
²⁸⁷ זען געזעניוס־ב., ערש, ז' 622.

קהלת א

1. דברי קהלת בן־דוד מלך בירושלם.

די ווערטער פֿון קהלת דעם זון פֿון דודן, דעם מלך אין ירושלים.
דברי קהלת — די ווערטער פֿון קהלת און נישט: די רייד. אַזוי זעצט איבער
יהואָש אומעטום דברים און דברי. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס, צונאָך,
גרעץ,²⁸⁸ מאַרגאָליס און טאַרטשינער.

[הערות, ז' 295] קהלת, אַ סימבאָלישער נאָמען וואָס זאָל באַטײַטן איינער וואָס רעדט
פֿאַר אַ פֿאַרזאַמלונג (קהל), אַ דרשן אָדער אַ רעדנער; אָדער: איינער וואָס זאַמלט חכמה
און קלוגע שפּרוּכן.²⁸⁹ סעפֿן־טאָגאַנטאַן זעצט עס איבער עקלעזיאַסטעס, פּרעדיקער. מערק
דעם „ה“ אין אמרה קהלת = אמר קהלת, ז' 27.²⁹⁰

2. הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל.

נישטיקייט פֿון נישטיקייטן, זאָגט קהלת, נישטיקייט פֿון נישטיקייטן, אַלץ
איז נישטיקייט.

אמר קהלת — זאָגט קהלת. אַזוי זעצן אויך איבער קינג דזשיימס, בודע, זיג־
פֿריד, טאַרטשינער, סמיט און מאַרגאָליס. לוטער, גרעץ, זלאַטניק²⁴¹ און גראָס
זעצן איבער אין עבר. זען אויבן תהלים סה, 23.

3. מה־יתרון לאדם בכל־עמלו שיעמל תחת השמש.

וואָס פֿאַר אַ נוץ האָט דער מענטש פֿון זײַן גאַנצער מי וואָס ער מיט זיך
אונטער דער זון?

יתרון — נוץ. אַזוי זעצט אויך איבער גרעץ.²⁴² דאָס רובֿ זעצט מען איבער
יתרון — געוויין.²⁴³

בכל עמלו — פֿון זײַן גאַנצער מי, פונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען מכל
עמלו. אַזוי זעצן אויך איבער לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאָליס און סמיט. גרעץ
זעצט איבער: bei all seiner Qual; ענלעך טאַרטשינער.

²⁸⁸ *Kobelet*, oder der Salomonische Prediger, übersetzt und kritisch erläutert von H. Grätz. Leipzig, 1871.

²⁸⁹ זען מדרש קהלת רבתי א, ב: קהלת למה נקרא שמו קהלת שהיו דבריו נאמרין בהקהל; רשי מאכט: קהלת על שם שקיהל חכמות הרבה. ענלעך אבן עזרא; ונקרא כן על לשון החכמה שנקלה בו. פֿיגל א. פהנא, ז' קנא. די געלערנטע גייען זיך פֿונאַנדער אין דערקלערן דעם מקור און דעם באַטײַט פֿון קהלת. לויט טאַרטשינערן (קובץ מזעי לזכר משה שור, גיריורק, תשה, 155) איז קהלת אַן אַרכאַיש העברעיִש וואָרט מיט דעם באַטײַט מלך, וואָס איז במשך פֿון דער צײַט געוואָרן אַ פּרטינאַמען פֿאַר מלך, ווי פּרעה אין עגיפֿט טיש. זען אויך די טענות קעגן דער דאָזיקער דערקלערונג פֿון גרשון בריג' אין תרביץ, שנה כא, ספר ב (ירושלים, תשי״), 101—105 און טאַרטשינערס ענטפֿער, דאַרט, ז' 208.

²⁹⁰ זען געזעניוס־ק״ק, 122, ז' 393.

²⁴¹ יהודה לייב זלאַטניק, קהלת דער מענטש און דאָס בוך, מאַנטרעאַל, 1929.

²⁴² זען גרעץ, 189.

²⁴³ לוצאַטאָ שרייבט: ומלת יתרון אין לה ריע במקרא וכאן ענינה תועלת. זען מחקרי

היחדות, חלק שני (ורשה, תרעג), 72.

תחת השמש — אונטער דער זון. דער דאָזיקער אויסדרוק איז כאַראַקטע־
ריסטיש פֿאַר קהלת. ער איז פֿאַראַן אין קהלת פֿינף און צוואַנציק מאָל. אבן
ג'נאח לייענט אַנשטאַט תחת השמש — תחת השמים.²⁴⁴ עס לוינט זיך צו ציטירן
די פֿרייע פֿאַראַפֿראַזירטע איבערזעצונג פֿון דאָזיקן פסוק ביי זלאַטניקן; וואָס,
מישטיינס געזאָגט, האָט דער מענטש פֿון זיין גאַנצער האַרעוואַניע, וואָס ער
פראַצעוועט און האַרעוועט זינע גאַנצע פֿאַר יאָר, נעבעך?²⁴⁵

4. דור הולך ודור בא והארץ לעולם עמדת.

אַ דור פֿאַרגייט, און אַ דור קומט, און די ערד באַשטייט אויף אייביק.
דור הולך — אַ דור פֿאַרגייט. אַזוי זעצט שוין איבער לוטער. ענלעך בודע
און טאַרטשינער.

5. וזרח השמש ובא השמש ואל־מקומו שואף זורח הוא שם.

און די זון גייט אויף, און די זון גייט אונטער, און יאָגט צו איר אַרט אַוווּ
זי גייט אויף.

זורה השמש — און די זון גייט אויף. אַלע זעצן איבער דעם העברעיִשן
עבֿר מיט הוזה. פֿ"גל אויבן פסוק 2 און אויך קיטעל־קאָהלע, וואָס לייגט
פֿאַר צו לייענען דאָ: וזורה השמש, וזייל די צווייטע העלפֿט פֿון פסוק איז אין
הוזה. זלאַטניק זעצט אויך איבער אין עבֿר: עס האָט אויפֿגעשיינט די זון.
זורה הוא שם — אַוווּ זי גייט אויף. אַזוי זעצן איבער אַ סך. סמיט זעצט
איבער די צווייטע העלפֿט פֿון זאָץ: and hastens to the place where he arose.
לויט אים איז 'זורה הוא שם' אַ רעלאַטיוו־זאָץ און נישט קיין המשך פֿון אינדי־
קאַטיוון זאָץ.²⁴⁶ אַזוי האָט עס אויך פֿאַרשטאַנען רשי, וואָס שרײַבט: לשוב אל
מקום אשר זרחה אתמול משם.

6. הולך אל־דרום וטובב אל־צפון טובב סבב הולך הרוח ועל־סביבותיו שב הרוח.

דער ווינט גייט קיין דרום, און פֿאַרדרייט זיך קיין צפֿון, רונד אַרום, רונד
אַרום גייט ער, און צו זינע געדרייען קערט זיך אום דער ווינט.

[הערות, ז' 295] הרוח, דער ווינט. ערליך וויל לייענען הירח,²⁴⁷ די לבנה, אין פֿאַראַלעל
צו דער זון אין פסוק פֿאַר דעם: די לבנה גייט קיין דרום אַזוי. רונד אַרום גייט זי, און
צו אירע געדרייען אַזוי.

לוטער, קינג דזשיימס, סמיט, מאַרגאַליס און יהוָאָש הייבן אָן דעם זאָץ מיט
"דער ווינט", בכדי מען זאָל נישט מיינען אַז דער סוביעקט אין פסוק 6 איז דער
זעלבער וואָס אין פסוק 5, ד"ה השמש. די אַלטע איבערזעצונגען און מיטל־
עלטערישע גראַמאַטיקערס און מִפֿרשים ווי אבן ג'נאח און רשי האָבן טאַקע גע־

²⁴⁴ ספר הרקמה, שטו, 10.

²⁴⁵ זלאַטניק באַצייכנט נישט זיין איבערזעצונג פֿון קהלת אין יידיש פֿאַר אַן איבער־
זעצונג. ער שטרעכט אונטער: די רייד פֿון קהלת... איבערגעגעבן אין יידיש.

²⁴⁶ זען געזעניוס־ק"ק, 155, ז' 485 א"ו.

²⁴⁷ זען *Randglossen*, באַנד 7, ז' 55.

האַלטן אַז דער סוביעקט אין פסוק 6 איז די זון.²⁴⁸ און אַזוי באַנעמט עס אויך גרעץ. אַבער שוין דער אבן עזרא האָט געהאַלטן אַז דער סוביעקט איז רוח און ער שרעבט: וכל הפסוק הוא בענין הרוח. אַ סך זעצן איבער די ערשטע העלפֿט פֿון זאָץ מיטן נייטראָלן פראַנאַם 'עס', בכדי מען זאָל עס קענען אויסטייטשן הן אויף דער זון און הן אויפֿן ווינט. זען בודע, זיגפֿריד. טאַרטשינער זעצט איבער: *Fährt gegen Süden, kreist nach Norden*, ער מנדט אויס אַ פראַנאַם, בכדי מען זאָל דעם פסוק אויסטייטשן הן אויף דער זון און הן אויפֿן ווינט.

7. כל-הנחלים הלכים אל-הים והים איננו מלא אל-מקום שהנחלים הלכים שם הם שבים ללכת.

אַלע טייכן גייען צום ים, און דער ים ווערט ניט פֿול; צו דעם אָרט ווהין די טייכן גייען, אָהין גייען זיי ווידער.

כל הנחלים — אַלע טייכן, נחל איז איינגטלעך נישט קיין טייך, נאָר קלע-נער פֿון אַ טייך. יהוָאָש אַליין זעצט אָפֿט איבער נחל — באַך. (זען דברים ה, 7; ישעיה יא, 15 א"א). אַבער דאָ האָבן גרעץ, סמיט, מאַרגאָליס און יהוָאָש איבער-געזעצט נחל — טייך, ווייל פֿון צוזאַמענהאַנג זעט מען, אַז עס רעדט זיך וועגן טייכן, ווייל נאָר וועגן טייכן קאָן מען זאָגן אַז זיי גייען צום ים. טאַרטשינער און גראַס האָבן דאָ איבערגעזעצט וואָרט בני וואָרט: נחל — באַך. זען גע-זעניוס-ב, נחל, וו, ז' 496.

8. כל הדברים יגעים לא-יוכל איש לדבר לא-תשבע עין לדאות ולא-תמלא און משמע.

אַלע ווערטער ווערן מיד, קיין מענטש קען עס נישט אַרויסרעדן; דאָס אויג קען זיך נישט אָנקוקן זאָט, און דאָס אויער קען זיך נישט אָנהערן פֿול. כל-הדברים — אַלע ווערטער. דבר האָט אין העברעיִש צוויי באַטייטן: זאָך און וואָרט. צוליב דעם דער אונטערשייד אין די איבערזעצונגען פֿון כל-הדברים. תרגום השבֿעים: logoi; די ווילגאַטאַ: Cunctae res; לוטער: Alle Dinge; קינג דזשיימס: All things; גרעץ: Alle Dinge. אַזוי אויך בודע. מאַרגאָליס זעצט איבער: All things; טאַרטשינער: Alle Reden; גאַרדיס: All things. פֿ"גל באַרטאָן.²⁴⁹ אַלע איבערזעצונגען זעען אין וואָרט 'יגעים' דעם באַטייט: מיד ווערן. מאַר-גאָליס זעצט אַבער איבער: toil to weariness, ד"ה מיד מאַכן. אַזוי טייטשט אויך אבן ג'נאח: כלומר שהם דברים מיגעים.²⁵⁰ צונגן זעצט צוליב דעם טאַקע איבער: all die treibenden Dinge, פֿונקט ווי עס וואָלט געשטאַנען; כל הדברים המיגעים. אין דער אַינטיילונג פֿון פסוק איז יהוָאָש נאָכגעאַנגען נאָך דער מסורה וואָס האָט אָן אַתחאָתא אונטער לדבר. גראַס גייט נאָך מאַרגאָליסן און זעצט איבער:

²⁴⁸ Wilhelm Bacher, *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid Merwan Ibn Ganah*, Leipzig, 1889, p. 109.

²⁴⁹ *A Critical and Exegetical Commentary of the Book of Ecclesiastes*, by George Aaron Barton (The International Critical Commentary), 74.

²⁵⁰ ספר הרקמה, רפב, 13; שכה, 1.

כל-הדברים — אַלע זאַכן, און צוליב דעם שטעלט ער אַ פּונקט-קאַמע נאָך יגעים און פֿאַרבינדט 'לא יוכל איש לדבר' מיט דער צווייטער העלפֿט פּסוק.

9. מה-שהיה הוא שיהיה ומה-שנעשה הוא שיעשה ואין כל-חדש תחת השמש. וואָס איז געווען דאָס וועט זיין, און וואָס איז געשען דאָס וועט געשען, און נישט קיין נישט אונטער דער זון.

כדי צו פֿאַרגלעכן לוינט זיך דאָ צו ציטירן די וואָרט בני וואָרט-איבער-זעצונג פֿון גראַטן; וואָס עס איז געווען איז דאָס וואָס סע וועט זיין, און וואָס עס איז געטון געוואָרן איז דאָס וואָס סע וועט געטון ווערן; און עס איז גאַרנישט נישט בני אונטער דער זון. ס'איז דאָ שטאַרק קאַנטיק בובערס השפּעה.

10. יש דבר שיאמר ראה-זה חודש הוא כבר היה לעלמים אשר היה מלפננו.

פֿאַראַן אַ זאַך וואָס מע זאָגט דערויף; זע, דאָס איז אַ נישט; איז עס שוין געווען אין אַלטע צייטן וואָס זינען געווען פֿאַר אונדז.

יש דבר שיאמר — פֿאַראַן אַ זאַך וואָס מע זאָגט דערויף. אַזוי זעצן איבער אַלע. דער תּרגום השׁבעים, די ווילגאַטאָ און די פּשיטא האָבן דאָ געלייענט: יש שידבר ויאמר. זען באַרטאָן, 75.

אשר היה מלפננו — וואָס זינען געווען פֿאַר אונדז. אַ סך האַנטשריפֿטן לייענען דאָ; אשר היו מלפננו. זען קיטעל-קאַהלע, 261.

11. אין זכרון לראשנים וגם לאחרנים שיהיו לא-יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרנה.

נישט קיין זכר פֿון די פֿריערדיקע, און פֿון די שפּעטערדיקע וואָס וועלן ערשט זיין, אויך פֿון זיי וועט קיין זכר נישט זיין צווישן די וואָס וועלן זיין נאָך שפּעטער.

די חדר-איבערזעצונג פֿון 'עם שיהיו לאחרנה' איז געווען כאַטש (אָדער הגם) זיי וועלן זיין צו לעצט. פֿ"גל נחמיה ה, 18. די איבערזעצונג: עם — בני, צווישן, איז די אַנגענומענע פֿון אַלע מפרשים און איבערזעצערס. זען בראשית כג, 4; שמואל ב, יג, 23; תהלים קכ, 5 א"א. פֿ"גל אויך געזעניוס-ב, עם, ז' 596.

12. אני קהלת הייתי מלך על-ישראל בירושלם.

איך קהלת בין געווען אַ מלך איבער ישראל אין ירושלים. דער פּסוק איז זייער אַ ליכטער, דאָך ווערט ער פֿאַרשיידן איבערגעזעצט. גרעץ למשל זעצט איבער: Ich Kohelet bin König über Israel in Jerusalem geworden, לויט גרעצן וויל קהלת זאָגן אַז ער איז נאָך איצט אויך מלך איבער ישראל אין ירושלים. ווילל היה האָט אויך דעם באַטייט פֿון ווערן, 262.

261 די קאַרעקטור אין העברעישן טעקסט איז לאַזן דווקא אַ מוז. עס איז מעגלעך אַן לכתיילה איז געווען 'היה', צוליב דער אַנאַלאָגיע צו היה אין זאָן 'כבר היה לעולמים', זען אויבן ז' 72.

262 זען גרעץ, 56, הערה, דאָרט. זען אויך געזעניוס-ב, היה, ז' 178.

13. ונתתי את-לבי לדרוש ולתור בחכמה על כלאשר נעשה תחת השמים הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו.

און איך האָב אָפּגעגעבן מײַן האַרץ צו זוכן און צו פֿאַרשן מיט חכמה וועגן אַלץ וואָס געשעט אונטער די הימלען. דאָס איז אַ שלעכטער ענין וואָס גאָט האָט געגעבן די מענטשן קינדער זיך צו פֿאַרנעמען דערמיט. לענות בו — זיך צו פֿאַרנעמען דערמיט. אַזוי טײַטשן די מיטל-עלטערישע מִפְרָשִׁים²⁵³ און אַזוי זעצן איבער אויך די אַלטע ווערסיעס, קינג דזשיימס, מאַר-גאַליס, סמיט און טאַרטשינער. לוטער, גרעץ, בודע א״א זעצן איבער: זיך צו פֿלאַגן אָדער מאַטערן. ענה האָט אין העברעיִש אַ סך באַטײַטן און איינער פֿון זיי איז אויך צו פֿיניקן. זען אבן עזרא צום פסוק: ויש אומרים שהוא מלשון עינוי. דער נוסח פֿון די בִּבְלִישֵׁ יִדּוֹן אין דעם פסוק איז געווען לענות אין פיעל וואָס האָט נאָר איין באַטײַט און דאָס איז פֿיניקן.²⁵⁴

14. ראיתי את כלהמנעים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח. איך האָב געזען אַלע טוענישן וואָס ווערן געטאָן אונטער דער זון, ערשט אַלץ איז נישטיקייט און ווינטיגאָעניש.

רעות רוח — ווינטיגאָעניש. די דאָזיקע איבערזעצונג איז זיך סומך אויף הושע יב, 2, ווו עס שטייט: אפרים רעה רוח ורדף קדים און רעה איז דאָרט אַ סינאָגים צו רדף. אבן ג'נאח זעט אין רעות רוח דעם זעלבן באַטײַט ווי אין רעיון רוח, הינו; אַ פוסטער געדאַנק.²⁵⁵ די פשיטא זעצט איבער רעות רוח — טורפא דרוחא, דער תרגום; תבירות רוחא, די ווילגאַטאַ afflictio spiritus. ענלעך זעצט איבער רשי: שבר רוח. קינג דזשיימס גייט נאָך רשין און זעצט איבער: vexation of spirit. בודע זעצט איבער: Weiden des Windes. טאַרטשינער: Hüten von Wind. פֿײַגל גרעץ, 198 און געזעניוס-ב, 11, רעה, 766. זען ווינטער פסוק 17.

15. מעות לא־יוכל לתקן וחסרון לא־יוכל להמנות.

אַ קרומקייט וואָס מע קען ניט אויסגלייכן, און אַ פֿעלער וואָס קען ניט גוט געמאַכט ווערן.

מעות לא־יוכל לתקן — אַ קרומקייט וואָס מע קען ניט אויסגלייכן. יהוואַש לאַזט דעם טעקסט אַזוי ווי ער איז.²⁵⁶ בעת די אַנדערע איבערזעצערס פֿאַרבעסערן די וואַקאַליזאַציע פֿון וואַרט 'לתקן' און זיי לייענען: להתקן²⁵⁷ [אין נפֿעל]. לא יוכל להמנות — קאָן ניט גוט געמאַכט ווערן. יהוואַש לייענט: להמלאות. פֿײַגל חגיגה ט. ע״ב: האי להמנות להמלאות מבעי ליה. גרעץ און קיטעל־קאַהלע

²⁵³ רשי: לענות להתנהג בו; אבן עזרא: ופירוש לענות בו מעניין.

²⁵⁴ זען געזעניוס-ב, 111, ענה, ד' 604.

²⁵⁵ זען אבן ג'נאח, ספר השרשים, 482; פֿײַגל אבן עזרא צום פסוק.

²⁵⁶ מעגלעך אַז די וואַקאַליזאַציע לתקון איז אַרויסגערופֿן דורך דער אַנאַלאָגיע פֿון חסרון.

²⁵⁷ זען אויבן ז' 72.

²⁵⁸ זען פהנא און קיטעל־קאַהלע.

זעצן איבער: ergänzt werden. אַלע אַנדערע איבערזעצונגען זינען וואָרט בײַ וואָרט: קינג דזשיימס: be numbered. ענלעך אויך סמיט און מאַרגאַליס. אויך גראַס זעצט איבער: געציילט ווערן.

16. דברתי אני עט-לבי לאמר אני הנה הגדלתי והוספתי חכמה על כל-אשר-היה לפני על-ירושלם ולבי ראה הרבה חכמה ודעת.

איך האָב געטענהט מיט מײַן האַרצן אַזוי צו זאָגן: אַט האָב איך געהאַט חכמה גרעסער און מער איידער אַלע וואָס זינען געווען פֿאַר מיר אין ירושלים, און מײַן האַרץ האָט געזען פֿיל חכמה און קענטשאַפֿט.

הגדלתי והוספתי חכמה — אַט האָב איך געהאַט חכמה גרעסער און מער. ווי מען זעט, גייט יהואש באַך דער מסורה, וואָס שטעלט אונטער הגדלתי אַ מהפך און פֿאַרבינדט דאָס וואָרט מיט חכמה. אַזוי זעצן אויך איבער: לוטער, קינג דזשיימס, מאַרגאַליס און טאַרטשינער. גרעץ און סמיט רעכענען זיך דאָ נישט מיט דער מסורה. גרעץ זעצט איבער: Ich bin doch grösser geworden. סמיט לייענט גדלתי און זעצט איבער: I am great. גראַס: זע, איך האָב מיך געגרייסט. פֿײַגל מיט זײַן איבערזעצונג פֿון איכה א, 9: כי הגדיל אויב.

על ירושלם — אין ירושלים. יהואש גייט דאָ באַך די אַלטע איבערזעצונגען און אַ סך האַנטשריפֿטן וואָס לייענען: בירושלים.²⁶⁸ אַלע אַנדערע זעצן איבער ווערטערלעך: איבער ירושלים. צווישן בירושלים און על ירושלים איז פֿאַר-ראַן אויך אַן אונטערשייד אין אינהאַלט. 'בירושלים' שליסט אַזן אַלע קלוגע מענטשן פֿון ירושלים און 'על ירושלים' איז שײַך נאָר צו מלכים וואָס האָבן געקיינט איבער ירושלים.

17. ואתנה לבי לדעת חכמה ודעת הללות ושכלות ידעתי שגם-זה הוא רעיון רוח.

און איך האָב אָפּגעגעבן מײַן האַרץ צו פֿאַרשטיין חכמה, אויך פֿאַרשטיין משוגעת און נאַרישקייט — בין איך געוואָר געוואָרן אַז דאָס אויך איז ווינט-יאַגעניש.

לדעת חכמה ודעת הללות ושכלות — צו פֿאַרשטיין חכמה, אויך פֿאַרשטיין משוגעת און נאַרישקייט. דאָס איז די אַנגענומענע איבערזעצונג און אַזוי טײַטשן אויך די מיטל-עלטערישע מַפֿרשים. אַזוי זעצן אויך איבער: לוטער, מאַרגאַליס און טאַרטשינער. דער תרגום השבעים, די פשיטא, די ווילגאַטאַ, דער תרגום באַנעמען ודעת נישט ווי אַן אינפֿיניטיוו פֿון ווערב 'דע', נאָר ווי אַ סובסטאַנטיוו, ווייל דעת גייט אַלע מאָל צוזאַמען מיט חכמה. זען סוף פסוק 16.

רעיון רוח — ווינטיאַגעניש, אַזוי ווי רעות רוח אין פסוק 14. אַזוי באַ-נעמען עס אויך די אַלטע איבערזעצונגען און די מיטל-עלטערישע מַפֿרשים. זען דעם רד"ק, ספר השרשים, 356. אבן ג'נאח און אבן עזרא פֿאַרטייטשן רעיון

²⁶⁸ זען קיטעל-קאהלע.

רוח: געדאַנק. אבן ג'נאח שרײַבט: ... וענין הכל [הננו: רעיון לב און רעות רוח] המחשבה והעיון והרהור,²⁵⁹ און אבן עזרא שרײַבט: רעיון רוח רעיון הבל.

18. כי ברב חכמה רב־כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב.

וואַרעם אין פֿיל חכמה איז פֿיל פֿאַרדראַס, און מערט מען קענטשאַפֿט, מערט מען ווייטאַג.

ויוסיף דעת יוסיף מכאוב — און מערט מען... יהואַש זעצט איבער יוסיף (דריטע פּערזאָן איינצאַל אָן אַ סוביעקט) מיט דעם אומפּערזענלעכע פּראָנאָם מען. אַנדערע זעצן איבער מיט אַ רעלאַטיוון פּראָנאָם: ווער עס מערט וויסן מערט ווייטאַג.²⁶⁰ זלאַטניק פּאַראַפּראַזירט דעם פּטוק זייער געראַטן: מער פּאַרשאַטאַנד — מער ערגערניש, מער וויסן — מער קרענקעניש.

קורצער סך־הכל

מיר האָבן געפרוווט צו אַנאַליזירן נאָר אַ קליינעם טייל פֿון יהואַשעס תּנך־איבערזעצונג, בסך־הכל פֿינף פּרקים, און דאָס נאָר פֿון די פּאַעטישע און די דיאָקטישע טיילן פֿון תּנך. מיר האָבן נישט צוגעצויגן צום פּאַרגלייך נישט די דערציילערישע טיילן און נישט די אַרבעטלעכע טיילן פֿון תּנך, ספּעציעל פֿון חומש, ווי יהואַש האָט צום ערשטן מאל געמוזט שאַפֿן אַ מאַסע נייע ווערטער פֿאַר אַ סך אויסדרוקן.

די פֿינף אַנאַליזירטע פּרקים האָבן אונדז געוויזן ווי קאָמפּליצירט און שווער יהואַשעס אויפֿגאַבע איז געווען. מיר האָבן געזען ווי כּמעט יעדער זאַץ אָדער כּמעט יעדעס וואָרט ווערט געטײַטשט פֿון פּאַרשיידענע איבערזעצערס. מיר באַ־גרייפֿן פֿאַר וואָס יהואַש איז געזעסן „שבעה נקיים“ איבער יעדן אויסדרוק, איבער יעדן זאַץ וואָס ער האָט געהאַט איבערצוזעצן. מען מוז יעדער מאל פּרעגן, פֿאַר וואָס האָט יהואַש אַזוי איבערגעזעצט און נישט אַנדערש. עס איז אַלע מאל דאָ אַ טיפּער גרונט דערפֿאַר.

פֿאַרשטייט זיך, אַז נישט תּמיד מוז מען מסכים זיין מיט יהואַשעס טײַטשן. דער תּנך, ווי יעדער אַלטער טעקסט, פֿאַרמאָגט אויסדרוקן, וואָס זייער באַטײַט איז פֿאַרלוירן געגאַנגען. סעמיטישע פֿילאָלאָגן באַמײַען זיך דורך פֿאַרגלייכן מיט אַנדערע שפּראַכן אַרויסצוקרייגן די באַטײַטן. נישט שטענדיק זײַנען די פֿילאָלאָגן אייניק, חוץ דעם מוז מען דאָך צוגעבן, ווי קאַנסערוואַטיוו און ווי סקעפּטיש מען זאָל נישט זײַן לגבי טעקסטקריטישע השּערות, אַז דער תּנכישער טעקסט איז במשך פֿון יאָרטויזנטער אין אַ געוויסער מאָס פֿאַרדאַרבן געוואָרן דורך קאָפיסטן, אויף דעם זאַגן עדות די גרויסע צאָל וואַריאַנטן צום מסורה־טעקסט פֿון תּנך, וואָס געפֿינען זיך אין די אַלטע ווערסיעס און אויך אין שם און אין מדרש,²⁶¹ און צוליב דעם האָבן זיך מיטל־עלטערישע מפרשים דערלויבט צו מאַכן

²⁵⁹ ספר השרשים, 482.

²⁶⁰ אַזוי דער תּרגום: ודמוסיף מנדעה... מוסיף כאב. און די ווילגאַטאַ: et qui addit scientiam addit et laborem.

²⁶¹ פֿיגל אויך געוועניוס־ק. 3, 144, ד' 460. זען אויך זאָרטן, 107, ד' 315. דער תּנך־פֿאַרשער משה סיסטער שרײַבט: יש להניח שכתב־הידי התנכיים עשירים בשבושים, אשר הוכנסו ע"י המעתיקים בלא יודעים ובלי כונה במשך מאות בשנים של העתקה מכתב יד לכתב יד... אל לנו לזלזל בתיקונים משוערים. יש להתיחס בדרך ארץ

טעקסטקריטישע עמענדאציעס. אפילו אזא קאנסערוואטיווער פארשער ווי ש"ל, וואס ער האט דאך געגלייבט אין תורה מן השמים האט געהאלטן אז "אן אבסא-לוט בלעבן ריין פון יעדן פעלער און פון יעדער קארומפירונג איז במשך פון די דורות, וואס אונדזערע ספרים האבן דורכגעמאכט, נישט געווען מעגלעך. מיר זעען דאך נאך היינט, אז ס'איז נישטא קיין איינציק בוך וואס זאל זיין פון דרוקפעלערן. אזוי איז עס אויך געווען אין דער אלטער צייט. בעת עס האבן עקסיסטירט נאך האנטשריפטן".²⁰²

דער תנך לאזט צוליב דעם איבער א סך מעגלעכקייטן פאר אויסטשטערס און איבערזעצערס. אויך די מיטל-עלטערישע מפרשים זינען נישט אייניק געווען אין זייערע פירושים אויפן תנך.

דער אנאליז האט דערווייזן אז יהוּאָש האט באנוצט די אלטע איבער-זעצונגען פון תנך: דעם תרגום השבעים, די וולגאטא און די פשיטא, שוין אפגערעדט פון די ארמישע תרגומים. ער האט אויך אריינגעצויגן דעם שומ"ר ונישן גרסא פון חומש. יהוּאָש איז ספעציעל געפארן קיין ארץ-ישראל בכדי זיך צו באקענען מיט דער דארטיקער לאנדשאפט און צו לערנען די מינהגים פון די אראבער און די אראבישע שפראך. יהוּאָש האט באנוצט די אראבישע איבערזעצונג פון תנך פון סעדיה גאון. מיר געפינען זייער אפט אראבישע ווערטער אין זינע הערות צו דער איבערזעצונג. ער האט אויך באנוצט די ווערק פון אלע וויכטיקסטע מיטל-עלטערישע מפרשים און גראמאטיקערס.

ער איז געווען גוט באקאנט מיט די ווערק פון די מאדערנע תנך-וויסנ-שאפטערס פון יידישע און הן נישט-יידישע. גאנץ אפט ציטירט ער אין זינע הערות לוצאטאן און אויך דעם ראדיקאלן יידישן טעקסטקריטיקער ארנאלד ערליך. זייער א סך האט ער געשעפט פון דעם פירוש מדעי פון אברהם כהנא. פון די נישט-יידישע קאמענטארן האט יהוּאָש באנוצט די צוויי זינשע זאמ-לונגען פון האנט-קאמענטארן צום תנך פון וו. נאואק און ק. מארטל.²⁰³

יהוּאָש האט זיך אבער אין ים פון קאמענטארן און איבערזעצונגען נישט פארלוירן. בדרך כלל קאן מען זאגן, אז זיין איבערזעצונג איז א קאנסערווא-טיווע; ער האלט זיך ביי דעם טעקסט פון דער מסורה, ווען ער גייט נאך טעקסטקריטישע פארבעסערונגען איז עס באזירט אויף אלטע איבערזעצונגען און ס'רוב שוין אקצעפטירט פון אנדערע אויטאריטאטיווע געלערנטע.²⁰⁴ עס איז גענוג צו פארגלייכן יהוּאָשעס איבערזעצונג פון די קאפיטלעך תהלים, שיר

לפרי-הקירה בשטח הטקסט התנכי ולקבל או לדחות מתוך העמקה ובדיקה זהירה הצעות תיקונים שונים (משה סיסטר, מבעיות הספרות התנכית, הוצאת המרכז לחינוך, תל-אביב, תשנ"א, 7);

Robert Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, 74 ff, 84 ff; V. Aptowitzer, *Das Schriftwort in der rabbinischen Literatur*; S. Zeitlin, in: *Jewish Quarterly Review*, N. S. v. XLI (1950), 22 ff.

²⁰² „אפס גם זאת, הגיוון הגמור מכל משחת ומום קל בעוצם הדורות אשר חלפו על ספרינו היה מן הנמנעות, וכמו שאנו רואים גם היום כי אין גם אחת מן המקראות אשר בדפוס אשר תהיה נקיה משיגאות קלות כן קרה הדבר גם בימי קדם בספרים כתב יד.“

²⁰³ זען לעקסיקאן פון מפרשים און פירושים פון ד"ר מרדכי קאסאווער אין יהוּאָשעס הערות צום תנך, ניו-יארק, תשי"א. קאסאווער האט נאך אויסגעוועקנט די מפרשים וואס יהוּאָש דערמאנט מיטן נאמען אין זינע הערות. דאס איז אבער נאך א קליינער טייל פון די מקורים וואס יהוּאָש האט באנוצט.

²⁰⁴ עס לוינט זיך דא צו דערמאנען ש"לס אינשטעלונג צו טעקסטקריטיק, וואס מוז קליי-

השירים און קהלת, וואָס מיר האָבן אַנאַליזירט, מיט גרעצס איבערזעצונג פֿון די דאָזיקע פרקים בכדי צו זען ווי ווייט יוואָש איז געבליבן געטרײַ דער מסורה. אויך אין די טיטשן איז יוואָש געבליבן קאָנסערוואַטיוו. אָבער נישט תמיד האָט ער געקאָנט נאָכגיין דעם טראַדיציאָנעלן טיטש. ער האָט זיך גע־מוזט רעכענען מיט די דערגרייכונגען פֿון דער סעמיטישער פֿילאָלאָגיע און דער תנך־וויסנשאַפֿט. צוליב דעם קלינגען אַ מאָל יוואָשעס טיטשן פֿרעמד פֿאַר די וואָס זינגען געוואָקסן און דערצויגן געוואָרן אויף די טראַדיציאָנעלע טיטשונגען פֿון תנך, דאָס הייסט אויף רשי צום חומש און אויף די מצודות צו די אַנדערע ספֿרים.

יוואָש איז קיינעם נישט נאָכגעאַנגען בלינד. ער האָט טאַקע באַנוצט אַ סך אַנדערע פירושים און איבערזעצונגען, דער עיקר מאַרגאַליסן, אָבער נאָך אַ לאַנגן ייִשובֿ הדעת און נאָכפֿאַרשן האָט ער זיך אַלע מאָל דערשלאָגן פֿאַר וואָס יענער זעצט איבער אַזוי און נישט אַנדערש.

יוואָש האָט געפֿירט אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט גרויסע געלערנטע און האָט זיך מיט זיי שוואַל עצה געווען וועגן פֿאַרשיידענע פֿראַגעס וואָס ער האָט נישט געקאָנט אַליין פֿאַרענטפֿערן.²⁰⁵

יוואָשעס איבערזעצונג פֿאַרדינט אַ בכבודיקן אָרט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. זי איז די ערשטע וויסנשאַפֿטלעכע תנך־איבערזעצונג אויף ייִדיש און זי קאָן פֿאַרנעמען אַן אָרט צווישן די בעסטע תנך־איבערזעצונגען אין דער וועלט בכלל.

גען ווי אַ וואָרענונג צו יעדער איינעם וואָס פֿאַרנעמט זיך דערמיט. אין אַ בריוו שרײַבט שד"ל: "... ואנחנו בני ישראל מה נעשה בגלוי פירושים כאלה המחליפים הקריאה? ... שתי שמירות נשמור בזה. אחת, נשמור נפשינו מאד לבלתי הרוס לפרוץ חומת הקריאה הנושנה בלא הכרח עצום... ואף לא אחרי בקשת הסיוע בשאר לשונות הקדם ארמית וערבית, והשנית נשמור נפשינו מאד מהחליף הנוסח הנושן אם גם החדש לא יעצור כח להאיר מחשכי הכתוב ולהוציאו מאפלה לאור גדול". — אין אַ בריוו צו יהושע העשל שור, דעם אַרויסגעבער פֿון החוץ שרײַבט שד"ל אין דער דאָזיקער פֿראַגע: „ודרך כלל אזהירך ידידי לבלתי תמהר לשלח יד בהגהת הכתובים כי הוא ענין הצריך ידיעה רחבה ועמוקה בדרכי הלשון, ואף מי שקנה לו ביגיעת שנים הרבה הידיעה הזאת (ולא רבים יחכמו) צריך שיחקור חקירה אחרי חקירה אם באמת אין הכתוב מתישב יפה בלא תקון, ואם באמת התקון העולה על דעתו יועיל להבנת הכתוב ולשומו נאות ומתוקן יותר מבתחלה“ (זען כרם חמד, מחברת שלישית, 1838, ד' 227; אגרות שד"ל, ד' 368).

²⁰⁶ זען למשל זײַן בריוו צו ד"ר חיים העלער, פֿון 12טן יאַנואַר 1922: „ליבער רבי העלער: ... אַפֿשר וועט אַינער בקיאות אַרויסהעלפֿן. מיר ווילט זיך זייער — ווי עס פֿאַסט זיך לויטן צוזאַמענהאַנג — איבערזעצן: כי אם להלחם בו התחפש (דברי הימים ב, לה, 22) ינאַר ער האָט געזוכט מלחמה צו האַלטן מיט אים. פֿאַרשטעלן, ווי מען טיטשט געוויינטלעך אויס, פֿאַסט זיך קוים אין טעקסט. האָט איר אַפֿשר אַ שטיקל אַסמכתא פֿאַר מײַן אויסטיטש? (אין ג. ב. מינקאַוס באַדן, באַנד 3, נומ' 3—4 (1936—1937)).

זען אויך ד. פרסקי, „כדבר איש אל רעהו“, (חזאר, תרצו, גלין ת, יא בטבת): יוואָש צלצל אל ביאליק ושאל אותו כי יבאר לו תומי. מה פירוש הפסוק: הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח תטאת רובץ (בראשית ד, 7).